PRASANNA RAGHAVA

A

DRAMA

BY

JAYADEVA

Edited By

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.
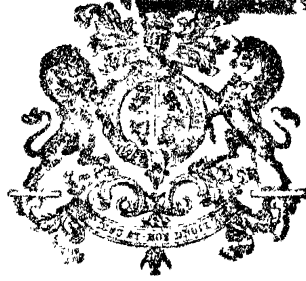
Serampore Mahesh.

PRINTED AT THE SATYA-PRESS.
1872

To be had from Pandit Jibananda Vidyasagara B. A. Govt. Sanskrit College of Calcutta.

पण्डितकुलतिलक-पूज्यपाद श्रीमत् तर्कवाचस्पति
पाद-प्रणीत-प्रकाशित-पुस्तकान्येतानि।

१	आशुबोध व्याकरणम्	...	३।
२	धातुरूपादर्शः	...	२
३	शब्दस्तोम-महानिधि [संस्कृत अभिधान]		१०
४	सिद्धान्तकौमुदी—सरलाटीकासहिता	...	११
५	सिद्धान्तविन्दुसार [वेदान्त]	...	॥
६	तुलादानादिपद्धति [वङ्गाक्षरैः]	...	४
७	गयाश्राद्धादिपद्धति	...	१
८	शब्दार्थरत्न	...	॥।
९	वाक्यमञ्जरी [वङ्गाक्षरैः]	...	।
१०	छन्दोमञ्जरी तथा वृत्तरत्नाकर—सटीक		॥=
११	वेणीसंहार नाटक—सटीक	...	१
१२	मुद्राराक्षस नाटक—सटीक	...	१॥
१३	रत्नावली	...	१॥
१४	मालविकाग्निमित्र—सटीक	...	१॥
१५	धनञ्जय विजय—सटीक	...	।
१६	महावीरचरित	...	१॥
१७	साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी—सटीक	...	२॥
१८	वैयाकरणभूषणसार	...	२
१९	लीलावती	...	॥।
२०	वीजगणित	...	१
२१	शिशुपालवध—सटीक	...	६
२२	किरातार्जुनीय—सटीक	...	२॥
२३	कुमारसम्भव—पूर्वखण्ड	...	१

प्रसन्नराघवम् ।

श्रीजयदेव-कवि-विरचितम् ।

बि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्य्येण

संस्कृतम् ।

कलिकाता-राजधान्याम्

श्रीरामपुर--माहेश

सत्ययन्त्रे

मुद्रितम् ।

इं १८७२

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ प्रसन्नराघवं नाम नाटकम् ॥

॥ प्रथमोऽङ्कः ॥

—०ः०—

चत्वारः प्रथयन्तु विद्रुमलतारक्ताङ्गुलिश्रेणयः
श्रेयः शोणसरोजकोरकरुचस्ते शार्ङ्गिणः पाणयः ।
भालेष्वब्जभुवो लिखन्ति युगपद् ये पुण्यवर्णावलीः
कस्तूरीमकरीः पयोधरयुगे गण्डद्वये च श्रियः ॥

अपि च । आकल्पं मुरजिन्मुखेन्दुमधुरोन्मीलन्मरन्माधुरी-
धौरोदात्तमनोहरः सुखयतु त्वां पाञ्चजन्यध्वनिः ।
लीलालङ्घितमेघनादविभवो यः कुम्भकर्णव्यथा-
दायी दानवदन्तिनां दशमुखं दिक्चक्रमाक्रामति ॥

अन्यच्च । नाभीपद्मवसच्चतुर्मुखमुखोद्गीतस्तवाकर्णन-
प्रोन्मीलत्कमनीयलोचनकलाखेलन्मुखेन्दुद्युतिः ।
सक्रोधं मधुकैटभौ सकरुणस्नेहं सुतामम्बुधेः
सोत्प्रासप्रणयं सरोजवसतिं पश्यन् हरिः पातु वः ॥

नान्द्यन्ते सूत्रधारः। [परितो विलोक्य सहर्षम्] अये! कथममी निजवदनशारदारविन्दनर्तितगिरिनन्दिनीनयनखञ्जनस्य निखिलमुनिजनहृदयरञ्जनस्य विकटजटापाटलीसंगताण्डवितगङ्गातरङ्गनिकरस्य मन्दाकिनीचन्दनललाटिकायमानमुकुटोपनीतनूतनसुधाकरस्य त्रिभुवननलिननिर्माणनिर्मलबिसाङ्कुरस्य भगवतः श्रीशङ्करस्य यात्रायां परिमीलिता एव पारिषदाः। तदेतानुपगम्य निजकलाविलोकनप्रसादाय तावदभ्यर्थयामि। [विमृश्य] अथवा किमभ्यर्थनया।

यतः। आकारेणैव चतुरास्तर्कयन्ति परेङ्गितम्।
गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेनैव षट्पदाः॥

[विलोक्य सहर्षम्] नूनमेतदभिसन्धानादेव सामाजिकसमाजादितोऽभिवर्तते सखा मे रङ्गलरङ्गः।

[प्रविश्य] नटः। भाव! इदं मन्मुखेनैव भवन्तमुदीरयन्ति सामाजिकाः। यत् किल अये भरताधिराज! इत्यर्धोक्ते—

सूत्रधारः [कर्णौ पिधाय] अहह! असमञ्जसमसमञ्जसं भवतु कार्यं तावदाकर्णयामि।

नटः। भाव! अधुना मयैव भवत्सकाशादाकर्णनीयं किञ्चिदसमञ्जसमिति।

सूत्रधारः। नन्विदमेव यत् किल नन्दति ज्यायसि कनीयसि राजपदमुपपद्यते। अहं हि भरतमात्रक एव। मम पुनरग्रजन्मा गुणारामनामा राजपदभाजनम्।

नटः। कीदृग्गुणस्ते गुणारामः ?

सूत्रधारः। ननु नाम्नैव दत्तोत्तरम्।

नटः। [विहस्य] कथं नाम्नैव गुणावगमः।

सूत्रधारः। अथ किम्।

गुणग्रामाभिसंवादि नामापि हि महात्मनाम्।
यथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरसुधाकराः॥

अपिच। किमिदं गुणारामे कथं नाम्नैव गुणावगम इत्यु-च्यते। यः खलु रतिजनकस्य राज्ञः सदसि हरचापारोपणं नाम रूपकमभिनीय परितुष्टेन राज्ञा समर्पितां रङ्गविद्या-धराख्यातिं प्रियामिव समासादितवान्।

नटः। स पुनः संप्रति कं देशमभिनन्दयति।

सूत्रधारः। केनापि दाक्षिणात्येन नटापसदेन मदीयमेव गुणाराम नामेति वदता रङ्गविद्याधराख्यातिरपहृता। तदाकर्ण्य गुणारामस्तामेव दिशं प्रचलितः। अधुना च श्रुत-मस्माभिर्यत् किलसुकण्ठ नाम्ना गायकेन सह मैत्रीं विधाय दा-क्षिणात्यानां भूभुजां सदसि तेन सह रङ्गसङ्गरमुपक्रान्तवानिति।

नटः। अहो! महानुपक्रमः।

सूत्रधारः। उचितमिदम्। यतः

कीर्तिं मृणालकमनीयभुजामनिद्र-
चन्द्राननां स्मितसरोरुहचारुनेत्राम्।

ज्योत्स्नास्मितामपहृतां दयितामिव स्वां
लब्धुं न कः परमुपक्रममातनोति ॥

तत् कथय कार्यम् ।

नटः । इदमेव यत् किल त्वयाभिनीयमानमवलोक-
ये इति ।

प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वरसाभिराम
नव्योल्लसत्कुसुमराजिविराजिबन्धम् ।
धर्मेतरांशुरिववक्रतयातिरम्यं
नाट्यप्रबन्धमतिमञ्जुलसंविधानम् ॥

सूत्रधारः । तत् कथं पुनरवधारणीयं किंनामधेयं नाटक
मिति । [विमृश्य सहर्षम्] अये! कथमहं निजशिरःशेखरशया-
लुपि नीलोत्पलं रत्नाकरचपलवीचिमालापरिसरे विचार-
यामि । नन्विहैव श्लोकेऽष्टपङ्क्तिक्रमालिखिते स्फुटमस्ति
प्रसन्नराघवं नामेति ।

नटः । [तमेव श्लोकं पठित्वा सहर्षम्] अहो! देव्याः
कविकुलकुमुदविकाशचन्द्रिकायाः प्रसादमहिमा सरस्वत्याः ।
यत्प्रसादादेवंविधाःकवीनांविचित्रमधुराःसूक्तयःसमुल्लसन्ति।

सूत्रधारः । एवमेतत् । नन्वनेनैव कविनोक्तम् ।

वाणि त्वत्पदपद्मरेणुकणिका या स्वान्तभूमिं सतां
संप्राप्ता कविता लता परिणता सैवेयमुज्जृम्भते ।

त्वत्कर्णेऽपि चिराय यत्किसलयं सूक्तापदेशं गिरः-
कम्पभ्रंशितपारिजातकलिकागुच्छे विधत्ते पदम् ॥

[पुनर्विभाव्य] मम पुनः कविकमलसद्मनि मुनौ वल्मीकज-न्मनि मनः कौतुकितं यस्यैकमपि वदनारविन्दमासाद्य चतुर्मुखकमलवनविहारविनोदमनुभवति भारती नाम राजहंसी
नटः। एवमेतत्। त्रिभुवनाभोगेऽपि हि।

भास्वद्वंशावतंसकीर्तिरमणीरङ्गप्रसङ्गस्वनद्
वादित्रप्रथमध्वनिर्विजयते वल्मीकजन्मा मुनिः।
पीत्वा यद्वदनेन्दुमण्डलगलत्काव्यामृताब्धेः किम-
प्याकल्पं कविनूतनाम्बुदमयी कादम्बिनी वर्षति ॥

[विमृश्य] मम तु रामचन्द्र एव निर्भरमानन्दितोऽयं चित्तचकोरः। यत्कीर्तिचन्द्रिकाचुम्बितोऽयं वाल्मीकेरपि सारस्वतसागरः समुल्लास।

सूत्रधारः। युक्तमिदम्।

चन्द्रे च रामचन्द्रे च नारीणां च दृगञ्चले।
नीलोत्पलसुहृत्कान्तौ कस्य नामोदते मनः ॥

अपि च। झटिति जगतीमागच्छन्त्याः पितामहविष्टपान्-
महति पथि यो देव्या वाचः श्रमः समजायत।
अपि कथमसौ मुञ्चेदेनं न चेदवगाहते
रघुपतिगुणग्रामश्लाघासुधामयदीर्घिकाम् ॥

नटः। कथं पुनरमी कवयः सर्वे रामचन्द्रमेव वर्णयन्ति।

सूत्रधारः। नायं कवीनां दोषः। यतः

स्वसूक्तीनां पात्रं रघुतिलकमेकं कलयतां
कवीनां को दोषः स तु गुणगणानामवगुणः
यदेतैर्निःशेषैरपरगुणलुब्धैरिव जग-
त्यसावेकश्चक्रे सततसुखसंवासवसतिः

अपिच भोः।

बीजं यस्य चिरार्जितं सुचरितं प्रज्ञा नवीनोऽङ्कुरः
काण्डः पण्डितमण्डलीपरिचयः काव्यं नवः पल्लवः।
कीर्त्तिः पुष्पपरम्परा परिणतः सोऽयं कवित्वद्रुमः
किं वन्ध्यः क्रियते विना रघुकुलोत्तंसप्रशंसाफलम्॥

नटः। कः पुनरस्य कविः।

सूत्रधारः। [सप्रणयकोपम्]

विलासो यद्वाचामसमरसनिष्यन्दमधुरः
कुरङ्गाक्षीबिम्बाधरमधुरभावं गमयति।
कवीन्द्रः कौण्डिन्यः स तव जयदेवः श्रवणयो-
रयासीदातिथ्यं न किमिह महादेवतनयः॥

अपिच। लक्ष्मणस्येव यस्यास्य सुमित्राकुक्षिजन्मनः।
रामचन्द्रपदाम्भोजे भ्रमद्भृङ्गायते मनः॥

नटः। कथमविदितचन्द्रमसश्चकोरकिशोरकस्य चरितम-

नुसृतोऽस्मि । तेन हि मम हस्ते निजनाटकमर्पयित्वेदमुक्तोऽस्मि रक्षणीयमिदं सूक्तिरत्नं चोरेभ्य इति । स च मया सविनयमिदमुक्तः ।

कर्णे निधाय च पिधाय च कण्ठपीठे
धृत्वा च मूर्द्धनि नते हृदये च कृत्वा ।
चोरापहारचकितेन चिरं मयैष
त्वत्सूक्तिमौक्तिकगणः परिरक्षणीयः ॥

सूत्रधारः । केयमलीकशङ्का तस्य कवेः ।

सुललितवदनामुदारवृत्तां
कृतिमथवा युवतिं परस्य हृत्वा ।
तटमपि परमर्णवस्य गत्वा वद
कतरः सुखभाजनं जनः स्यात् ॥

नटः । एवमेतत् । नन्वयं प्रमाणप्रवीणोऽपि श्रूयते । तदिह चन्द्रिकाचण्डातपयोरिव कवितातार्किकत्वयोरेकाधिकरणतामालोक्य विस्मितोऽस्मि ।

सूत्रधारः । क इह विस्मयः ।

येषां कोमलकाव्यकौशलकलालीलावती भारती
तेषां कर्कशतर्कवक्रवचनोद्गारेऽपि किं हीयते ।
यैः कान्ताकुचमण्डले कररुहाः सानन्दमारोपिता-
स्तैः किं मत्तकरीन्द्रकुम्भशिखरे नारोपणीयाः शराः ॥

नटः। अपि नाम स्वयमेव कविताकोविदाः पारिषदा असय सूक्तिभिर्विनोदयिष्यन्ति ?

सूत्रधारः। नन्वनेनैवोक्तम्।

अपि मुदमुपयान्तो वाग्विलासैः स्वकीयैः
परभणितिषु तोषं यान्ति सन्तः कियन्तः।
निजघनमकरन्दस्यन्दपूर्णालवालः
कलशसलिलसेकं नेहते किं रसालः ? ॥

नटः। अहो! असय कवेः सूक्तीनां सरलता कोमलता च।

सूत्रधारः। क्वचिद्वक्रता कठिनता च।

नटः। कथमेते अपि रमणीये ?

सूत्रधारः। कथं किम्।

निन्द्यन्ते यदि नाम मन्दमतिभिर्वक्राः कवीनां गिरः
स्तूयन्ते नच नीरसैर्मृगदृशां वक्राः कटाक्षच्छटाः।
तद्वैदग्ध्यवतां सतामपि मनः किं नेहते वक्रतां
धत्ते किं न हरः किरीटशिखरे वक्रां कलामैन्दवीम् ॥

अपिच। अमृतजलधेः पायंपायं पयांसि पयोधरः
किरति करकास्ताराकारा यदि स्फटिकावनौ।
तदिह तुलनामानीयन्ते क्षणं कठिनाः पुनः
सततममृतस्यन्दोद्गारा गिरः प्रतिभावताम् ॥

नटः। नूनमसय कवेः किमपि कौतुकप्रमोदमेदुरमन्तःकरणं यदेवंविधाः सरसशीतलाः सूक्तयः समुल्लसन्ति।

सूत्रधारः। उचितमिदम्।

यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो-
भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः।
हर्षो हर्षो हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः
केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥

अपिच

न ब्रह्मविद्या नच राजलक्ष्मीस्तथा यथेयं कविता कवीनाम्।
लोकोत्तरे पुंसि निवेश्यमाना पुत्रीव हर्षं हृदये करोति ॥

[नेपथ्ये] साधु भोः! कुशीलवकुलोत्तंस! साधु—

सूत्रधारः। कथमयं भगवतो याज्ञवल्क्यस्य प्रियोऽन्तेवासी दालभ्यायन इत एवाभिवर्तते। तदस्यानवलोकनीयचतुर्थवर्णस्य पुरतःस्थातुमनुचितमस्माकम्। तदेहि परतो गच्छाव इति निष्क्रान्तौ।

॥ प्रस्तावना ॥

—:०:—

प्रविश्य दालभ्यायनः। [तमेव श्लोकं पठित्वा साकूतम्] साधूक्तमनेन। तथाहि। भूपतिरयं जनकोऽपि सकललोकलोचनारविन्दमार्त्तण्डे क्वचिदपि पुरुषप्रकाण्डे निजां कन्यां समर्पयितुकामोऽस्मद्गुरूपदिष्टायां ब्रह्मविद्यायां कुलक्रमागतायां राज्यलक्ष्म्यां च शिथिलादरः संवृत्तः। [पुनः कर्णं दत्वा] कथमयमाकाशे वीणाध्वनिः श्रूयते? तन्नूनमस्मद्गुरुमभ्याग-

च्छ्रंता समीरसंघट्टनकलकणद्वकोगुणेन देवर्षिणा नारदेन भवितव्यम्। [विलोक्य] कथं ध्वनिसादृश्येन प्रतारितोऽस्मि। नन्वयं गगनतलावलम्बिनोर्मधुकरयोरिव ध्वनिराकर्ण्यते। [पुनः कर्णं दत्त्वा सहर्षविस्मयम्] अहो! भगवतो योगीश्वरस्य प्रसादमहिमा येनाहमेवंविधानामपि वचनावबोधमधुरां सिद्धिमासादितवानस्मि। तदाकर्णयामि किमेतावालपतः। [कर्णं दत्त्वा]

एकः किमाह?—सखि कलालाप! कुत आगतोऽसि?

अपरः किमाह?—वयस्य मधुरप्रिय! सन्ततविकस्वराञ्चन्द्रमौलिमन्दाकिनीकुमुदकाननात्। अहो! अनयोश्चतुरालापपेशलता रुचिरनामधेयता च। [पुनः कर्णं दत्त्वा]

किमाह मधुरप्रियः? अस्ति नवीनः कोऽपि वृत्तान्तः?

किमाह कलालापः? अस्ति; अचिरमेव कदापि खलु बलिनन्दनो बाणासुरः कमलमालया भगवन्तमिन्दुमौलिमभ्यर्च्य सविनयमिदमूचिवान्। यत् किल भगवन्!

कैलासाधिकसारं किमस्ति वस्तु महीतले।
यस्मिन् सफलतामेति मम दोर्दण्डमण्डलम्॥

ततश्च विहस्येदमाह च भगवानिन्दुमौलिः।

अस्ति मे कार्मुकं दिव्यं न्यस्तं जनकभूभुजि।
यस्य बाणानले तिस्रः पुरः प्रापुः पतङ्गताम्॥

तदाकर्ण्य च तत् कार्मुकं विलोकयितुं स तत्र गतः। अहमिहागतः। कुतः पुनस्त्वमिह कथय कीदृशो वा तत्र नवीनो वृत्तान्त इति।

दाल्भ्यायनः। किमाह मधुरप्रियः। अहमागतोऽस्मि नन्दनवनात्। अथच तत्र मया लङ्केश्वरानुचरस्य गर्जितमाकर्णितम्। आः कथं रे! नन्दनवनस्य रक्षिणोऽनर्चितचन्द्रचूड एव निशाचरचक्रवर्तिनि लूनसकलप्रसूनं नन्दनवनमिति। तत स्तैरिदमुक्तो निशाचरः। क्षन्तव्यमेतत्। अद्य हि जनकराजकन्यकावीरस्वयंवरविलोकनकुतुकितसकलसुरलोकविमानमण्डनाय महान् कुसुमोपयोगः। तदाकर्ण्य चेममेव वृत्तान्तमुपायनीकरोमि लङ्केश्वरस्येति प्रचलितो निशाचरः। अहमपि कौतुकादिहागतोऽस्मि।

दाल्भ्यायनः। [सविषादम्] अहो महाननर्थाङ्कुरोद्भेदो यदयं बाणरावणयोः कर्णान्तिकमपि विश्रान्तः सीतास्वयंवरवृत्तान्तः। अथवा अलमतिकातरतया। भ्रमारोपिता अपि भ्रमरोक्तयः सम्भवन्ति। [विमृश्य] कुतो वा भ्रमरसंभावना ?

मकरन्दरसस्यन्दसुन्दरोद्गारधारिणौ।
अत्रागानन्दिनावेतौ बन्दिनाविव राजतः॥

[नेपथ्ये] साधु भगवन्! विज्ञातं बन्दिनाविव खल्वावां नानादिगन्तसमागतनृपतिचक्रवर्णनाय जनकेन समादिष्टौ।

दाल्भ्यायनः। अहो! पुण्याचरण्यायो यदिदं भ्रमरद्वयं प्रति मयोक्तं बन्दिद्वयं प्रति फलितं वचः। भवतु तदिमं भ्रमरवृत्तान्तमस्मद्गुरवे निवेदयामीति निष्क्रान्तः।

॥ इति विष्कम्भकः ॥

ततः प्रविशति बन्दिद्वयम्—

एकः। वअस्स मञ्जीरअ पेक्ख पेक्ख गइंददसणसिणिद्धसलाआसहस्सणिम्मिएसु मंचएसु आसीणा इमे कुङ्कुमकअङ्गराआ राआणो अमलफडिअपासाअसिहरासङ्गिणो कणअसिंहा विअ रेहन्ति। अमुद्धदुद्धसाअरलहरिसिहरावलम्बिणो अभिणवुग्गमन्तणिसाअरबिम्बप्पडिबिम्बा विअ सोहन्ति*।

मञ्जीरकः। सखे नूपुरक! पश्य पश्य।

स्वां स्वां दिशं श्रितवतां निवहेन राज्ञां
मञ्चावलीवलयमाकलितं विभाति।
सीतास्वयंवरविलोकनकौतुकेन
पुञ्जीकृताकृति दिशामिव चक्रवालम्॥

अपि च। नटति नरकराग्रव्यग्रसूत्राग्रलग्न-
द्विपदशनशलाकामञ्चपाञ्चालिकेयम्।
त्रिपुरमथनचापारोपणोत्कण्ठताना-
मतिरभसवतीव क्ष्माभृतां चित्तवृत्तिः॥

नूपुरकः। वअस्स मञ्जीरअ को इमो सीदाकरग्गहवासनावसन्तलच्छीविलसन्तपुलअमुडलजालमण्डिदं णिअभुअमह-

*वयस्य मञ्जीरक! पश्य पश्य गजेन्द्रदशनस्निग्धशलाकासहस्रनिर्मितेषु मञ्चेष्वासीना इमे कुङ्कुमकृताङ्गरागा राजानोऽमलस्फटिकप्रासादशिखरासङ्गिनः कनकसिंहा इव राजन्ते। अमुग्धदुग्धसागरलहरीशिखरावलम्बिनोऽभिनवोद्गच्छन्निशाकरबिम्बप्रतिबिम्बा इव शोभन्ते।

आरसाहिजुअलं पुलोअन्तो चिठ्ठदि* ।

मञ्जीरकः । स एष निजयशःपरिमलप्रमोदितचारणचञ्च-रीकचयकोलाहलमुखरितदिक्चक्रवालक्ष्मापालकुन्तलाल-ङ्कारो मल्लिकापीडो नाम ।

नूपुरकः । इमो उण कदमो जो किल दूरावसारिअकडअ-प्पअडिअधणुग्गुणकिणकिसणलेहामण्डले भुअदण्डे पुलो-अन्तो चिठ्ठदि† ।

मञ्जीरकः । सोऽयं कुबेरदिगङ्गनाललाटतटविलासल-म्पटः काश्मीरतिलकः ।

नूपुरकः । इमो उण को निअपडावदिणअरुग्गमपुव्व-गिरिसिहरसहअरं दक्खिणभुअदण्डमुन्नमिअ वट्टदि‡ ।

मञ्जीरकः । स एष निजप्रतापप्रभापटलपिञ्जरितमलया-चलनितम्बतटः काञ्चीमण्डनो वारमाणिक्यनामा नृपतिः ।

नूपुरकः । को इमो हरसुल्लसन्तपुलअविसंठलकपोलत्थल-चलकुण्डलसरिसनिवेसणादेसेण पअडिअहरसरासणकण्ण-उरमनोरहो रेहदि¶ ।

---

*वयस्य मञ्जीरक ! कोऽयं सीताकरग्रहणासनावसन्नलक्ष्मीविलसत्पुलकमुकुल-जालमण्डितं निजभुजसहकारशाखियुगलं विलोकयन् तिष्ठति ?

†अयं पुनः कतमो यः किल दूरावसारितकटकप्रकटितधनुर्गुणकिणकषण-लेखामण्डले भुजदण्डे विलोकयन् तिष्ठति ?

‡ अयं पुनः को निजप्रतापदिनकरोद्गमपूर्वगिरिशिखरसहचरम् दक्षिणभुजदण्ड मुन्नमय्य वर्तते ?

¶ कोऽयं हर्षोल्लसत्पुलकविसंष्ठुलकपोलस्थलचलितकुण्डलसदृशनिवेशनापदेशेन प्रकटितहरशरासनकर्णपूरमनोरथो राजते ?

मञ्जीरकः । सोऽयमसमरणमहार्णवैकमवारो मल्लराजः ।

नूपुरकः । इमो उण को अमलमलयजरसधवलिअभुअदण्डविडम्बिअभुअगरायसिरी सिरीसकुसुमसुउमारं माररिपुसराअणं कलअन्तो विप्फुरदि* ।

मञ्जीरकः । स एष विमलमुक्तावलीविराजमानवक्षस्तटतुङ्गभुजङ्गतरङ्गः सिन्धुराजः । तदलमनेन प्रकृतं तावदुपक्रामामहे । [परिक्रम्य उच्चैः] अहो ! राजान आकर्णयत आकर्णयत ।

आकर्णान्तं त्रिपुरमथनोद्दण्डकोदण्डनद्धां
मौर्वीमुर्वीवलयतिलकः कोऽपि यः कर्षतीह ।
तस्यायान्ती परिसरभुवं राजपुत्री भवित्री
कूजत्काञ्चीमुखरजघना श्रोत्रनेत्रोत्सवाय ॥

[पुनः सकौतुकम्] सखे !—पश्यताममी ।

कामारिकार्मुकविकर्षणकौतुकोर्मि-
रोमाञ्चितद्विगुणपीवरबाहुदण्डाः ।
सीताकरग्रहमिलत्कुतुकातिमात्र-
विस्तीर्यमाणहृदयाः परितो नरेन्द्राः ॥

[पुनः सहर्षम्] अये ! कथमुच्चलितमेव समसमयसंचरणमिलत्कपोलतलसंघट्टमसृणरणन्मणिकुण्डलेन राजमण्डलेन ।

* अयं पुनः कोऽमलमलयजरसधवलितनिजभुजदण्डविडम्बितभुजङ्गराजश्रीः शिरिषकुसुमसुकुमारं माररिपुशरासनं कलयन् विस्फुरति ?

नूपुरकः। पुलोवेहि पुलोवेहि इमाणं अस्सोस्ससंघट्टन्त-केयूरसमुच्चलन्तकणअकणमिसेण पआवाग्गिणो विप्फुलिङ्गा विअ दीसन्ति * ।

मञ्जीरकः। [विहस्य]—

पश्य पश्य सुभटैः स्फुटभावं
भक्तिरेव गमिता न तु शक्तिः ॥
अञ्जलिर्विरचितो न तु मुष्टि-
र्मौलिरेव नमितो न तु चापः ।

नूपुरकः। कहं आरम्भरमणिज्जो जेव्व इमाणं संरम्भो † ।

मञ्जीरकः। [सविषादम्]

आद्वीपात् परतोऽप्यमी नृपतयः सर्वे समभ्यागताः
कन्येयं कलधौतकोमलरुचिः कीर्तेश्च लाभास्पदम् ।
नाकृष्टं न च टात्कृतं न नमितं स्थानाच्च न त्याजितं
केनापीदमहो धनुः किमधुना निर्वीरमुर्वीतलम् ॥

नेपथ्ये। आः कोऽयमलीकवैतालिको धनुर्भञ्जकेऽपि नमयितव्ये निर्वीरमुर्वीतलमुपदिशति ?

नूपुरकः। वअस्स कस्स इमो महीअलचलन्तराहुरहचक्करवकक्कसो कण्डधुणी सुणीअदि ‡ ।

* विलोकय विलोकय एषामन्योन्यसंघट्टमानकेयूरसमुच्चलत्कनककणमिषेण प्रतापाग्नेर्विस्फुलिङ्गा इव दृश्यन्ते ?

† कथमारम्भरमणीय एवैतेषां संरम्भः ?

‡ वयस्य ! कस्यायं महीतलचलद्राहुरथरवकर्कशः कण्ठध्वनिः श्रूयते ?

मञ्जीरकः। मयाप्ययमपरिचितः। तदेनं पृच्छामि तावत् [परिक्रम्य] अहो! कः खलु भवान् यः सकलदेशदर्शिनो ममापि न विख्यातः?

[प्रविश्य] पुरुषः। [साटोपं परिक्रम्य, सक्रोधम्] आः प.प! वैतालिकापसद! कतिपयग्रामटिकापर्यटनदुर्विदग्ध! कथं मामपि दश इत्यर्धोक्ते [स्वगतं] कथं संवरणीयं विवरितुमुपक्रान्तोऽस्मि। भवतु इदमेव तावत् निर्व्वाहयामि। कथं मामपि दशदिग्विलासिनीकर्णपूरीकृतकीर्त्तिपल्लवं त्रिभुवनवीरनामधेयं कूपमण्डूक इव सागरमविख्यातमपदिशसि। तत् कथय क्व तावत् कर्णान्तनिशमयगुणं कन्यारत्नं कार्मुकं च।

मञ्जीरकः। इदं तावत् कार्मुकं कन्या तु चरमं लोचन-पथमवतरिष्यति।

पुरुषः। [ससंरम्भम्] धिङ् मूर्ख! कथं रे राशिनक्षत्रपाठकानां गोष्ठीं न दृष्टवानसि। तेऽपि कन्यामेव प्रथमं प्रकटयन्ति चरमं धनुः।

मञ्जीरकः। [स्वगतम्] कथमयं वाचाटतां प्रकटयति। भवतु। अनयैव तावदेनं निवारयामि। [प्रकाशम्] अये! एतावति वीरमण्डले भवानेव न क्षत्रविद्या-कुशलः।

पुरुषः। [सक्रोधम्] आः कथं रे! अहमेव क्षत्रविद्यायामकुशलः।

मञ्जीरकः । तत् कथं कार्मुकमन्तरेणैव कन्याविलोकनायोत्कण्ठसे ?

पुरुषः [साटोपं, परिक्रम्य] कथं ममापि चापारोपणे संशयः ।

मञ्जीरकः । अथ किम् ?

पुरुषः । तदेव ममाभिसंभाव्यते ।

यदि—विनैवाम्भोवाहं बहुलरुचिलिप्ताम्बरतलात्
तडिल्लेखा हेमद्युतिविततिरम्या विलसति ।

यदि वा—विनैव स्वर्गङ्गां नभसि रभसोन्मुद्रशफरी-
परीवर्त्तैः साकं स्फुरति नवनीलोत्पलवनम् ॥

[विलोक्य सविषादम्] कथमस्मत्प्रतिज्ञाभङ्गाय विपरीतं सृष्टिनैपुणं प्रणीतवान् विधिः । नन्विदं तथैव पश्यामि । [विमृश्य] अथवा क एष विधिरपि मद्विरोधाय ।

मयि क्षीरोदन्वन्निभृतमुरजिन्नाभिनलिनीं
निजक्रीड़ावापीजलकमलिनीं कर्तुमनसि ।
पदभ्रंशाशङ्की मधुरमधुरालापचतुरै-
श्चतुर्भिः स्वैर्वक्त्रैरनुनयपरोऽभूद्‌यमपि ॥

[पुनर्निपुणं निरूप्य] अये! सादृश्येन प्रतारितोऽस्मि

तडिल्लेखा नेयं विलसति परं सौधशिखरे
वसन्त्याः कस्याश्चित् कनकरुचिरा गा-

अपीदं नोन्मज्जत् कुवलयवनं मीनतरलं
परं तस्या एव स्फुरति नयनालोकललितम् ॥

[विभाव्य] नूनं तदेव सीताभिधानं कन्यारत्नम्। पुनः सहर्षम्।

राजीव! जीवसि मुधा न सुधाकरत्व-
मस्याः समः पदनखस्य कृतो मुखस्य।
अग्रे दृशो मृगदृशः कतमः कुरङ्ग-
स्तत् खञ्जन! त्वमपि किं जनरञ्जनाय ॥

पुनः सरभसम्]

कदली कदली करभः करभः करिराजकरः करिराजकरः।
भुवनत्रितयेऽपि बिभर्ति तुलामिदमूरुयुगं न चमूरुदृशः ॥

मञ्जीरकः। सखे नूपुरक! किमेतत् कस्याश्चिदपि हस्तादादाय सानन्दमालोकयत्यन्तःपुरिको जनः।

नूपुरकः। अहमीरिसं सम्भावेमि जं किर गुरुभवणादो आगदाए चन्दणिआए समप्पिदं चित्तपडं पुलो वेदित्ति*।

मञ्जीरकः। स त्वया दृष्टश्चित्रपटः।

नूपुरकः। भट्टदारिआ दाव अणच्च कोवि णीलुप्पल-

[* ईदृशं सम्भावयामि यत् किल गुरुभवनादागतया चन्दनिकया समर्पितं

दामसामलओ कुसुमसरसरिसरूओ कुण्डलीकिदहरचावो चक्कवट्टिकुमारो * ।

मञ्जीरकः। अहह मुग्धः खल्वबलाजनः। यदेवमपि कठोर प्रतिज्ञे राजनि किशोरवयसं जामातर माशंसति। सखे! जानासि केन लिखितं चित्रमिति?

नूपुरकः। जाणामि। महेसिणो जणवक्कस्स दुहिअए धम्मआरिणीए† ।

मञ्जीरकः। [सहर्षम्] इदानीमुद्भिन्नो मम मनोरथाङ्कुरः। देवी हि मैत्रेयी सिद्धयोगिनी कालत्रयदर्शिनी सा नालीक-मालिखति।

नूपुरकः। सव्वं सम्भावीअदि जइ इमो जरठङ्गो इदो ओसरदि‡ ।

मञ्जीरकः। आः कोऽयं किमिदमेनमपसारयामि। अये! किमितस्ततो विलोकयसे? नन्विदं शाम्भवं धनु स्तदिहैव दीयतां दृष्टिः।

पुरुषः। आः किमुच्यते दृष्टिरिति? नन्वियं मुष्टिरपि दीयते [परिक्रम्य, शेखरभ्रंशमभिनीय, सविषादं] विलो-कयति।

---

* भट्टदारिका तावत् अन्यश्च कोऽपि नीलोत्पलदामश्यामलः। कुसुमशरसदृशरूपः कुण्डलीकृतहरचापश्चक्रवर्त्ति कुमारः।

† जानामि महर्षे र्जनकस्य दुहिता धर्मचारिण्या।

‡ सर्वं सम्भाव्यते यद्ययं जरठाङ्ग इतोऽपसरति।

मञ्जीरकः। अये लङ्केश ! विस्रस्तशेखरालोकनेन ते।
समयो याति तत् तूर्णं गृहाण हरकार्मुकम् ॥

पुरुषः। [स्वगतं] कथमनेन विदितोऽस्मि [विमृश्य] अथवा घुणाक्षरन्यायगतं शब्दसादृश्यमेतत्। [प्रकाशं ससंरम्भम्]

सावलेपकमनीयमुद्दसा
क्रीडयैव विनिवध्य च मौर्वीम्।
कृष्टमेव हरकार्मुकमेतद्
दृश्यमत्र सुदृशो हृदयं च ॥

[धनुषि हस्तमर्पयित्वा, स्वगतं] कथं न चलत्यपि। भवतु [प्रकाशम्] अये धनुरिति वक्रः पन्थाः। तत् सरलेन करवालधारापथेन सीता मानयामि।

मञ्जीरकः। कथमतिप्रगल्भसे? न विलोकयसि ?

रोषारुणीकृतविलोचनकान्तिभिन्न-
भ्रूभङ्गभीमघटितभ्रुकुटीविटङ्कम्।
उत्खातलोलकरवाललताकराल-
दोर्दण्डचण्डचरितं नरवीरचक्रम् ॥

पुरुषः। [कृपाणमुद्यम्य, परितो विलोक्य] पश्यत पश्यत।

निर्भिन्नवैरिकरिकुम्भतटीविमुक्त-
मुक्ताफलप्रकरतारकिताम्बरश्रीः।
यः कालरात्रिरिव भाति रणे स एष
रे रे नृपा मम कृपाकृपणः कृपाणः ॥

[आकाशे कर्णं दत्वा] किं ब्रूथ ?

एकः कथं बहुतरैः सुभटैः करोमि
संग्रामडम्बरमिति त्यज रे ! विषादम् ।
यं मन्यसे सुलभमत्र सहैव तेन
चेतो निधेहि समरे सम-रेखयैव ॥

अहो धृष्टता मनुष्यकीटानाम् ! तदेतान् निजमूर्त्यैव तावद् भीषयामि । [साटोपं] निष्क्रान्तः ।

[नेपथ्ये] मन्दाकिनीकनकपङ्कजबिसाङ्कुराणां
क्षिप्रोग्रदिग्गजलसद्दशनाङ्कुराणाम् ।
उन्मूलनैरलमनीयत शैशवं यै-
स्तेऽमी निजा मम भुजाः प्रकटीभवन्तु ॥

ततः प्रविशति निजरूपेण दशकण्ठः—

नूपुरकः । वअस्स पेक्ख पेक्ख कोदूहलं जं एकस्सवि माणुसस्स दस मत्थआइं * ।

मञ्जीरकः । नैष मानुषो राक्षसराजः खल्वसौ दशकण्ठः ।

नूपुरकः । ता परित्ताअदु मं वअस्सो णं रक्खसमत्तो जेव्व सम्मुहपडिदं माणुसं चव्वेइ किं उण रक्खसराओ † ।

मञ्जीरकः । अलं कातरतया । सकलवीरवृन्दवन्दनीया हि वन्दिजातिः । तत् कथमस्मद्विधेषु सकलभुवनैकवीरो विपरीतं वर्तिष्यते दशकण्ठः ।

* वयस्य ! पश्य पश्य कौतूहलं यदेकस्याऽपि मानुषस्य दश मस्तकानि ।

† तत् परित्रायस्व मां वयस्य ! नूनं राक्षसमात्र एव सम्मुखपतितं मानुषं चर्वति किं पुना राक्षसराजः ।

नूपुरकः [सहर्षम्] जदि एरिसं ता किंपि इमं णीसङ्को पुच्छिस्सम् । उपसृत्य अये किंति एत्तिआइं मत्थआइं उव्वहीअन्ति किन्तिवा एकं रक्खिअ उण अवराइं जत्तकुत्तवि ण णिक्खिप्पन्ति * ।

रावणः । आः पाप कथमस्थाने शिरश्छेदवार्त्तयामङ्गलमावेदयसि तदेष वैतालिक इत्युपेक्ष्यः ।

मञ्जीरकः । [विहस्य] स्थाने शिरश्छेदवार्ताऽपि भवता मङ्गलाय ।

रावणः । अथ किं ननु रे !

विद्याधरप्रणयिनीकरपल्लवाग्र-
लीलाविमुक्तकुसुमप्रकरावकीर्णे ।
श्रीचन्द्रचूडचरणे च रणे च कामं
छिन्नोऽपि मस्तकगणो मम मङ्गलाय ॥

नूपुरकः । जदि एरिसो तुमं ता किन्ति णिअरूअं सङ्गोविअ चोराव्व पविट्ठोसि † ।

रावणः । धिङ् मूर्ख न जानासि रे !

ये चन्द्रचूडाचलचालनैक-
चातुर्यचिन्तामणयो भुजा मे ।

* यदीदृशस्तर्हि किमप्येनं निःशङ्कः प्रच्छामि । अये ! किमिति इयन्ति मस्तकानि उह्यन्ते किमिति वा एकं रक्षित्वाऽपराणि यत्र कुत्र चिन्न निक्षिप्यन्ते ।

† यदीदृशस्त्वं तर्हि किमिति निजरूपं संगोप्य इव प्रविष्टोऽसि?

तैरेव भूयिष्ठतरैः प्रवृत्त-
श्चापाधिरोपाय कथं न लज्जे ॥

तत् कथय कुत्र जानकीति ?

मञ्जीरकः [सविषादम्]

यस्याः स्वयं कुलगुरुः किल याज्ञवल्क्य-
स्तातः स एष जनको जननी धरित्री ।
सापि त्वमद्य वत ! दुर्विधिशैशवेन
वत्से ! निशाचरकराङ्कगता भवित्री ॥

नूपुरकः [अपवार्य] अलं तावेण कहं एत्तिअमेत्तम्मि वीरमण्डले कोवि णत्थि जो इमस्स हठपउत्तस्स पुरदो होदि*।

मञ्जीरकः। कुपितस्य दशकण्ठस्य कः संमुखे भवति क्षत्रियः ऋते सहस्रवाहोः कार्तवीर्यात् ?

नूपुरकः। [सहर्षम्] जीविदह्म पेक्ख ण पत्तो सहस्सवाहूकिदवीरपुत्तो †।

मञ्जीरकः। धिङ् मुर्ख! जामदग्न्यकुठारधाराजलनिमग्नः क्व संप्रति कार्तवीर्यः ? तन्नूनमयं बाणासुरो भविष्यति। हन्त भोः तदिदमनर्थान्तरम् [विमृश्य] अथवा विषस्य विषमौषधं भविष्यति।

---

*अलं तापेन कथमेतावन्मात्रे वीरमण्डले कोऽपि नास्ति योऽस्य हठप्रवृत्तस्य पुरतो भवति।

† जीविता स्मः। पश्य प्राप्तः सहस्रबाहुः कृतवीर्यपुत्रः।

ततः प्रविशति बाणासुरः [परिक्रम्य साटोपम्]

कैलासशैलशिखरादपि भूरिसारं
निःसीमभारमधुना धनुरिन्दुमौलेः।
आलम्ब्य पुष्पसदृशं करपल्लवेन
स्फीतं भुजद्रुमवनं सफलं करोमि ॥

रावणः। अनाकर्णितकेन। कथमद्यापि नानीयते जानकी?

बाणः। [विलोक्य, स्वगतम्] कथमिह दशकण्ठोऽपि। प्रकाशम्। अहो! एतावति वीरलोके न केनापि तावदारोपितमैश्वरं धनुः।

नूपुरकः। नारोपणीयं च

रावणः। कथमद्यापि नानीयते सीता? तदयं चन्द्रहास एव मे बलादानयति।

बाणः। [विहस्य] यदीदृशं वीरडम्बरं तत् किमारोप्यैव हरकार्मुकं नानीयते सीता?

रावणः। आः कोऽयमलीकपण्डितः?

उद्दण्डचण्डिमलसद्भुजदण्डखण्ड-
हेलाचलाचलहराचलचारुकीर्तिः।
कीदृग्यशस्तुलितबालमृणालकाण्ड-
कोदण्डकर्षणकदर्थनयानया मे ॥

बाणः। सोऽयमशक्तिप्रकारः।

रावण: । आ: ! कथं दशमुखस्याप्यशक्तिसंभावना ?

बाण: । [विहस्य] अये ! बहुमुखता नाम बहुप्रलापितायाः कारणं, विक्रमस्य बहुबाहुतैव ।

रावण: । आः कथं रे ! पलालभारनिःसारेण भुजभारेण वीरंमन्योऽसि ।

बाण: । [सक्रोधम्] अये! समरकलाकुण्ठदशकण्ठ! ममाऽपि भुजभारं निःसारं व्यपदिशसि । न जानासि किं यतोऽत्रैव—

पितुः पादाम्भोजप्रणतिरभसोत्क्षिप्तहृदयः
प्रयातः पातालं न कतिकतिवारानकरवम् ।
सहस्रे बाहूनां क्षितिवलयमासज्य सकलं
जगद्भारोद्वेलां फणफलकमालां फणिपतेः ॥

रावण: । अरे ! चलितनयवृत्तिरसि, यदलीकविक्रमवर्णनया सत्यविक्रमस्य मे पुरतः स्वात्मानं विडम्बयसि ।

बाण: । कथं त्वमेव सत्यविक्रमः ?

रावण: । अथ किम् ?

दीक्षां न मे विदितवानसि वीरलक्ष्मी-
प्रासादविभ्रमवतीं पदवीं गरिष्ठाम् ।
ये चन्द्रशेखरगिरौ करपल्लवाङ्क-
पर्यङ्कशायिनि दधुः कलशप्रतिष्ठान् ॥

बाण: । अलमलीकवाग्विग्रहेण तदिदं धनुरावयोस्तारतम्यं निरूपयिष्यति ।

मञ्जीरकः । अये बाणरावणौ ! किमिदं नरवीरैकसमर्पणीयसीतापरिणयमनोरथेन विफलमायास्यते चेतःपद्वी ।

बाणः । किमेतावता ?

त्रिपुरमथनचापारोपणोत्कण्ठिताधी-
मम न जनकपुत्रीपाणिपद्मग्रहाय ।
अपितु बहुलबाहुव्यूहनिर्व्यूहमाला-
बलपरिमलहेलाताण्डवाडम्बराय ॥

रावणः । उन्मीलितेन शिखरेण हराचलस्य
प्रागेव मे भुजवनस्य कृता परीक्षा ।
एषा विदेहतनयाकुचकुम्भकेलि-
कौतूहलाद्गिरिशकार्मुककर्मदीक्षा ।

[नेपथ्ये] असुरसुरनिशाचरोरगाणा-
मपि नरकिन्नरसिद्धचारणानाम् ।
नमयति यदि कोऽपि चापमेतन्-
मम दुहितुः स करग्रहं तनोतु ॥

रावणः । रे रे भुजाः कुरुत चन्द्रकलाकिरीट-
कोदण्डकर्षणयशोधवलां त्रिलोकीम् ।
अङ्गीकुरुध्वमचिराच्च विदेहपुत्री-
वक्षोजचन्दनरजःपरिधूसरत्वम् ॥

[धनुरालोक्य, स्वगतम्] अये! दुर्विगाहमिदं तदलमनेन ।

[प्रकाशम्] बाण! त्वमेव तावदग्रे धनुरारोपय। अस्माकमपि नूतनागतत्वेन मान्योऽसि।

बाणः। तथास्त्विति परिक्रामति।

रावणः। [स्वगतम्] अरे हृदय!, अलं कातरतया। अयं तावत् कतरः कुण्ठीकृतदशकण्ठे शितिकण्ठकार्मुके।

अन्योऽपि कोऽपि यदि चापमिमं विकृष्य
सीताकरग्रहविधिं विदधीत धीरः।
लङ्कां नयामि च गिरानुनयामि चैनां
द्रागानयामि च वशे जनकेन्द्रपुत्रीम्॥

मञ्जीरकः। सखि! पश्य—

बाणस्य बाहुशिखरैः परिपीड्यमानं
नेदं धनुश्चलति किंचिदपीन्दुमौलेः।
कामातुरस्य वचसामिव संविधानै-
रभ्यर्थितं प्रकृतिचारु मनः सतीनाम्॥

रावणः। [सविषादमात्मगतम्] कथमियं सीतानुनयप्रत्यूहपिशुनेव दुरुपश्रुतिः [प्रकाशम्] अये बाण! अपि नाम ते पलालभारनिःसारो भुजभारः।

बाणः। कथं भुजमण्डलमिदमालोकयन्नपि कटुभाषितां न मुञ्चसि?

रावणः। तत् किमनेन करिष्यसि?

बाणः। यत् कृतं हैहयराजेन।

रावणः । इदमसीतिभुजवनं निजप्रतापानले निर्दहामि ।

बाणः । इदमहं त्वत्प्रतापानलमनेकरुचिरचापचुम्बितनिजबाहुबलाहकनिर्मुक्तनाराचधारासारैः शमयामि ।

रावणः । रे ! बाण ! मुञ्च मयि बाणशतानि पञ्च
नन्वस्ति मे करतले करवालवल्ली ।
रे ! पञ्चबाण विसृण त्वमपि स्वबाणान्
नन्वेति सा युवतिलोकललामवल्ली ॥

नूपुरकः । अये बाणरावणा, सअं जेव्व अप्पाणं वस्सन्ता ण लज्जेथ* ।

रावणः । धिङ् मूर्ख ! कथमात्मैकश्लाघ्यो दशकण्ठः ननु रे ?

मन्दोदरीकुटिलकोमलकेशभार-
मन्दारदाममकरन्दरसं पिबन्तः ।
वीणानिनादमधुरध्वनिमुद्गिरन्तो
मद्विक्रमं मधुकरा अपि कीर्तयन्ति ॥

बाणः । कथमयं सुरतरुकुसुमदामकमनीयकामिनीजनोपभोगसौभाग्यं विडम्बयति । तदिदानीम्—

अमी मे दोर्दण्डास्तुलितहरशैलैकशिखरा-
स्तुरासाहं साहंकृतिकरतलन्यस्तकुलिशम् ।

*अयी ! बाणरावणौ स्वयमेवात्मानं वर्णयन्तौ न लज्जेथे ।

पराभूय स्वैरं त्रिदशभवनमुन्मूल्य सकलं
मम क्रीड़ोद्यानं सुरतरुमनोज्ञं विदधतु ।

इति निष्क्रान्तः ।

रावणः । कथमयं निर्गतः ? अहं तु—

अनाहृत्य हठात् सीतां नान्यतो गन्तुमुत्सहे ।
न शृणोमि यदि क्रूरमाक्रन्दमनुजीविनः ॥

मञ्जीरकः । वत्से जानकि ! अधुना दैवैकरक्षणीयासि ।

रावणः । [कर्णं दत्वा] अये! कस्यायमाक्रन्दः श्रूयते नभसि ? [निपुणं निरूप्य] नूनमनेन कस्यचित् नाराचपीड़ितेन कठोरमाक्रन्दता गगनपथचारिणा मारीचेन भवितव्यं, तदेनमाश्वासयामि तावदिति निष्क्रान्तः ।

नूपुरकः । वअस्स दिट्टिआ वअस्स विअ मुहादो कुरङ्गी विअ इमस्स हत्यादो उव्वरिदा जाणई* ।

मञ्जीरकः । सखे! एवमेतत् तदेहि वृत्तान्तमिमं जनकराजस्य निवेदयावः ॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ प्रथमोऽङ्कः ॥

---

*वयस्य! व्याघ्रस्येव मुखात् कुरङ्गीवास्य हस्तादुर्वरिता जानकी ।

॥ अथ द्वितीयोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति तापसः ॥

तापसः। समन्तादवलोक्य। अहो अयमनेकशुकशाव-
कानुगमनिकामहरिल्लताविताममनोरमारामरमणीयसंनिवे-
शप्रदेशः। नेपथ्याभिमुखमवलोक्य कथमयं भिक्षुः। भिक्षो
इतइतः।

[प्रविश्य] भिक्षुः। अपि कुसलं तापसस्य ?

तापसः। क्षेममस्माकं युष्माकं च कुसलम् ?

भिक्षुः। इदानीं विशेषतो भवद्दर्शनात्।

तापसः। पुनः सप्रणयम्। ननु कीटवन्महीपर्यटनेन
श्रान्तो भवान्! तदिह मिथिलायां पञ्चरात्रनिवासेन श्रमो-
ऽपनेतव्यः। प्रसङ्गादयं च राजा जनको द्रष्टव्यः।

भिक्षुः। किमस्माकं निरीहाणां राजदर्शनेन ?

तापसः। नूनमयं ब्रह्मविद्याविनोदकुशलः खलु सीर-
ध्वजस्तेन द्रष्टुमुचित एव भवादृशाम्।

भिक्षुः। अये! राजापि ब्रह्मविद्यावानिति सत्यमेतत् ?

तापसः। भिक्षो! सत्यमेतत्। देवस्य दश—इत्यङ्कौ
देवस्य शितिकण्ठस्याज्ञा।

भिक्षुः। [विहस्य] अलमपलापेन। विदितं मया राक्षसः खलु भवान्।

तापसः। तत् कथय विश्रब्धं को भवानिति ?

भिक्षुः। अहमपि भवादृश एव कोऽपि राक्षसः।

तापसः। तदाकर्ण्यताम्। अहं हि सकलमन्त्रिमुकुटमाल्येन माल्यवता प्रहितस्ताटकावनम्। आकर्णितं हि तेन यत् किल कोऽपि कौशिको नाम मुनी राजानमयोध्यापतिमेत्य स्वमखरक्षणाय तस्य रामनामानं तनयं सानुजं याचितवान्। तेन चावश्यं माननीयो मुनिरिति निजनयनाभ्यामपि प्रियतमौ निजतनयौ तस्य समर्पितौ।

भिक्षुः। ततस्ततः।

तापसः। ततस्तेन मुनिना पारितोषिकं ताटङ्कयुगमर्पितं तस्य राज्ञः। उक्तं च राजन्! दिव्यमिदं ताटङ्कयुगम्।

तदिदं वीरसूकर्णनिवेशोचितमित्यसौ।
अन्तःस्फुरन्ती रत्नानां वर्णमालेव शंसति॥

तेन च कौशल्याकर्णयोर्निवेशनीयमिति। अनुमतं च राज्ञा। राजकुमारद्वयानुगतेन निजाश्रमपदं प्रति गतं च मुनिना।

भिक्षुः। ततस्ततः।

तापसः। तदिदमाकर्ण्य तत् ताटङ्कयुगं लङ्केश्वरजनन्या निकषाया एव कर्णोचितमिति विचिन्त्य तदाहरणाय

पूर्वमेव ताटकां प्रति निजानुचर एकः प्रस्थापितः। अधुना च नूनं ताटकया तत् ताटङ्कयुगमाहृतमिति विचार्य तदानयनाय ताटकां प्रत्यहं प्रहितः।

भिक्षुः। कथं पुनरिदं वृत्तान्तजातमाकर्णितं माल्यवता?

तापसः। वार्त्ता च कौतुकवती विमला च विद्या
लोकोत्तरः परिमलश्च कुरङ्गनाभेः।
तैलस्य बिन्दुरिव वारिणि दुर्निवार-
मेतत् त्रयं प्रसरति स्वयमेव भूमौ॥

विशेषतश्च बहुतरप्रणिधिप्रणिधायी माल्यवान्।

भिक्षुः। तत् कथं मिथिलोपवने भवान्।

तापसः। आकर्णितं हि मया मिथिलामागतो लङ्केश्वर इति। अतस्तद्विलोकनाय प्रथममिहागतोऽधुना च ताठकावनं यास्यामि। तत् कथय तावत् भवान् पुनः कतरः?

भिक्षुः। अहमपि स एव यः प्रथमं ताटकां प्रति प्रहितो मिथिलोपवनागमनकारणं समानमावयोः।

तापसः। [सहर्षम्] तत् कथय तावत् तत् किं सताटङ्कमधुना ताटकावनम्।

भिक्षुः। सताटकमिति तावत् पृच्छ?

तापसः। क्व पुनः सम्प्रति ताटका?

भिक्षुः। पुरीं प्रविष्टा।

तापसः। तत् किं दशरथस्य?

भिक्षुः । नहि मेघानादकस्य ।

तापसः । केन पुनः प्रतिहारायितमस्लकपुरीप्रवेशे तस्याः ?

भिक्षुः । रामबाणेनैव ।

तापसः । क एष रामः ? [विमृश्य] नूनं स एव यः खलु, दशरथकुमारयोरग्रजः । तत् कथय क्व पुनरधुना ताटकातनये ?

भिक्षुः । सुबाहुस्तावत् ताटकामिवानुगतः । मारीचोऽपि शिशुक्रीड़ोचितराममनाराचपीड़ितो जीवन्मुक्त इव दूरं क्षिप्तः

तापसः । तत् कथमिदानीं न कथितं केनापि लङ्केश्वरस्य ?

भिक्षुः । कथितमेव किलेदमाक्रान्तता मारीचेन ।

तापसः । तत् कथं कुपितो न लङ्केश्वरः ?

भिक्षुः । सीताभिलाषशीतले लङ्केश्वरचेतसि नारूढ एव कोपपरीतापः ।

तापसः । क्व पुनरधुना रामलक्ष्मणौ ?

भिक्षुः । श्रुतं मया कौशिकानुपदं तदाश्रमान् मिथिलां प्रति प्रचलिताविति [विलोक्य, सत्रासम्] कथमिमौ तावित एवाभिवर्त्तेते तदस्य निशाचरवैरिणो रामस्य पुरतः स्थातुमनुचितमावयोरिति निष्क्रान्तौ ।

॥ विष्कम्भकः ॥

ततः प्रविशतो रामलक्ष्मणौ ।

रामः । वत्स ! लक्ष्मण ! पश्य पश्यारामरामणीकम् ।

लक्ष्मणः । आर्य ! निसर्गरमणीयोऽयमारामः, अधुना तु मधुमासावतारेण नितान्तरमणीयः ।

रामः [सहर्षम्] कथमवतीर्णैव मधुमासलक्ष्मीः? [विमृश्य] एवमेतत्। तथाहि—

इह मधुपवधूनां पीतमाध्वीमधूनां
विलसति कमनीयः काकलीसंप्रदायः।
इह नटति सलीलं मञ्जरी वञ्जुलस्य
प्रतिपदमुपदिष्टा दक्षिणेनानिलेन॥

अपि च—मलयशिखरादाकैलासं मनोभवशासनाद्
भुवनवलयं जेतुं वाञ्छन् वसन्तसमीरणः।
विहितवसतिं कैलासाग्रे भुजङ्गधरं हरं
मनसि विमृशन् भीतः शङ्के प्रयाति शनैः शनैः॥

लक्ष्मणः। आर्याहं त्वेवं तर्कयामि।

पथिपथि लतालोलाचीभिः स्रवन्मधुसीकरं
कुसुमनिकरं वर्षन्तीभिः सहर्षमिवार्चितः।
मधुकरवधूगीतासक्तः कुरङ्गकमास्थितः
प्रसरति वने मन्दं मन्दं वसन्तसमीरणः॥

रामः। वत्सालमनेन। तद् यावदयं भगवान् विश्वामित्रस्तत्रभवतो याज्ञवल्क्यस्य समागमसुखमनुभवति तावत् तदीय सायन्तनदेवतार्चनोचितानि कुसुमान्यवचीयन्ताम्।

लक्ष्मणः। बाढमिति लताविटपान्तरितः कुसुमावचयं नाटयति।

रामः। [विलोक्य] कथमिदमितश्चण्डिकायतनम्। [अञ्जलिं बद्ध्वा] मातः!—

अरुणतरङ्गिणि विकसन्नवनाम्बुजामिनि सीकरिणि !
तरुणतुहिनकरचूडामणिरमणि! त्वां नमस्यामि ॥

[पुनरन्यतो विलोक्य] अये! इयमसौ मदकलकलहंसोत्तंसि-तसितसरोजराजिराजिता सरसी सरसीकरोति मे चेतः? [पुनः सकौतुकम्] अये! कथमयं नलिनीवनविहारिणीं सहचरीमपि विहाय कलहंसपोतश्चूतविटपान्तरालमनुसरति। [कर्णं दत्वा] अये! क एष मदकलकरिकनकशृङ्खलामणिरणितानुकारी मनोहारी कोऽपि कलकलः समुल्लसति? [विमृश्य] नूनं राजहंससिञ्जितहारि मञ्जीरगुञ्जितमेतत्। तदवश्यमिह सलीलचलच्चरणरणन्मणिनूपुरया पुराङ्गनया कयाचन चण्डिकायतनमागच्छन्त्या भवितव्यम्। तदलमस्माकमितोऽवलोकनेन। परस्त्रीति शङ्कापि सङ्कोचाय रघूणाम्।

[नेपथ्ये] भर्तृदारिके! इतइतः।

रामः। कथमियं राजकुमारिका? तदालोकयामि तावत्। [विलोक्य सहर्षकौतुकम्]

केयं ग्रावोपलविरचितोल्लिखहेमैकरेखा-
लग्नैरङ्गैः कनककदलीकन्दलीगर्भगौरैः।
हारिद्राम्बुद्रवसहचरं कान्तिपूरं वहद्भिः
कामक्रीडाभवनवलभीदीपिकेवाविरस्ति ॥

ततः प्रविशति सीता सखी च।

सीता। हला पेक्ख पेक्ख अम्ह इमममुज्जाणं वसन्तसह-

अरेण सअं जेव्व मम्महेणालङ्किदं विअ अतिमेत्तं रमणिज्जं पडिहादि* ।

सखी । अनवद्याङ्गमेतत् ।

राम: । अये ! सर्वानवद्याङ्गीति श्लाघ्यम् । नन्वस्याः—

बन्धूकबन्धुरधरः सितकेतकाग्रं
चक्षुर्मधूककलिकामधुरः कपोलः ।
दन्तावली विजितदाडिमबीजराजि-
रास्यं पुनर्विकचपङ्कजदत्तदासम् ॥

[पुनर्निर्वर्ण्य] अहो! मुग्धाया अप्यस्याः प्रकृतिकमनीय-पदार्थपरिशीलनौचित्यचातुरी ! तथाहि, इयं हि—

पदाभ्यामुन्निद्रामधरयति शोणाम्बुजरुचिं
कराभ्यामादत्ते नवकिसलयानामरुणताम् ।
प्रवालस्य च्छायां दशनवसनाग्रेण पिबति
स्मितज्योत्स्नापूरैरुपहसति कान्तिं हिमरुचेः ॥

सखी । भर्तृदारिके ! इदं तव चण्डिकायतनम् ।

सीता । [अञ्जलिं बद्ध्वा] देवि! ससहरमौलिदेहाद्धधारिणि तिहुअणघरसुआसिणि णमोणमो दे† ।

सखी । समुचितैव प्रणामपरिपाटी ।

---

*हला! पश्यपश्याद्य तदुद्यानं वसन्तसहचरेण स्वयमेव मन्मथेनालङ्कृतमिवातिमात्रं रमणीयं प्रतिभाति ।

†देवि ! शशधरमौलिदेहार्द्धधारिणि! त्रिभुवनगृहसुवासिनि ! नमो नमस्ते ।

सीता । [सप्रणयकोपम्] अलमलीअजपि्पदेण* ।

सखी । [अञ्जलिं बद्धा]

कान्तमिन्दुमणिदामकोमले !
कोमलेन्दुमुकुटाङ्कशायिनि ! ।
इन्दुचारुमचिरेण विन्दता-
मिन्दुसुन्दरमुखी सखी मम ॥

रामः । अये ! कथमस्याः परिणयमनोरथप्रणयी सखी-जनः ? [विमृश्य] उचितमेतत् वयःसन्धौ खल्वियं वर्तते ।

तथाहि—अपक्रान्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि
प्रयाते मुग्धत्वे चतुरिमणि चाङ्गेषु रसिके ।
न केनापि स्पृष्टं यदिह वयसा मर्म परमं
तदेतत् पञ्चेषोर्जयति वपुरिन्दीवरदृशः ॥

सखी । अयि देवि! सत्वरं मे पूरय मनोरथं, यावदियं न दुर्मनायते सखी ।

सीता । [सप्रणयकोपम्] किन्ति दुम्मणायिस्सम् †

लक्ष्मणः । अयि राजहंसकन्यके ! किमिति दुर्मनायसे । अयं ते चूतविटपान्तरितः कान्तः ।

सीता । हला कस्स इमो करिकलहकण्ठनिग्घोसम-हुरो कण्ठसद्दो सुणिअदि । ता निरूवेम्ह ‡ ।

* अलमलीकजल्पितेन । † किमिति दुर्मनायिष्ये ?

‡ हला ! कस्यायं करिकलभकण्ठनिर्घोषमधुरः कण्ठशब्दः श्रूयते ? तन्निरूपयामः ।

राम:। [सविषादम्] कथमियमन्तरितैव लतया? लतां प्रति

स्तनविजितस्तबकश्रीरधराधरितप्रवालनवलक्ष्मीः।

अयि लतिके! तिरयन्ती तरलदृशं नावलम्बसे लज्जाम्॥

पुन: सहर्षम्—श्यामच्छवीनामियमन्तराले

प्रादुर्भवन्ती कदलीदलानाम्।

कलेव चान्द्री नवनीरदानां

चकोरवन् मां मुदितं करोति॥

पुन: कदलीं प्रति—हे बालहेमलतिके! भुवमीक्षसे त्व

मूरुश्रियं कलयितुं तरलायताक्ष्याः।

एनां विलम्बय विलासवतीं चिरं हि

क्षीणा कलाः परिचिताः स्थिरतां प्रयान्ति॥

सीता। हला को इमो कणअवण्णो सिहण्डिपिच्छमण्डित-कण्णपूरो मुद्धत्तणविमुक्कलोअणविआरो कुमारो दीसदि। इमं पेक्खन्तीए मह णिअवच्छम्मि विअ वच्छत्तणपच्छालिअं हिअअं वट्टदि*।

लक्ष्मण:। अये! केयमस्यां सुमित्रायामिव मे सुचिरप्रवृत्ता चित्तवृत्ति:?

---

* हला! कोऽयं कनकवर्ण: शिखण्डिपिच्छमण्डितकर्णपूरो मुग्धत्वविमुक्तलोचनविकार: कुमारो दृश्यते? इमं पश्यन्त्या मम निजवत्स इव वात्सल्यप्रक्षालितं हृदयं वर्तते।

सीता। हला इमं कुमारं पुलोअन्तीए मह वच्छा उम्मिला चित्तमारुहदि *।

सखी। [विहस्य] नूनमयं कस्य चिद् वत्सशब्दलालनीयो भविष्यति। यं विलोकयन्त्या मे त्वमपि चित्तवृत्तिमारोक्ष्यसि। तत् पृच्छामि तावद् एनमिति [परिक्रम्य] अये राजकुमार! कः खलु भवान् यस्त्वमेक एव मुग्धतयाऽपरिशीलितास्वपि वनभूमिषु विहरसि?

लक्ष्मणः। धिङ् मूर्खे! कथं मामग्रजेन परिसरवर्तिना रामचन्द्रेण नाथवन्तमप्येकाकिनमपदिशसि?

सखी। [सहर्षम्] कुसुमितस्तदधुना मे मनोरथद्रुमः।

सीता। हला किमेत्त अह्माणं ता एहि णिजघरं जेव्व वच्चह्म† [इति किञ्चित् परिक्रम्य, पुनर्व्यावृत्य] हला एक्कं विसुमरिदह्मि णं सो सहआरपादवो अवलोअणीओ जस्स वासन्तीलदाए सह सङ्गमं अहिलसन्ति मह अम्बाओ‡ [इत्युभे परिक्रामतः]

रामः। [सहर्षम्]

मन्मनःकुमुदानन्दशरत्पार्वणशर्वरी।
अहो! इयमितो नूनं पुनरप्यभिवर्तते॥

---

* इमं कुमारं विलोकयन्त्या मम वत्सोर्मिला चित्तमारोहति।

† हला! किमत्राऽस्माकं? तदेहि निजगृहमेव व्रजामः।

‡ हला! एकं विस्मृतास्मि ननु स सहकारपादपोऽवलोकनीयो यस्य वासन्त्या लतया सह सङ्गममभिलषन्ति ममाम्बाः।

[निर्वर्ण्य] विहृत्यस्रा दृष्टिर्विकचनवनीलोत्पलतुला-
मखण्डस्राभिख्यां वदनमिदमिन्दोः कलयति ।
कुचौ किञ्चिन्मीलत्कमलतुलनां कन्दलयत-
स्तमःशोभां चित्रां चिकुरनिकुरम्बं हि कुरुते ॥

सखी । एष सहकारपादप इयञ्च वासन्ती लतेति तद-
न्तिकमनुसरतः ।

रामः। कथमिमे मे परिसरमनुसरतः? तत् किञ्चिदपस-
रामि तावत् ।

सखी । [सहकारशाखां करे धृत्वा सकौतुकम्] हला
पेक्ख पेक्ख इमेहिं नहसिहाविलिहिदेहिं कोमल दलेहिं
सम्भावी अदि जं किर इअं चदलदा केणावि विदद्धेण
णिअहत्थेण सम्भाविदेत्ति । अहवा णिअचावलदासङ्किदेण
सअं मम्महेणेवेत्ति * ।

रामः। इत्थं सम्भावयति भवती मम पुनरन्यथा वितर्कः ।
मत्वा चापं शशिमुखि! निजं मुष्टिना पुष्पधन्वा
तन्वीमेनां तव तनुलतां मध्यदेशे बभार ।
यस्मादत्र त्रिभुवनवशीकारमुद्रानुकारा-
स्तिस्रो भान्ति त्रिवलिकपटादङ्गुलीसन्धिरेखाः ॥

सखी। भर्तृदारिके! इयं वासन्ती लता । इदं च पश्य—

---

* हला! पश्यपश्यतैर्नखशिखाविलिखितैः कोमलदलैः सम्भाव्यते यत् किलेयं चूतलता केनापि विदग्धेन निजहस्तेन सम्भाविततेति । अथवा निजचापलता-शङ्कितेन स्वयं मन्मथेनैवेति ।

वासन्तीरसबिन्दुं सुन्दरमिन्दिन्दिरा इह चरन्ति।
चिरमन्दिरमरविन्दं मन्दं मन्दं परिहरन्ति॥

सीता। तदेव पठति।

रामः। किमिदानीं लतान्तरवर्णनया। नन्वियमेव

निर्मुक्तशैशवदशा शिशिरा नवीन-
सम्प्राप्तयौवनवसन्तमनोरमश्रीः।
उन्मीलितस्तननवस्तवका नितान्त-
मेणीदृशस्तनुलता तनुते मुदं नः॥

सखी। भर्तृदारिके! पश्य——इयमसौ वासन्ती लता
स्वयमेव सहकारपोतमालिङ्गितुं पुरःसरति।

सीता। [सप्रणयकोपम्] अयि अलीअजप्पिणि दाणीं
तुह परिसरं परिहरिअ अण्णदो गमिस्सम् *।

रामः। अमलमृणालकाण्डकमनीयकपोलरुचे-
स्तरलसलीलनीलनलिनप्रतिफुल्लदृशः।

विकसदशोकशोणकरकान्तिभृतः सुतनो-
र्मदलुलितानि हन्त! ललितानि हरन्ति मनः॥

सीता। [विलोक्य सकौतुकम्] अम्मो!

विसट्टपेसलुप्पलप्पलासपुञ्जसामली
महेसमौलिसेहरप्फुरन्तसोमकोमली।

---

* अये! अलीकजल्पिनीदानीं तव परिसरं परिहृत्यान्यत्र गमिष्यामि।

लदाघरम्मि को इमो अणङ्गरूअखण्डणो
विलोअणाण देइ मे सुहं सिहण्डमण्डणो* ॥

सखी। भर्तृदारिके! कथय कथं लतालोकनाद्विरतासि ?

सीता। [अनाकर्णितकेन] तदेव पञ्चमस्वरं पठति।

सखी। [उपसृत्य] कथमियमन्यचित्तेव लक्ष्यते ? क्व पुनश्चित्तमस्याः ? [रामं दृष्ट्वा साकूतम्] अये! इदमस्याश्चित्तगजबन्धनालानम् [पुनः सीतां हस्ते धृत्वा] भर्तृदारिके! प्रणयमधुरोपि सखीजनः किमवधीर्यते। अथवोचितमिदम्। अधुना हि तवायं हृदयमधिवसति।

सीता। [स्वगतम्] कहं अवगदह्मि इमाए† इति [लज्जां नाटयति]

सखी। [स्वगतम्] कथमियं लज्जते। तद् अन्यतो नयामि [प्रकाशम्] कथमद्यापि हृदयं न मुञ्चति ते प्रणयकोपः ?

---

* अहो!-
विकसितपिङ्गलोत्पलाशपुङ्खश्यामलो
महेशसौम्यशिखरस्फुरत्सोमकोमलो
लतागृहे कोऽयमनङ्गरूपखण्डनो
विलोचनयोर्ददाति मे सुखं शिखण्डमण्डनः।

† कथमवगतास्म्यनया।

सीता। [स्वगतम्] कोवमुद्दिसिअ इमाए भणिदं ण उण इमम् [प्रकाशम्] हला कहं तुह कुविस्सं केवलमण्णचित्त दाए ण सम्भाविदासि * ।

सखी। क तर्हि दत्तचित्तासि ?

सीता। आरामम्मि † ।

सखी। [विहस्य] अहो! ते चातुर्यं यत आकारप्रकटनेनैवाकारगुप्तिं कृतवत्यसि ।

सीता। सलज्जमधोमुखी तिष्ठति ।

रामः। उत्तरङ्गय कुरङ्गलोचने !

लोचने कामलगर्वमोचने ! ।

अस्तु सुन्दरि! कलिन्दनन्दिनी-

वीचिडम्बरगभीरसम्बरम् ॥

सखी। [सप्रणयस्मितम्] भर्तृदारिकेऽलमालिजने अपि हृदयापलापेन। ननु विदितं मया।

अत्र ते सखि! शिखण्डमण्डने

पुण्डरीकरमणीयलोचने ।

श्यामतामरसदामकोमले

रामनामनि मनो मनोभवे ॥

सीता। हला पेक्ख पेक्ख——

* कोपमुद्दिश्यानया भणितं न पुनरिमम्। हला! कथं तुभ्यं कोपिष्यामि ? केवलमन्यचित्ततया न सम्भावितासि ।

† आरामे ।

[पुन: स्वगतम्]

मअणवहूणेउररवरमणिज्जं किम्पि किम्पि कूजन्ती।
माअन्दमुउलमहुरमुही महुअरी भमइ * ॥

अयि पिवह लोअणाइं
पिअजणवअणारविन्दमअरन्दम् ।
अयि तरलाइं विआरह
पुणकह तुझे कह इमो अ † ।

इति रामं नयनाञ्चलेन सलीलमालोकते ।

राम: । [निर्वर्ण्य]

सर्वस्वं नवयौवनस्य भवनं भोगस्य भाग्यं दृशां
सौभाग्यं मदविभ्रमस्य जगत: सारं फलं जन्मन: ।
साकूतं कुसुमायुधस्य हृदयं रामस्य तत्त्वं रत:
शृङ्गारस्य रहस्यमुत्पलदृशस्तत् किञ्चिदालोकितम् ॥

सीता । [स्वगतम्] पुनस्तामेव गाथां पठति ।

सखी । अयि भर्तृदारिके ! पश्य—

दलदमलकोमलोत्पलपलाशशङ्काकुलोऽयमलिपोत: ।
तव लोचनयोरनयो: परिसरमनुवेलमनुसरति ॥

* हला पश्य पश्य । मदनवधूनूपुररवरमणीयं किमपिकिमपि कूजन् ।
माकन्दमुकुलमधुरसमधुरमुखी मधुकरी भ्रमति ।

† अपि पिबतं लोचने प्रियजनवदनारविन्दमकरन्दम् ।
अपि तरले विचारयतं पुन: क्व युवां क्वायं च ।

सीता। [सहर्षमात्मगतम्] अपि लोअणाइं बहुसप्पदाइं एं सुहोपसुट्टीअम् * ।

रामः। [सप्रत्याशम्]

अमृतमयपयोधिक्षीरकल्लोललोलैः
क्षपयति तरलाक्षी यत्र मां नेत्रपातैः ।
अपि भवतु सदायं सन्मुहूर्तः [विमृश्य सविषादम्]
कुतो वा, मधुरविधुरमिश्राः सृष्टयो हा विधातुः ॥

[प्रविश्य] चेटी। भट्टदारिए! भट्टिणीहिं अणत्तह्मि जं किर वस्सा जाणई झत्ति घरमाणीअ विचित्ताहरणेहिं मण्डीअदु जेण तीए साणंदं वअणारविन्दं पुलोअह्म † ।

सीता। हण्डि! कहं सिणेहमुद्धाओ मह अम्बाओ ‡ !

चेटिका। भट्टदारिए! कहं ण मुद्धाओ तुह अम्बाओ¶ ।

सीता। कहं उण मुद्धाओ मह अम्बाओ ॥ ।

चेटिका। जा तुमं णिसग्गलावण्णचन्दलेहं णेवच्छलच्छीसंकिणालंकिदुमिच्छन्ति तहाअ—

---

* अपि लोचने बहुषट्पदे नन सुखोपसृतिरियम् ।

† भर्तृदारिके! भट्टिनीभिराज्ञप्तास्मि, यत् किल वत्सा जानकी झटिति गृहमानीय विचित्राभरणैर्मण्ड्यतां, येन तस्याः सानन्दं वदनारविन्दं विलोकयामः ।

‡ हण्डे! कथं स्नेहमुग्धा ममाम्बाः ?

¶ भर्तृदारिके कथं न मुग्धास्तवाम्बाः ?

॥ कथं न मुग्धा ममाम्बाः ?

अयि तुह मुहलेहा चन्दबिम्बे सरिच्छा
दसणकिरणलच्छी अच्छजोह्णासरिच्छी ।
कुवलयदलदोणीकन्दराए वहन्ती
तरलबहलमिट्ठो दुद्धधारेव्व दिट्ठी ॥
ता आअच्छ गच्छम्ह णिअघरं जेव्व ॥ *

इति निष्क्रान्ताः स्त्रियः ।

रामः । [सविषादम्] कथं नयनपथमतिक्रान्तेव कान्ता ?
[पुनः सप्रत्यागम्]

अप्याविरस्तु भूयोऽपि मम लोचनयोरियम् ।
दिवसेऽन्तर्हिता नक्तं चन्द्रिकेव चकोरयोः ॥

लक्ष्मणः । आर्येयमाविरस्ति ।

रामः । [सहर्षम्] कथं पुनः प्राप्ता प्रेयसी ? [विलोक्य] न तावत् नूनं किमप्यन्यदभिसन्धाय तदिदमुक्तं वत्सेन । उच्चैर्वत्स ! केयमाविरस्ति ?

लक्ष्मणः । मुग्धस्य केलिविजितस्मरचापयष्टि-
रातन्वती रुचिमतीव सुधाकरस्य ।
रागोद्धुरा स्फुटमुदञ्चिततारकश्रीः
सन्ध्याविरस्ति ननु कापि पतिम्वरेव ॥

* यान्त्वा निसर्गलावण्यचन्द्रलेखां नेपथ्यलक्ष्मीलाञ्छनेनालङ्कर्तुमिच्छन्ति । तथा च
अयि तव मुखलेखा चन्द्रबिम्बे सदृशा, दशनकिरणलक्ष्मीरच्छज्योत्स्नासदृशी ।
कुवलयदलद्रोणीकन्दरायां वहन्ती, तरलबहलमिष्टा दुग्धधारेव दृष्टिः ॥
तदागच्छ गच्छामो निजगृहमेव ।

रामः । बत्सैवमेतत् । तथाहि—

उत्थ प्रबुद्धकमलामखिलां त्रिलोकी-
मम्भोनिधेर्विशति गर्भमसाविदानीम् ।
अन्तःप्रसुप्तहरिनाभिसरोजबोध-
कौतूहलीव भगवानरविन्दबन्धुः ।

लक्ष्मणः । आर्य ! दृश्यतामयमीषन्मुकुलितराग इव गग-
नाभोगः ।

रामः । एवमेतत् । इदानीं हि—

प्राचीमालम्बमाने घनतिमिरचये
बान्धवे बन्धकीनां ।
सम्प्राप्ते च प्रतीचीं शशिकरनिकरे
वैरिणि स्वैरिणीनाम् ।

अर्धश्यामोपलार्धस्फटिकमिव दिशा-
मन्तरालं विधत्ते
कालिन्दीजह्नुकन्यामिलदमलजल-
स्यन्दसन्दोहमैत्रीम् ॥

[पुनः सहर्षमङ्गुल्या दर्शयन्]

एतत् कोककुटुम्बिनीजनमनःशल्यं चकोराङ्गना-
चञ्चूकोटिकपाटयोर्घटितयोरुद्घाटिनी कुञ्चिका ।
दग्धस्यापि नवाङ्कुरः स्मरतरोराद्रागसां प्रेयसी-
मालोद्दामगजाङ्कुशो विजयते मुग्धं सुधांशोर्वपुः ॥

लक्ष्मणः। कल्लोलक्षिप्तपङ्कत्रिपुरहरशिरःस्वःस्रवन्तीमृणालं
कर्पूरक्षोदजालं कुसुमशरवधूसीधुभृङ्गारनालम्।
एतद् दुग्धाब्धिबन्धोर्गगनकमलिनीपत्रपानीयबिन्दो-
रन्तस्तोषं न केषां विसलयति जगन्मण्डनं खण्डमिन्दोः।

रामः। वत्सालमतिप्रसङ्गेन तदेहि सायन्तनत्रिदशार्चनो-
चितकुसुमोपायनेन भगवन्तं गाधिनन्दनमुपास्महे।

॥ निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ इति द्वितीयोऽङ्कः ॥

॥ अथ तृतीयोऽङ्कः ॥

—:०:—

॥ ततः प्रविशति वामनकः ॥

वामनकः। [आत्मानं विलोक्य, सविस्मयम्] अहो! अङ्गाणं मि तुङ्गत्तणम्। अवि णाम ईरिसेहिं अङ्गेहिं एत्थ संचरन्तेण मए दुआरसिहरं भज्जीअदि ता खुज्जो भविअ सञ्चरिस्सम् *। तथा करोति।

[प्रविश्य] कुब्जकः। वअस्स वामणअ दाणिं सअलगुणसंजुत्तोसि तुमम् †।

वामनकः। कहं विअ ‡।

कुब्जकः। पढमं जेव्व वामणो दाणिं उण खुज्जत्तणं पत्तो ¶।

वामनकः। [सक्रोधम्] अए मुरुख कहं अत्तणो खज्जत्तणं परम्मि आरोवेसि णं तुमं जेव्व खुज्जओ मए उण दुआरसिहरभङ्गसङ्किदेण अप्पम्मि खुज्जत्तणमारोविदम् §।

* अङ्गानां मे तुङ्गत्वम्। अपि नामेदृशैरङ्गैरत्र संचरता मया द्वारशिखरं भज्यते तत् कुब्जो भूत्वा संचरिष्यामि।

† वयस्य! वामनकेदानीं सकलगुणसंयुक्तोऽसि त्वम्।

‡ कथमिव?

¶ प्रथममेव वामन इदानीं पुनः कुब्जत्वं प्राप्तः।

§ अये मूर्ख! कथमात्मनः कुब्जत्वं परस्मिन् आरोपयसि! ननु त्वमेव कुब्जको मया पुनर्द्वारशिखरभङ्गशङ्कितेनात्मनि कुब्जत्वमारोपितम्।

कुब्जकः। [विहस्य] कहं विअत्थिमेत्तएण तुह अङ्गेण दुआरसिहरं भज्जिस्सदि। [पुनः सक्रोधम्] अरे अलीअवाआल केण तुह कहिदं अहं खुज्जओत्ति *।

वामनकः। णं इमिणा जेव्व दरिअवुसहककुदसरिसेण पुठ्ठठ्ठिदेण मंसत्थवएण उव्वहिएण †।

कुब्जकः। [विहस्य] अए मदिसुण्ण कहं इमो मंसत्थवओ अवि उण सोहग्गलच्छीए उवहाणगेण्डुओ ‡।

वामनकः। [साशङ्कम्] अरे सणिअं जप्प। अम्हारिसाणं अन्तेउरचारिणं सोहग्गवुत्तन्तमाअण्णिअ भट्टा कुप्पिस्सदि ¶।

कुब्जकः। अलं भीरुत्तणेण दाणिं धाणघरम्मि वट्टदि भट्टा §।

---

* कथं वितस्तिमात्रेण तवाङ्गेन द्वारशिखरं भङ्क्ष्यते। अरे! अलीकवाचाल! केन तव कथितमहं कुब्ज इति?

† नन्वनेनैव दृप्तवृषभककुदसदृशेन पृष्ठस्थितेन मांसस्तबकेनोद्वाहितेन।

‡ अयि मतिशून्य! कथमयं मांसस्तबकोऽपि पुनः सौभाग्यलक्ष्म्या उपधानगेन्दुकः?

¶ अरे शनैर्जल्प। अस्मादृशानामन्तःपुरचारिणां सौभाग्यवृत्तान्तमाकर्ण्य भट्टः कोपिष्यति।

§ अलं भीरुत्वेनेदानीं ध्यानगृहे वर्तते भट्टः।

वामनकः । णहुणाहु अज्ज किर कस्सावि पाहुणस्स महेसिणो आगमणं परिवालअन्तो बाहिरमण्डवे वट्टदि * ।

कुञ्जकः । हा हदह्म † ।

वामनकः । किंति ‡ ।

कुञ्जकः । णं पढमं जेव्व एक्केण महेसिणा जसवक्केण उवदिठ्ठो इमो राआ अच्छिमीलणेहिं रत्तिओ गमेदि । दाणिं उण इमिणा उवदिठ्ठो अन्तेउरं जेव्व परिहरिस्सदि । तदो किं इमो अह्मेहिं खवणोव्व कप्पडपेडएहिं करिस्सदि ¶ ।

वामनकः । सच्चं एदं जइ इमो महेमो अह्माणं रस्सो उवदेसत्थं आअदो भवे । इमो उण हरधणुद्दंसणत्थं § ।

* ननु नाथाद्य किल कस्याप्यतिथेर्महर्षेरागमनं परिपालयन् बाह्यमण्डपे वर्तते ।

† हा हताः ।

‡ किमिति ।

¶ ननु प्रथममेवैकेन महर्षिणा याज्ञवल्क्येनोपदिष्टोऽयं राजा अक्षिमीलनै रात्रीर्गमयति । इदानीं पुनरनेनोपदिष्टोऽन्तःपुरमेव परिहरिष्यति । ततः किमयमस्माभिः क्षपणक इव कर्पटपेटकैः करिष्यति ।

§ सत्यमेतत् । यद्ययं महर्षिरस्माकं राज्ञ उपदेशार्थमागतो भवेत् । अयं धनुर्दर्शनार्थम् ।

कुञ्जकः। किं इमस्स महेसिणो होमग्गिधूमसामलिअलोअणस्स हरचावदंसणेण ता तक्केमि खत्तिअबह्मणो इमोत्ति *।

वामनकः। [विहस्य] कहं तणुव्व मदीवि तुह वङ्कणो जं एव्वं तक्केसि सच्चं खत्तिअबह्मणो इमोत्ति †।

कुञ्जकः। ता कोवि अणत्थो सम्भाविअदि जं किर चिरतवस्साकरिसिदो इमो तिव्वं पेक्खमाणो खत्तिअबह्मणो रुजुमदिणो अह्माणं राएसिणो रज्जं गहीदुं आअदोत्ति ‡।

वाममकः। सन्तं पावं। ईरिसं मा जप्प। अअं हि चिरतवस्सापरितोसिदस्स बह्मणो वाआए खत्तिअत्तणं परिहरिअ बह्मणत्तणं पत्तो ¶।

कुञ्जकः। कहं तणुव्व मदीवि तुह वामणी जं एरिसअलीअलोअवुत्तन्तेवि पत्तिआअदि। जइ कस्सवि वाआए खत्तिय बह्मणो होइ ता मह वाआए तुमं वि बह्मणो होसि ‖।

---

* किमस्य होमाग्निधूमश्यामलितलोचनस्य हरचापदर्शनेन तत् तर्कयामि क्षत्रियब्राह्मणोऽयमिति।

† कथं तनुरिव मतिरपि ते वक्रा यदेवं तर्कयसि सत्यं? क्षत्रियब्राह्मणोऽयमिति।

‡ तत् कोऽप्यनर्थः सम्भाव्यते यत् किल चिरतपस्याकर्षितोऽयं तीव्रं प्रेक्षमाणः क्षत्रियब्राह्मण ऋजुमतेरस्माकं राजर्षे राज्यं ग्रहीतुमायात इति।

¶ शान्तं पापं। ईदृशं मा जल्प। अयं हि चिरतपस्यापरितोषितस्य ब्रह्मणो वाचा क्षत्रियत्वं परिहृत्य ब्राह्मणत्वं प्राप्तः।

‖ कथं तनुरिव मतिरपि ते वामनी यद ईदृशालीकं, लोकवृत्तान्तेऽपि प्रत्या

वामनकः। अरे बालिस! कहं तुह गोमुहस्स भअवदो च उम्मुहस्सवि णत्थि अन्तरम् *।

कुब्जकः। जइ इमो सुध्वबह्मणो ता किं इमस्स चावचिन्ताए †।

वामनकः। अत्थि कारणं तस्स पासम्मि तदो जेव्व गहिअचावविज्जा दोण्णि खत्तिअकुमारा वट्टन्ति ताणं दंसइस्सदि चावन्ति ‡।

कुब्जकः। ता सुध्वासओ इमो ¶।

वामनकः। अह इम् §।

कुब्जकः। ता कहेहि दाव इमस्सिं अलोअदूसणारोविण णं मह पावं उप्पण्णं ण वेत्ति ×।

वामनकः। पावन्ति किं भणीअदि णं महापावं उप्पण्णम् ‖।

ष्यति। यदि कस्यापि दास्या क्षत्रियी ब्राह्मणी भवति तर्हि मम दास्या त्वमपि ब्राह्मणी भवसि।

* अरे बालिश! कथं तव गोमुखस्य भगवतश्चतुर्मुखस्यापि नास्त्यन्तरम्।

† यद्ययं शुद्धब्राह्मणस्तर्हि किमस्य चापचिन्तया।

‡ अस्ति कारणं तस्य पार्श्वे तत एव गृहीतचापविद्यौ द्वौ क्षत्रियकुमारौ वर्तेते ताभ्यां दर्शयिष्यति चापमिति।

¶ तत् शुद्धाश्रयोऽयम्।

§ अथ किम्।

× तत् कथय तावदस्मिन्नलीकदूषणारोपेण ननु मम पापमुत्पन्नं नवेति?

‖ पापमिति किं भण्यते ननु महापापमुत्पन्नम्।

कुञ्जकः। अरे मुरुख! ण आणासि धम्मस्स तत्तम्। सम्बन्धिअणे परिहासवअणाइं ण हु पावकरणाइं *।

वामनकः। कहं उण इमो तुह सम्बन्धिअणो†।

कुञ्जकः। अरे ण आणासि अस्सवि दोणि कुमारा अह्माण विदोणि कुमारीओ ता तक्केमि सम्बन्धिअणो हविस्सदित्ति ‡।

वामनकः। [विहस्य] कहं अह्माणं एरिसं पुणम् णा ?

[नेपथ्ये] ताटङ्किना झटिति ताडितताटकेन
रामेण पद्मरमणीयविलोचनेन।
क्रीडाशिखण्डकधरेण सलक्ष्मणेन
सार्कं मुनिः कुशिकसूनुरितोऽयमेति॥

वामनकः। [सहर्षविस्मयम्] अहो! जा किर सअललोअभीसणा रक्खसी ताडएत्ति सुणीअदि सा इमिणा जइ ताडिदा इमस्सिं हरचावारोवणं वि सम्भावीअदि। ता एहि इमं कणसुहारहं भट्टिणीणं सुमप्पञ्च॥ ॥ निष्क्रान्तौ॥

॥ इति प्रवेशकः॥

* अरे मूर्ख! न जानासि धर्मस्य तत्त्वम्। सम्बन्धिजने परिहासवचनानि न खलु पापकारणानि।

† कथं पुनरयं तव सम्बन्धिजनः ?

‡ अरे न जानास्यस्यापि द्वौ कुमारा वस्माकमपि द्वे कुमार्यौ तत् तर्कयामि सम्बन्धिजनो भविष्यतीति।

ततः प्रविशति रामलक्ष्मणानुगतो विश्वामित्रः। [अङ्गुल्या दर्शयन्] वत्स रामभद्र!

एतत् तर्कय चक्रवाकहृदयाश्वासाय तारागण-
ग्रासाय स्फुरदिन्दुमण्डलपरीहासाय भासां निधिः।
दिक्कान्ताकुचकुम्भकुङ्कुमरसन्यासाय पङ्केरुहो-
ल्लासाय स्फुटवैरिकैरववनत्रासाय विद्योतते॥

रामः। [अञ्जलिं बद्ध्वा]

लालयन्तमरविन्दवनानि
चालयन्तमभितो भुवनानि।
पालयन्तमथ कोककुलानि
ज्योतिषां पतिमहं महयामि॥

विश्वामित्रः। [स्वगतम्] अपि नाम मयोपनीयमानं वत्स-रामभद्रमचिरादेव जनकस्तनूजया सम्भावयिष्यति।

लक्ष्मणः। आर्य! पश्य—

यावन् नीरनिधेः प्रभातसमयः प्रोद्धृत्य लोकत्रयी-
माणिक्यं रविबिम्बमम्बरवणिग्वीथीपथे न्यस्यति।
तावत् कर्तुमिवास्य मूल्यमुचितं पद्माकरेण स्वयं
लक्ष्मीर्लम्भितकाम्यपङ्कजवराटस्ता पुरः स्थाप्यते॥

¶ कथमस्माकमीदृशं पुण्यम्?

। या खलु सकललोकभीषणा राक्षसी ताटकेति श्रूयते सा अनेन यदि ताडिता तदास्मिन् हरचापारोपणमपि सम्भाव्यते। तदेहीमं कर्णसुधारसं भट्टिनीभ्यः समर्पयामः।

विश्वामित्रः। [सहर्षमात्मगतम्] अये वत्स! लक्ष्मणेनैव दत्त मुत्तरम्। दैवताधिष्ठितानि हि मुग्धवचनानि भवन्ति।

रामः। [मुनिं प्रति] भगवन्! कथमियं बहुनरकरितुरङ्गम-तरङ्गितापि राजधानी तपोवनभूमिरिव प्रशान्तपावनी विभाव्यते।

विश्वामित्रः। क इह विस्मयः? नन्विह जनकः प्रतिव-सति यस्यायं भगवान् याज्ञवल्क्यो गुरुः।

रामः। सोऽयं भगवानस्य गुरुर्यः किल योगीश्वर इति ख्यायते?

विश्वामित्रः। वत्स स एवायम्।

पादोपजीवनाद्भानोः प्रबोधमुपलभ्य यः।
अभूद्योगीश्वरख्यातेः सद्म पद्ममिव श्रियः॥

तदेहि राजभवनमुपसर्पामः। इति निष्क्रान्तः।

[नेपथ्ये] पयोभिः सिञ्चन्तो बहलविलसत्कुङ्कुमरसैः
प्रसूनैः कीर्यन्तां परिमलमिलल्लोलमधुपैः।
चतुष्कैः पूर्यन्तामविरललसन्मौक्तिकगणै-
र्मुदा पौरस्त्रीभिर्नगरपथतथ्याङ्गणभुवः॥

विश्वामित्रः। नूनमस्मदभ्यागमनसानन्दस्य शतानन्दस्य वाक्यपरिस्पन्दः [विलोक्य] अहो! अस्य रभसातिशयो यदयं कृतमपि नगरपरिष्कारं पुनरादिशति।

[प्रविश्य] शतानन्दः। भगवन्! अभिवादये।

विश्वामित्रः। सौभाग्यवान् भूयाः।

शतानन्दः । भगवन् ! अयमसौ जनको राजा भगवन्तं प्रतीक्षते ।

विश्वामित्रः । विलोक्यायं स एष जनकः ।

अङ्गैरङ्गीकृता यत्र षड्भिः सप्तभिरष्टभिः ।
त्रयी च राज्यलक्ष्मीश्च योगविद्या च दीव्यति (१) ॥

ततः प्रविशति जनकः ।

जनकः । [कृताञ्जलिर्भूत्वा]

यः काञ्चनमिवात्मानं निक्षिप्याग्नौ तपोमये ।
वर्णोत्कर्षं गतः सोऽयं विश्वामित्रो मुनीश्वरः ॥

[उपसृत्य] भगवन् ! अयं ते समीहित सम्पन्नतासमुद्गसाराम: प्रणामः ।

विश्वामित्रः । राजर्षे ! वसुन्धरासुनासीरसीरध्वजाप्रतिहतमनोरथो भूयाः । इति यथोचितमुपविशन्ति ।

जनकः । भगवन् ! अधुना सुनासीरसाधारणत्वमन्तःकरणं मे ।

विश्वामित्रः । कथमिव ?

जनकः । सम्प्रति तदीयामपि पदवीमतीत्य वर्ते ।

(१) त्रयी वेदविद्या षड्भिः, राज्यलक्ष्मीः सप्तभिः, योगविद्या अष्टभिः अङ्गैः अङ्गीकृता दीव्यतीत्यन्वयः । तथाहि— शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषं तथा । छन्दश्चेति षडङ्गानि वेदस्याहुर्मनीषिणः ॥ स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि चेति सप्त राज्याङ्गानि । यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधयश्चाष्टौ योगाङ्गानि ।

गाधिनन्दन ! न नन्दनजन्मा
तादृशः स हरिचन्दनशाखी ।
यादृशो मम भवत्पदपद्म-
द्वन्द्ववन्दनविधिः सुखहेतुः ॥

विश्वामित्रः । अहो ! ते प्रणयातिशयो यः सहजप्रमोदसु-
धाम्बुधिनिमग्नोऽप्यस्मत्समागमजन्मनः । सुखशीकरान् बहु
मन्यसे ।

जनकः । भगवन् ! अस्मद्विधानां राज्यरागोपरक्तचेतसां
मसां कुतस्त्योऽयं सहजानन्दचन्द्रिकोद्भेदः ?

विश्वामित्रः । मैवं भोः !

ज्याघातः कार्मुकस्य श्रयति करतलं
कण्ठमोंकारनाद-
स्तेजो भाति प्रतापाभिधमवनितले
ज्योतिरात्मीयमन्तः ।
राज्यं सिंहासनश्रीः शममपि परमं
वक्ति पद्मासनश्री-
र्येषां ते यूयमेते निमिकुलकुमुदा-
नन्दचन्द्रा नरेन्द्राः ॥

शतानन्दः । सत्यमेतत् । एते हि

वाराङ्गनाकरतरङ्गितचामरोर्मि-
श्वेतातपत्रशतपत्रिणि राजहंसाः ।

क्रीडन्ति राज्यसरसि स्वरसं व धीरा
योगीन्द्रचन्द्रसुगमे पथि संचरन्ति ॥

लक्ष्मणः । [अपवार्य] आर्य! राजानोऽप्यमी ब्रह्मविद्या-
चतुरा इति चित्रीयते मे चेतः ।

रामः । वत्स ! किमिह चित्रं ? ननु

छत्रच्छाया तिरयति न यद् यन् न च स्पृष्टमोष्टे
दृप्यद्गन्धद्विपमदमषीपङ्कनामा कलङ्कः ।
लीलालोलः श्रमयति न यच् चामराणां समीरः
स्फीतं ज्योतिः किमपि तदमी भूभुजः शीलयन्ति ॥

विश्वामित्रः । आङ्गिरसोचितमात्थ राजहंसा इति ।
सकलकुवलयोत्तंसा राजहंसा अमी ।

जनकः । भगवन् ! इदमस्मत्प्राचीनेषु शोभते ननु मयि
कतिपयग्रामटिकास्वामिनि ।

विश्वामित्रः । मैवं भोः !

अवनिमवनिपालाः सङ्घशः पालयन्ता-
मवनिपतियशस्तु त्वां विना नापरस्य ।
जनक ! कनकगौरीं यत् प्रसूता तनूजां
जगति दुहितृमन्तं भूभृतन्तं विदन्ति ॥

जनकः । भगवन् ! नूतनशतभुवननिर्माणनिपुणस्य भग-
वतः कियती अभिनववचनचातुरी नाम । स खलु भवान्
दस्य ।

शलाकीकृत्य स्वां दृशमसमकोपारुणरुचिं
सुरश्रेणीचित्रं गगनतलभित्तौ रचयतः ।
सुधांशोर्भानोश्च प्रथमरचितं बिम्बयुगलं
सुधालाक्षासान्द्रद्रवभरितपात्रद्वयमभूत् ॥

शतानन्दः । राजर्षे ! सत्यमात्थ । किमुच्यतेऽसौ भगवान् ?

त्रिशङ्कोः स्वर्लोकादवनितलपातं रचयितुं
सुनासीरे कोपाद्धिकसितपदाब्जे विकसितः ।
यदीयोऽसौ नव्यत्रिदशनगरारम्भरभसः
सुरस्तोमैर्भक्त्या मुकुलितकराब्जे मुकुलितः ॥

लक्ष्मणः । [अपवार्य] आर्य ! कथमेवंविधं भगवतः प्रतापितभुवनत्रयं तपोभिधानं तेजः ।

रामः । अपि न विदितं ते राजर्षेरिदम् ।

रोषाभिभूतपुरुहूतपदाभिभूतं
दृष्ट्वा त्रिशङ्कुमथ कोपविपाटलश्रीः ।
आकुड्मलीकृतकराम्बुजराजिरम्या
सन्ध्येव दृष्टिरमरैरुपासितास्य ॥

विश्वामित्रः । राजर्षे ! अपि तावद् रत्नगर्भागर्भसम्भवं कन्यारत्नमलङ्करुते त्वाम् ।

जनकः । भगवन् ! भवत्प्रसादादधुना जामातृरत्नमप्यलङ्करिष्यते । [राममवलोक्य, सकौतुकं] भगवन् !

सकलजनविलोकनोत्सवाना-
मयमयनं कतरः पुरः कुमारः ।

हरितमणिमयूखहारिणो यः
कलयति कल्पतरोः प्ररोहलीलाम् ॥

शतानन्दः। भगवन्! अयं च कतरो यः खल्वस्यैव
नीलनीरजदलोज्ज्वलकान्ते-
रन्तिके स्फुरति काञ्चनगौरः।
लोचनस्य सुदृशः श्रवणाग्रे
सन्निविष्ट इव चम्पकगुच्छः ॥

विश्वामित्रः। नाम्ना तावद्रामलक्ष्मणावेतौ।

जनकः। अहो कर्णामृतम्!

शतानन्दः। [निर्वर्ण्य] भगवन्!
एतयोरहमुदाररूपयो-
रुल्लसत्सहजसौहृदश्रियोः।
कामपि स्वजनतां विभावये
कौस्तुभामृतमयूखयोरिव ॥

जनकः। एतयोः प्रकृतिरम्यरूपयो-
रुल्लसत्सहजसौहृदश्रियोः।
आन्तरः स्फुरति कोऽपि सन्निधिः
प्रत्यगात्मपरमात्मनोरिव ॥

विश्वामित्रः। अयि! योगीश्वरशिष्ये दृशेषु गभीरेष्वभिनवानन्दपीयूषवेशन्तेषु भवत एव मनो निमज्जति स्वजनभावे पुनरनयोर्वयमपि साक्षिणः।

जनकः। तत् किं भ्रातरावेतौ?

विश्वामित्रः। अथ किम् ?

जनकः। [सहर्षं निर्वर्ण्य]

तनुश्रिया निर्जितचम्पकोत्पलौ
सुवर्णनीलोत्पलकोशकोमलौ।
अहो ! दृशामुत्सवदानदक्षिणौ
सुलक्षणौ लक्ष्मणलक्ष्मणाग्रजौ॥

[पुना रामं विलोक्य, सकौतुकं] भगवन् ! किमेतत्।

यथाहं निःसीमोत्सवसुभगभागे भवकथा-
पथातीते चेतःप्रणयिनि रमे पुंसि परमे।
तथैवास्मिन बाले दलदमलनीलोत्पलदलो-
दरश्यामे रामे नयनपदवीमागतवति॥

विश्वामित्रः। [स्वगतम्] उचितमेतत्। न खलु सकल-लोकलोचनानन्दकरः शीतकरः। शङ्करशिरः शयालोः कलानिधेरपरं तत्त्वम् [प्रकाशं] राजर्षे! स एष सौन्दर्यातिशयस्य महिमा।

जनकः। कः पुनराभ्यां पुत्रवतां मौलिमाणिक्यमारोपितः?

विश्वामित्रः। किं शीतांशुमरीचयः किमु सुर-
स्रोतस्विनीवीचयः,
किं वा केतकसूचयः किमथवा
चन्द्रोपलानां चयः।
इत्थं जातकुतूहलाभिरभितः
सानन्दमालोकिताः

कान्ताभिस्त्रिदिवौकसां दिशि-दिशि
क्रीड़न्ति यत्कीर्तय: ॥

राम: । वत्स! नूनमयं सकलगुणावदातस्तात: प्रस्तूयते।
लक्ष्मण: । अपि नाम भूयोऽपि प्रस्तोष्यते ।
विश्वामित्र: । अपिच

यस्योद्यद्भुजदण्डचण्डिमग्लत्कोदण्डलीलायिते-
निष्पीते दनुजेन्द्रचन्द्रवदनाभ्रूवल्लरीविभ्रमे ।
लक्ष्मीमस्त्रविपाटलक्षतमयीमालम्बते केवलं
पौलोमीकरजाङ्कुरव्यतिकरादाखण्डलीयं वपु: ॥

अपिच । तस्य पद्मवनबान्धवंशी-
त्तंसमांसलमहामणिमौले: ।
कायकान्तिपरिभूतमनोजौ
ताविमौ दशरथस्य कुमारौ ॥

जनक: । [सहर्षम्]

यद्बाहू वहत: पराक्रमहृतां प्रत्यर्थिसीमन्तिनी-
चक्षु: कज्जलकालिकामिव धनुर्मौर्वीकिणश्यामिकाम्।
यद्दोर्दुर्मदकार्मुकगुणप्रोत्तालकोलाहलै-
र्वैरिस्त्रीकलमेखलाकलकला: पीता इवास्तं गता: ॥

अपिच । यस्येन्द्रारिजयश्रिया सह झटित्याकृष्य मौर्वीलतां
साकं भ्रूवलयेन चापवलयं दोर्मण्डले बिभ्रति ।
पौलोमीकुचकुम्भसीमनि रह: पश्यन् नखाङ्कं नवं
धत्ते चेतसि केवलं न तु करे कोदण्डमाखण्डल: ॥

तपनकुलगिरः किरीटकोटि-

स्फुरदरुणोत्पलकुड्मलस्य तस्य ।

दशरथनृपतेरिमौ मृगाङ्क-

प्रतिमसुरेखमुखाम्बुजौ तनूजौ ॥

विश्वामित्रः । अथ किम् ।

जनकः । अहो धन्यता दशरथस्य यस्य हे अपि तन-
ापावलोकनशीतले दृशौ ।

शतानन्दः । दिशौ च ।

विश्वामित्रः । ननु दिश इति वक्तव्यम् ।

शतानन्दः । तत् किमन्यावपिकुमारौ दशरथस्याङ्कं
भूषयतः ।

विश्वामित्रः । अथ किम् । यौ खलु भरतशत्रुघ्नौ प्रति-
बिम्बाविव रामलक्ष्मणयोः ।

शतानन्दः । नूनममी ऋष्यशृङ्गचरुभागानां विलासाः ।

जनकः । दशरथभागधेयानां च ।

विश्वामित्रः । एवमेतत् । अवधिः खलु भाग्यवतां राजा
दशरथः ।

जनकः । महात्मवतां च ।

विश्वामित्रः । तत् किमस्माभिरुच्यतां । भवतोर्महिम्नि
भवन्ताविव साक्षिणौ ।

जनकः । कतरोऽहं दशरथस्य महिमाभोगमनुभवितुं
कान्तार इव सागरस्य ।

विश्वामित्रः । शोभन्त एव विनयमधुराणामधरीकृतात्म-महिमानः कामं सत्यविधुरा अपि वाचः । अथवा समुचितमेवैतत् । यतः——

जज्ञिवान् दशरथः स हि राजा
राममिन्दुमिव सुन्दरमूर्तिम् ।
लोकलोचनविगाहनशीलां
त्वं पुनः कुमुदिनीमिव सीताम् ॥

लक्ष्मणः । अपराधं आर्येन्द्र कुमुदिनीदृष्टान्तेन किमपि संविधानं सूचितं भगवता ।

रामः । [सप्रणयकोपम्] अलमलीकालापितया ।

जनकः । [स्वगतम्] कथमनया भङ्ग्या किमपि सूचितं मुनिना तत् किमनेन रभसवशंवदेन विस्मृतमेव शाम्भवं धनुः ।

[प्रकाशम्] भगवन्ननेन भगवतो वक्रकमनीयेन वाग्विलासेन किमिव हरकार्मुकेण किमपि कौतुकितोऽस्मि ।

विश्वामित्रः । [स्वगतम्] कथमनया परिपाट्या हरचापारोपणमनुज्ञापयति । [प्रकाशम्] राजर्षे ! साधु स्मारितोऽस्मतीव मे कौतुकं वृषभकेतुकार्मुकावलोकने । तेन तदानयनायादिश्यन्तां पुरुषाः । अथवा किमन्यैः रामभद्र एवादिश्यताम् ।

जनकः । [सविस्मयम्] भगवन् कथं मुग्धइवदुग्धमुग्धमपि

राममिन्दुकिरीटकार्मुकानयनार्थमादिशसि ? न जानासि किम्—

एतत् तद् दुर्विगाहं तुहिनगिरिमयं कार्मुकं यत्र जज्ञे
मौर्वी दर्वीकराणां पतिरुदधिसुतानायकः सायकश्च ।
दोर्दण्डैश्चन्द्रमौलेर्नतमपि यदभूदुन्नतं कार्मुकाणां
बाष्पाम्भोवृष्टये च त्रिपुरमृगदृशामैशमप्यैन्द्रमासीत् ॥

विश्वामित्रः । जानामि ।

सेवायातसमस्तखेचरकरक्रीडाचलच्चामर-
श्रेणीमारुतपानपीनतिविडज्यापन्नगाकर्षिणा ।
गाढाकुञ्चनजृम्भमाणतुहिनस्यन्दैर्यदीयैः श्रमः
संत्यक्तः पुरवैरिणाऽपि तदिदं शैलेन्द्रसारं धनुः ॥

जनकः । तत् कथमस्यानयनाय रामायादिशसि ?

विश्वामित्रः । न केवलमानयनाय किन्त्वानमनाय । [रामं प्रति] वत्स ! बध्यतां परिकरः । इदं च—

मारीचमारीचतुरं सुबाहोरपवारणम् ।
न्यस्यतां लक्ष्मणकरे ताटकाताडनं धनुः ॥

जनकः । कथमसम्भावनीयमेवोद्भावयसि ?

विश्वामित्रः । कथमिदं न विदितं ते—अनेन हि ?

प्राप्य चापनिगमानितः क्रमात्
संप्रताप्य विशिखैर्निशाचरान् ।
अस्मदीयमखरक्षणक्रिया
दक्षतैव गुरुदक्षिणीकृता ॥

जनकः । [विमृश्य, निश्वस्य च] भगवन्! अस्मैतत् किम्

मारीचमुख्यरजनीचरचक्रचूडा-

चञ्चन्मरीचिचयचुम्बितपादपीठः ।

अत्राभवद्विफलबाहुबलावलेपो

वीरः शशाङ्कमुकुटाचलचालनोऽपि ॥

विश्वामित्रः । किमेतावता नन्वतएव राममादिशामि । [रामं प्रति, वत्सोत्तिष्ठ] कुमुदिनीकान्तकलाकिरीटकार्मुक-रोपणप्रवीणतया संप्रीणयास्मान् ।

जनकः । [स्वगतं]

यस्य ख्याता जगति सकले निस्तमिस्रा तपःश्री-

र्मिथ्योत्कण्ठः कथमिह भवेदेष गाधेस्तनूजः ।

बालो रामः किमपि गहनं कार्मुकं चन्द्रमौले-

र्दोलारोहं कलयति मुहुस्तेन मे चित्तवृत्तिः ॥

[पुनः पृथिवीमालोक्य]

रतिरिव जननेत्रानन्दिनी नन्दिनी ते

कुसुमशर इवायं रूपसा॰ मारः ।

यदि तु धनुरपोटं प्राप्स्यतिरे हस्त

कुसुममयमिव स्यात्संभृतः सम्प्रदायः ॥

शतानन्दः । राजर्षे ! किमेतत् मूढ इव मुहुर्मुहुरा-लोकसे ? अनुवर्तस्व महर्षेर्वचनम् ।

जनकः । [प्रकाशम्] अनुष्ठत्तमेव । [रामं प्रति] वत्सानु-ष्ठीयतां गुरुवचनम् ।

रामः । उत्थाय परिकरं बध्नाति ।

[प्रविश्य] प्रतीहारी । जेदु जेदु देवो कोवि बह्मणो देवस्स दंसणत्थी दुआरदेसम्मि चिट्ठदि ता किं पवेसीअदु * ।

जनकः । आः इदमपि किं जनकः प्रष्टव्यः ।

प्रतीहारी । तथेति निर्गत्य तेन सह प्रविशति ।

जनकः । ब्रह्मन् ! प्रणम्यसे ।

मुनिः । राजन् ! सुमतिर्भूयाः ।

जनकः । [स्वगतम्] अन्यादृशीयमाशीःपरिपाटी । भवतु [प्रकाशं] मुने ! इहास्यताम् ।

मुनिः । संदेशहरः खल्वस्मि ।

जनकः । कस्यायं कीदृशो वा संदेशः ।

मुनिः ।

> पीत्वा कज्जलकालिमानमखिलं क्ष्मापालनारीदृशां
> नीत्वा स्फीतयशोऽट्टहासमहसा लोकत्रयं शुभ्यताम् ।
> चण्डीशं चरितैरलौकिकविभवैर्व्याप्य यः सेवते
> हे वैदेह ! स एकवीरदमनप्रभुस्त्वामेतदाभाषते ॥

जनकः । [स्वगतम्] अहो गर्वाङ्कुरस्य वक्रता । भवतु [प्रकाशं] किं तत् ?

मुनिः । कस्मैचिद् देहि कन्यां नर-
पतिशिशवे दीर्घमायुर्लभस्व

* जयतु जयतु देवः कोऽपि ब्राह्मणो देवस्य दर्शनार्थी द्वारदेशे तिष्ठति, तत् किं प्रवेश्यताम् ?

श्यावर्तस्वाप्रियाम: पुरमथन-
धनु:कर्षणालापपापात् ।
नोचेदन्योस्तुऽपायस्तव
कलुषमषीपङ्कसंचालनाया-
मस्मद्विम्तारिधाराञ्चलब-
हलपय: पूरदूरावगाह: ॥

जनक: । [विहस्य] तत् मयापि प्रतिसंदेश: कथनीयस्तस्य ।

मुनि: । कीदृशोऽसौ ?

जनक: । त्वं मित्रं मम जामदग्न्यपरशो ! तेनैतदाभाष्यसे
सम्प्रत्येव यथाप्रतिश्रुतमियं कन्या मया दीयते ।
तेनेह स्वयमेत्य धूर्जटिधनुर्धौरेयदो:सम्पदो
जामातु: पुरतश्चिराय भवता धाराजलं त्यज्यताम् ॥

मुनि: । तथास्त्विति [निष्क्रान्त:]

जनक: । आङ्गिरसोपक्षिप्तस्तावदयं जामदग्न्येन निज-
कोपानलस्फुलिङ्ग: ।

शतानन्द: । किमेतावता ? अतिगम्भीरभुजसारकासा-
रकैरवारामः खलु रामः ।

विश्वामित्र: । राजर्षे ! के पुनरमी परित:स्फुरन्मणि-
मौलय: पर:सहस्रा दृश्यन्ते ?

जनक: । श्रीकण्ठकार्मुकनिरस्तभुजावलेपा
नानादिगन्तजगतीपतय: किलामी ।

अभ्यर्थनां मम किमप्यभिवर्तमाना

गृह्णन्ति कानिचिदहानि नरेन्द्रपूजाम् ॥

विश्वामित्रः । वत्स रामभद्र! तदेषामेव पश्यतां कौतुकमस्माकं पूरय ।

रामः । विश्वामित्रं प्रणम्य निष्क्रान्तः ।

जनकः । आङ्गिरसापरिशीलितसंनिवेशस्य वत्सरामस्य भवता प्रत्यनन्तरीभूयताम् । आदिश्यतां कञ्चुकी च करकलितकमलमालाया जानक्याः स्वयंवराङ्गणावतरणाय ।

शतानन्दः । तथास्त्विति निष्क्रान्तः ।

[प्रविश्य] कञ्चुकी । जयतु देवोऽनुष्ठित एव देवादेशः ।

विश्वामित्रः । [विलोक्य, सहर्षम्] आः कथमुन्नतमेव रामचन्द्रयशःपताकाकेतुदण्डेन हरकोदण्डेन ? [पुनः सविस्मयम्]

अये ।— राघवेण शिशुनापि किलायं
लीलयैव नमितो हरचापः ।
दूरमुल्लसति यस्य समन्ता-
दम्बरेऽपि गमितो गुणघोषः ॥

लक्ष्मणः । भगवन् ! एवमेतत् । तथाहि —

पूर्णा एव परारिचापकपटच्छन्नाचलग्रामणी-
गूढानेकगुहागभीरकुहरस्फारप्रतिध्वानिभिः ।
मौर्वीभूतभुजङ्गराजवदनश्रेणीविसर्पद्वचः-
प्रारब्धार्यशः प्रशस्तिसदृशैर्ज्याघातघोषैर्दिशः ॥

जनकः । आः किमुच्यते दिष्टः पूर्णा इति ? ननु

एतैः श्रीकण्ठकोदण्डचण्डध्वनिर्विभवैः रवैः ।
चिरात् प्रतिज्ञया साकं पूर्णो मम मनोरथः ॥

प्रतीहारी । [कञ्चुकिनं प्रति] अज्ज पेक्खपेक्ख कोदूहलं सीदारामेहिं मिलिअ उण हरचावारोवणं समक्खो करीअदि * ।

कञ्चुकी । [सकौतुकं] कथमिव । [विमृश्य विहस्य च] आः ज्ञातम् ।

करकिसलयलीलाचारु चण्डीशचापे
दशरथतनयेन स्वैरमाकृष्यमाणे ।
रसभरसविकासी सीतया पुञ्जितोऽसौ
कुवलयदलदामश्यामकान्तिः कटाक्षः ॥

लक्ष्मणः । भगवन् ! अत्यद्भुतं वर्तते । नन्वयम्—

भिन्दन् निद्रां मुरारेः सकल-
भुजभृतां म्लानयन् शौर्यदर्पं
छिन्दन् दिक्कुम्भिकर्णाञ्चलचल-
नकलां कम्पयन् कूर्मराजम् ।
आर्यश्लाघागभीरः प्रलय-
जलधरध्वानधिक्कारधीर-

---

* आर्य ! पश्य पश्य कौतुकं सीतारामाभ्यां मिलित्वा हरचापारोपणं समक्षीक्रियते ।

टङ्कारः क्रथ्यमाणत्रिपुर-
हरधनुर्भङ्गभूराविरस्ति ॥

प्रतीहारी ।

तेल्लोक्कं लङ्घअन्तो गिरिगहिरगुहा सुत्तजग्गन्तसीह
रफारुम्मिल्लन्तकण्ठतुच्छणिदपडिरवुग्गारपूरिज्जमाणे ।
ब्रह्मण्डे भज्जमाणे कडुविडअकडक्कारपब्भारभीमो
अम्मो भज्जन्तचण्डीसरधणुहटणक्कारओ उग्गमेइ * ॥

कञ्चुकी । पश्य कौतुकम् ।

क्रीडाभग्नमृगाङ्कमौलिधनुषं सीतार्पितां वक्षसा
बिभ्राणं कमलस्रजं निजगृहं शृङ्गारवीरश्रियोः ।
रामं व्रीडवशादवाञ्चितमुखं भूमीभुजां पश्यतां
चेतः क्रोधविषादविस्मयमुदामूर्मिः समालिङ्गति ॥

[प्रविश्य] शतानन्दः । राजर्षे ! विषीद वा प्रसीद वा इदं यथादृष्टमुपवर्ण्यते ।

ज्यावल्लीं ललिताङ्गुलीकिसलयैराकर्णमाकर्षतो
न भ्रूभङ्गुरतां गता रघुशिशोर्भग्नं धनुर्धूर्जटेः ।
नाहङ्कारतरङ्गितो ध्वनिरभूत् कण्ठेऽस्य दीर्घज्ञनु-
टङ्कारस्तु चकार तारतरलः शब्दाद्वितीयं जगत् ॥

* त्रैलोक्यं लङ्घयन् गिरिगभीरगुहासुप्तजाग्रत्सिंह-
स्फारोन्मीलत्कण्ठस्तनितप्रतिरवोद्गारपूर्यमाणे ।
ब्रह्माण्डे भज्यमाने बहुविकटकटत्कारप्राग्भार-भीमः
अहो ! भज्यमचण्डीश्वरधनुष्टणत्कार उद्गच्छति ।

जनकः। कथं पुनरेतावतीमतिभूमिमवगाहमानोऽपि वत्सो रामभद्रो भवता न निवारितः ?

शतानन्दः। कथंकारं वारयामः ?

यावत् कन्दुकलाञ्छनाञ्चितकरः शोणाब्जनालाकृतिः
कौशल्यार्पितमङ्गलप्रतिसरो वत्सस्य दोःकन्दलः।
किञ्चिच् चञ्चति तावदेव हि दलच्चण्डीशचापोच्छल-
च्छब्दैकार्णवमग्नमेतदखिलं जातं त्रिलोकीतलम् ॥

जनकः। तदलं कालातिपातेन याच्यतामनुमतिर्भगवतो विश्वामित्रस्य जानकीरामभद्रयोः पाणिसंघट्टनाय।

शतानन्दः। सद्यो विघट्टमानेन धनुषैव पिणाकिनः।
ननु संघट्टितौ पाणी जानकीरामभद्रयोः॥

तद् ऊर्मिलालक्ष्मणयोरिव पाणिसंघट्टनाय भगवानभ्यर्थनीयः।

विश्वामित्रः। [विहस्य] अस्त्वेतत्, परन्तु——

पाणीन् जनककन्यानां पीडयद्भिः सहानुजैः।
सीताया रामभद्रो मे पाणिपीडनमिच्छति॥

जनकः। [सहर्षम्] कथं माण्डवीश्रुतकीर्तिभ्यां भरतशत्रुघ्नयोरपि परिणयमनुसंधत्ते भगवान् ?

विश्वामित्रः। अथ किम् ?

जनकः। तद् गृहीतमिदमधिशेखरमाज्ञाकुसुमं भगवतस्तदागच्छत समीहितं निष्पादयामः॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे॥

॥ अथ चतुर्थोऽङ्कः ॥

—:०:—

[नेपथ्ये] ध्रुवा * गीयते ।

मणिमयमङ्गलदीवी जणअनरिन्दस्स मण्डवे जलइ ।

चण्डानिलोवि पत्ती यस्सिं विहलागमी होइ ॥ †

[पुनर्नेपथ्ये] अरे! चत्रिया अपसरत लोचनपथात् नन्वयम् ।

कुर्वन् कोपादुदञ्चद्रविकिरणसटापाटलैर्दृष्टिपातै-
र्घ्यापि चत्रकण्ठच्युतरुधिरसरित्सिक्तधारं कुठारम्
तीव्रैर्निश्वासपातैः पुनरपि भुवनोत्पातमासूचयद्भि-
र्गर्ज्जन्मौर्वीकचापस्त्रिभुवनविजयी जामदग्न्यःसमेति ॥

ततः प्रविशति जामदग्न्यः । [साटोपं परिक्रम्य] अहो! धृष्टता जनकस्य! यदयं हरचापारोपणेन कन्यादानं प्रतिजानीते । [परशुं विलोक्य] ।

सकलनृपकठोरकण्ठपीठी-
बहलगलद्रुधिरौघधौतधारः ।

---

* राजशेखरः—"ध्रुवा हि नाम नाट्यस्य प्रथमे प्राणाः । तथाहि --
प्रथयति पात्रविशेषान् समाजिकजनमनांसि रञ्जयति ।
अनुसंदधाति च रसान् नाट्यविधाने ध्रुवा गीतिः,,॥इति ध्रुवाया लक्षणमाह ।

† मणिमयमङ्गलदीपो जनकनरेन्द्रस्य मण्डपे ज्वलति ।
चण्डानिलोऽपि प्राप्तो यस्मिन्विफलागमो भवति ॥

तदिदमजनकं जगद् विधत्ते
परशुरयं जमदग्निनन्दनस्य ॥

[विमृश्य]

उदितोऽर्जुनभुजविपिनेज्वलितस्तुङ्गेषु नृपतिवंशेषु ।
निमिकुलकमलकलापं कोपानलं किं पुनः स्पृशसि ॥

[पुनर्विचिन्त्य] अलमस्मिन्नुपेक्षया मनोरथोपनीतजामातृभुजबलावलेपदुर्ललितः खल्वयम्। तथाहि संदिष्टमनेनास्मत्परशोः। त्वं मित्रमित्यादि पठति। अहो! अस्य दुरवलेपः।

यस्योद्यद्घोरधाराज्वलदलितगलद्बाहुशाखासहस्र-
श्रोत्रच्छद्रक्तधारानिवहजितनवोन्मीलदर्कांशुजालः ।
क्ष्मापालः कार्तवीर्यः सुरपुरसुदृशां पुष्पिताशोकशाखि-
भ्रान्तिं दत्त्वापि चित्ते निजपुरसुदृशां शोकशाखी बभूव

अपि च। येनावध्यत नर्मदाम्बुनिवहः सङ्ख्ये च लङ्केश्वर-
स्तद्यस्मिन् निरमज्जदर्जुनभुजक्षोणीरुहां मण्डलम् ।
क्षत्रस्त्रीनयनाम्बुपूरमिषतः खेलन्ति यत्केलय-
स्तत्तादृक् परशुर्ममायमधुना धाराजलं मुञ्चति ॥

[विलोक्य] कथमयं शतानन्दशिष्यस्ताण्डायनः?

[प्रविश्य] ताण्डायनः। भगवन्! अभिवादये।

जामदग्न्यः। आयुष्मान् भूयाः, कथय तावद् अपि नाम भवदुपाध्याययजमानस्य निवृत्ता हरचापारोपणश्रद्धा?

ताण्डायनः। निवृत्ता।

जामदग्न्यः। [सहर्षं] निवृत्ता ?

ताण्डायनः। भगवन्! निवृत्ता सहैव चापेन।

जामदग्न्यः। [ससंभ्रमं] किमात्थ सहैव चापेन निवृत्तेति ?

ताण्डायनः। अथकिम् ?

जामदग्न्यः। स्फुटं कथय तावत् किं वृत्तमिति ?

ताण्डायनः। कस्यचित्

अखण्डचण्डिमोद्दण्डभुजदण्डनिपीडितम्।
भगवन्! भृगुमार्तण्ड! भग्नं भर्गशरासनम्॥

जामदग्न्यः। [सक्रोधं] कस्य ?

ताण्डायनः। सुबाहुमारीचपुरःसरा अमी
निशाचराः कौशिकयज्ञघातिनः।
वशे स्थिता यस्य *

जामदग्न्यः। अलमतः परं ज्ञातः खलु खलानामग्रणीर्निशाचरग्रामणीः।

ताण्डायनः। [स्वगतं] कथं दशकण्ठेन धनुर्भग्नमिति प्रतीतं भगवता ? भवतु तावत्।

जामदग्न्यः। [सक्रोधम्] अयमयमिदानीम्।

नृपशत सुकुमारकण्ठनाली-
कदनकलाकुशलः परश्वधो मे।

* एतदनन्तर। पाठः श्लोकशेषः क्वापि पुस्तके न दृश्यते॥

दशवदनकठोरकण्ठपीठी-

कदनविनोदविदग्धतां दधातु ॥

[विमृश्य] अथवा ।

यः कर्त्तार्जुनभूरुहाद्भुतभुजाशाखासहस्रच्छिदां

दम्भोलेर्गिरिकूटपाटनपटोः शौण्डीर्यतो लज्जते ।

तस्यैतस्य परेतराजसदनद्वारः कुठारस्य मे

का श्लाघा दशकण्ठकण्ठकदलीकाण्डावलीखण्डने ॥

[पुनर्विचिन्त्य] तथाप्यनुचितमुदासितुमेतस्मिन् कृतागसि रक्षसि तदिदानीम् ।

दक्षिणस्याम्बुधेर्मध्ये कृत्वा कोङ्कणमष्टमम् ।

मद्बाणजन्मा दहनो लङ्कातङ्काय जायताम् ॥

इति [साटोपं परिक्रामति]

ताण्ड्यायनः। [स्वगतम्] दिष्ट्या स्वस्ति क्षत्रियकुलाय ।

[नेपथ्ये] अहो नियोगिनः! कृतविवाहमङ्गलयोः सीता-रामचन्द्रयोः स्वस्तिवाचनिका द्विजा आहूयन्ताम् ।

जामदग्न्यः। [परिवृत्य,सक्रोधम्] आः ब्रह्मबन्धो! कथम-लीकदशकण्ठकीर्तिदानेन प्रतारितोऽस्मि। नन्वयमन्यः कोऽपि जनकजामाता ।

ताण्ड्यायनः। भगवन्! मम को वापराधः [अर्द्धोक्त एव] भगवता भ्रान्तं मयापि संभ्रान्तम् ।

जामदग्न्यः। तन् निःशेषं तावत् कथय ।

ताण्ड्यायनः ।

शराग्रवर्तिनः प्रतापलेशस्य गताः पराभवम् ॥

तथैवाखण्डचण्डिमेत्यादि पठति ।

जामदग्न्यः । कः पुनरयं मारीचदमनः ?

ताण्डायनः । ये ऋष्यशृङ्गचरुभागभुवः कुमाराः

संजज्ञिरे दशरथस्य वधूजनेन ।

तेषामयं निरुपमः प्रथमः कुमारो

रामाभिधः कुशिकराजतनूजशिष्यः ॥

जामदग्न्यः । [क्षणं विभाव्य] सामर्षम्,

दुर्धर्षाः सुरसिद्धकिन्नरनरैस्त्यक्तक्रमं वक्रतां

प्राप्ते यत्रविधातरीव तरसा तिस्रोऽपि दग्धाः पुरः ।

तद् भग्नं यदि राघवेण शिशुना चण्डीपतेः कार्मुकं

ताण्डायनः । [स्वगतम्] किमधुना वक्ष्यति जामदग्न्यः?

तन् मग्नं कुलमेव तर्कय रघोर्मच्छस्त्रधाराम्भसि ॥

ताण्डायनः । संरब्धोऽयं भगवान् तमिमं वृत्तान्तमुपाध्यायस्य कथयामीति निष्क्रान्तः ।

जामदग्न्यः । [विलोक्य] अभिनवविवाहमङ्गलतया तर्कयामि स एष रामः सानुज इति । [सहर्षं निर्वर्ण्य] अर्धमुग्धः खल्वयं जनो यदेनं काम इति वक्तव्ये राम इति जल्पति ।

[पुनर्निर्वर्ण्य] सौन्दर्यमदनादपि प्रथयति प्रौढिप्रकर्षं पुरा

भेत्तारं मदनारिमप्यधरयत्युद्दामदोःक्रीडितम् ।

मुग्धत्वं मदनारिमौलिशशिनोऽप्युत्कर्षमालम्बते

मूर्त्तिस्तत् किमसौ रसैर्विरचितः शृङ्गारवीराद्भुतैः ॥

ततः प्रविशतो रामलक्ष्मणौ ।

लक्ष्मणः । [सकौतुकम्]

मौर्वी धनुस्तनुरियं च बिभर्ति मौञ्जीं

बाणाः कुशाश्च विलसन्ति करे सितायाः ।

धारोज्ज्वलः परशुरेष कमण्डलुश्च

तद् वीरशान्तरसयोः किमयं विकारः ॥

आर्य! किं पुनरिदं ब्रह्मक्षत्रवर्णात्मकं चित्रमिव स्फुरति ।

रामः । वत्स न विदितं ते ? नन्वयं स भगवान् भार्गवः ।

वेध्यं क्रौञ्चमहीधरस्य शिखरं देयं धरित्रीतलं

प्रत्यग्रक्षितिखण्डदण्डनविधिक्रीडाविधेयोऽम्बुधिः ।

जेयस्तारकसूदनो युधि करक्रीड़ा कुठारस्य च

क्षौद्यं यस्य बभूव हैहयपतेरुद्दामदोः काननम् ॥

लक्ष्मणः । तर्हि विस्मयनीयशीलोऽयं भगवान् ।

रामः । विस्मयनीयशीलानां शिखामणिरिति वक्तव्यम् ।

अयं हि । एकः स्वर्णमहीधरां क्षितिमिमां स्वर्णैकशृङ्गीं यथा

गामेकां प्रतिपाद्य कश्यपमुनौ न स्वात्मने श्लाघते ।

किंच क्रौञ्चगिरिं गिरीशतनयस्याविद्धशक्तिक्षतं

विद्धा बाणगणैरुदारहृदयो वैलक्ष्यमालम्बते ॥

[उभौ परिक्रामतः]

रामः । [अञ्जलिं बद्ध्वा] भगवन्! भृगुकुलशिरःशेखरशिखण्डक!

एष सानुजस्य मे परमोन्नतिरमणीयपरिणामः प्रणामः ।

जामदग्न्य: । समरविजयी भूया: ।

राम: । भगवन्! भृगुकुलमौलिमाणिक्य! अनुगृहीतोऽस्मि ।

भार्गव: । [स्वगतं, सकरुणम्]——

रामे चन्द्राभिरामे विनयवति शिशौ किं प्रकुप्यामि मात्र

[विमृश्य, सक्रोधम्]——

हुं चापं चन्द्रमौलेश्चपलमतिरसाविक्षुभङ्गं बभञ्ज ।

[पुन: सानुक्रोशम्]——

बाला वैधव्यदीक्षां जनकनृपसुता नार्हतीयं मदस्त्रात्

[पुनर्विचिन्त्य, सामर्षम्]——

आ: शान्तो मे कुठार: कथमयमधुना रेणुकाकण्ठजातु: ॥

[प्रकाश] दाशरथे! इयमसौ मे त्वयि समुदाचारानुसारिणी वाग्वृत्तिरेव ।

राम: । [विहस्य] मनोवृत्तिस्तु कीदृशी ?

भार्गव: ।

चण्डीशकार्मुकविमर्दविवर्धमान-

दर्पावलेपसविशेषविकाशभाजो: ।

बाह्वोस्तवाहमधुना मधुना समानै-

राराधयामि रुधिरै: कठिनं कुठारम् ॥

राम: । भगवन्! निग्रहानुग्रहयो: स्वाधीनोऽयं जन: परं ते कोपबीजं ज्ञातुमिच्छामि ॥

भार्गवः ॥ अहो ! दर्पान्धता यदात्मना कृतमत्याभि-
रूढमपि नावधारयति निजदुर्विनयम् ॥ ननु रे——

येनोपदिष्टमद्यापि पुरस्त्रीविरहव्रतम् ।
न भुग्नं तत् त्वया भग्नं जगद्गुरुशरासनम् ॥

रामः । भगवन् ! अलीकलोकवार्तया निरपराधे मयि
मुधा कोपकलङ्कितोऽसि ॥

भार्गवः ॥ तत् किं स्वस्ति हरकार्मुकाय ?

रामः ॥ नहिनहि ॥

भार्गवः ॥ तत् कथं निरपराधोऽसि ॥

रामः ॥ मया स्पृष्टं न वा स्पृष्टं कार्मुकं पुरवैरिणः ॥
भगवन्नात्मनैवेदमभज्यत करोमि किम् ॥

भार्गवः ॥ आः कथं रे चन्दनदिग्धं नाराचं निधाय
हृदयं मे शीतलयसि ? तदलमनेन कुठारमुद्यम्य——

हे राम ! कामरिपुकार्मुकमर्मघात-
संजातपातक ! तवैष कठोरधारः ॥
सीताकरव्यतिकरप्रतिकूलबन्धुः
कण्ठं पुरा विशतु निष्करुणः कुठारः ॥

तत् प्रवीरो भव ॥

रामः । हारः कण्ठं विशतु यदि वा तीक्ष्णधारः कुठारः
स्त्रीणां नेत्राण्यधिवसतु नः कज्जलं वा जलं वा ।
संपश्यामो भुवमिह सुखं प्रेतभर्तुर्मुखं वा
यद्वा तद्वा भवतु न वयं ब्राह्मणेषु प्रवीराः ॥

जामदग्न्यः। आः कथं मामपि प्रणतिपात्रं ब्राह्मणमात्रमिव मन्यसे।

(पुनः सामर्षम्)

जानीषे नहि जामदग्न्यमपि रे यद्दोर्घदोःकन्दल-
द्वन्द्वास्कन्दितबाहुना रणभुवि स्कन्देन मन्दौजसा।
मास्माचीद्गुरुसंपदं मम कथं वक्रानुसारादिति
क्रुद्धेनोद्धतमैचि शङ्करकरन्यस्तं त्रिधातुः शिरः॥

(पुनः सामर्षम्) किमात्थ रे किमात्थ ? "न वयं ब्राह्मणेषु वीरा" इति। कथं क्षत्रियजातिगर्वितो ब्राह्मणजातिं तृणाय मन्यसे ? तदिदानीमावयोः का गरीयसीति संग्रामतुलैव निर्णेष्यते।

रामः। भो ब्रह्मन्! भवता समं न घटते संग्रामवार्तापि नः।
सर्वे हीनबला वयं बलवतां यूयं स्थिता मूर्धनि॥

लक्ष्मणः। जामदग्न्य! एवमेतत्।

यस्मादेकगुणं शरासनमिदं सुव्यक्तमुर्वीभुजा-
मस्माकं भवतां पुनर्नवगुणं यज्ञोपवीतं बलम्॥

रामः। वत्स अलमिह माननीये मुनौ दुर्विनयवैदग्ध्येन।

जामदग्न्यः। अस्य को दोषः।

द्वारैर्मुक्तकुचांशुकैः परिवृतं प्राचीनमेषां नृपं
माहिंसीद्यदसौ कुठारहतकस्तस्यैतदुज्जृम्भितम्।
यन्नारीकवचान्वयप्रणयिनां क्षत्राधमानामिमा
दुर्वाचः प्रविशन्ति मे श्रवणयोर्धिक् क्षत्रगोत्रिकृपाम्॥

रामः। अलमिह चीरकण्ठे कठोरकोपतया। तत् क्षम्यताम्।

जामदग्न्यः। आः किमुच्यते चीरकण्ठ इति। विषकण्ठः खल्वसौ!

लक्ष्मणः। भगवन् शितिकण्ठशिष्येण विशेषतः क्षन्तव्यम्।

जामदग्न्यः। आः कथं विषकण्ठनामसाम्येन त्वमपि मे गुरुः?

लक्ष्मणः। (विहस्य) भगवन्नन्याभिसंधानेन मयेदमुक्तं यत् किल।

किरीटमधिरूढेऽपि बाले प्रालेयरोचिषि।
शितिकण्ठस्य किं चित्ते धत्ते कोपाङ्कुरः पदम्॥

तद् भवान् तदन्तेवासीति विशेषतः क्षन्तुमर्हति।

जामदग्न्यः। (स्वगतम्) अहो! अस्य क्षत्रियबटोर्नर्मपरिपाटीपाटवम्। भवतु (प्रकाशम्) तदिदं क्षान्तमेव मयायं तु न क्षमते प्रकृतिकठोरः कुठारः। शीलं न वेत्सि कथमस्य?

क्रीडाविनिर्मितसुदुर्मददोर्विलास-
निःशेषराजकवधस्य परश्वधस्य।
कीलालकीकसकचैः परितो विचिन्त्य
येन त्रिधापि विदधे पृथिवी त्रिवर्णा॥

(पुनः सामर्षम्) कथमस्य हरप्रसादपरशोः शीलमपरिशीलितं ते?

यत्र क्रामति सङ्गराङ्गणभुवं दुर्वारधाराज्वल-

क्षुण्णक्षत्रकिशोरकण्ठरुधिरैर्नीरेणुका भूरभूत् ।
तादृग्वीरवरस्वयंवरपरस्वर्लोककन्याकर-
क्रीडापुष्करदामरेणुभिरभूद् द्यौरेव रेणूत्कटा ॥

लक्ष्मणः । भगवन्! एतत् सत्यं—यत् किल भवत्कुठार-
धाराञ्चलविलसितेन नीरेणुका भूरभूदिति ।

जामदग्न्यः । [स्वगतम्] आः कथं रेणुकावृत्तान्तेन मर्म
विध्यति । भवतु [प्रकाशम्]अये! क्षत्रियपोतालमिह निरप-
राधे भवति मुधा परश्वधपातेन । तदयं मे प्रकृतिकठोर-
भाषिणं भवत्कण्ठमेव शातयति कुठारः ।

[नेपथ्ये] अये जामदग्न्य! कथमतिप्रगल्भसे? तदिदमि-
दानीं भवच्छासनाय शरासनमानीयते ।

जामदग्न्यः। [विहस्य] कथमयं जनकः ?[उच्चैः] अये या-
ज्ञवल्क्य-शिष्य! किं भवतः शरासनेन पद्मासनमेवावलम्बस्व ।
[पुनः सोत्प्रासम्]

युष्माकं भोः सुघटितबहुन्यस्तपद्मासकण्ठा
मिथ्योत्कण्ठा किमितिसमिति क्षत्रियश्रोत्रियाणाम्
तेऽन्ये वल्गत्करतलचलच्चण्डनिस्त्रिंशधारा-
धौताराातिद्विपमदमषीपङ्कपूराः प्रवीराः ॥

तदलं भवता । एतावेव तावत् क्षत्रियस्फुलिङ्गौ निर्वा-
पयामि ।

[पुनर्नेपथ्ये] अये जामदग्न्य! कथं तथा शमधनसमृद्धस्य
जमदग्नेस्तनयोऽपि शमदुर्गतोऽसि संवृत्तः ?

जामदग्न्यः। कथमयमाङ्गिरसः? [उच्चैः]अये शतानन्द! कथय तावदिदमेवंविधं शमाभिधानं कस्मादुपात्तं भगवतो गौतमाद् वा गोत्रभिदो वा ?

[नेपथ्ये] आः क्षत्रियापुत्र! निजजननीकण्ठताण्डवित-कुठारकुलाङ्गार! कथं तपस्तुङ्गमाङ्गिरसमपि कुलं कलङ्कयसि?

जामदग्न्यः। आः पाप कुलपांसन पांसुलापुत्र! कथं भृगूणामन्वये तपस्ताण्डवं मण्डयसि ?

रामः। भगवन्! सकललोकविख्यातमिदं भृगूणामाङ्गिरसां च कुलम्। तपोविशेषतस्तु भर्गशिष्यस्य। अत एव विज्ञापयामि

तपः शान्तं चेतः स्फटिकमणिमालापरिकरः
कुशाः कुण्डी दण्डः सततमुटजावासनिरतिः।
मुनीनामेतद्वः समुचितमुदयं न वचनं
न वक्त्रभ्रूभङ्गी न शरधनुषी नापि परशुः॥

[पुनः सविस्मयम्] भवानेव तावत् विचारयतु।

क्व परशुरशुभस्ते कुत्र गोत्रं पवित्रं
क्व नु धनुरिदमुग्रं निर्मलं कुत्र शीलम्।
घनसमरकराला कुत्र नाराचहेला
कुशकिसलयलीला कुत्र वा पर्णशाला॥

जामदग्न्यः। कथमन्यमिव मां प्रणतिपात्रं मुनिमात्रं मन्यसे ? स एष जामदग्न्यः खल्वहम्।

तुमुलदलककठोरकण्ठविगलत्कीलालधारासरित्-
निर्वृत्ताभिषवस्य क्षत्त्रशिरसां केशान् कुशान् कुर्वतः।

गृह्णन् रक्तजलाञ्जलीन् पितृगणो यस्य क्षणं विस्मितः
सन्तोषेण जुगुप्सया करुणया त्रासेन हासेन च ॥

तदलमिदानीमपि ।

कृत्वा त्रिःसप्तकृत्वः समिति-विशसनं पूर्वमुर्वीपतीनां
कृत्वान्यत् सप्तकृत्वः पुनरपि कदनं दुर्मदानां नृपाणाम् ।
निर्माय क्ष्मापतीनां प्रतिसमरहतैरुत्तमैरुत्तमाङ्गैः
कापालीमक्षमालां झटिति भगवती भैरवस्यार्पयामि ॥

रामः । प्रसीद त्वं रोषाद्विरम कुरु मे चेतसि गिरं
चिरं यच्चायासैर्बहुभिरिह वारैर्जितमभूत् ।
यशोवित्तं वृत्तं कितव इव विक्षोभतरलं
तदेतस्मिन् वारे भृगुतिलक ! मा हारय मुधा ॥

जामदग्न्यः । कथं रे हारयिष्यामि ? [विमृश्य] अथवा ।

किं नाम वाग्डम्बरपण्डितेषु
युष्मासु वाणीः प्रचुराः प्रयुञ्जे ।
बाणान् रिपुप्राणहरान् मदीयान्
सर्वेऽपि यूयं सहिताः सहध्वम् ॥

रामः । किमन्यैर्नन्वहमेव हरशरासनारोपणोपनीतजानकीकरकिसलयलीलाभिहितकमलमालिकामिलदलिपटलकोलाहलसंगीतयशःपरिमलेन वक्षःस्थलेन सहिष्ये ।

जामदग्न्यः । ईशत्र्यक्षपुराणचापदलनप्रोद्भूतगर्वोद्धति-
व्यग्रस्त्वं कातरः स मे तव गुरुः सोढुं न शक्तः शरान् ।

तुष्टाद्दिष्टवरप्रदाद् भगवतः पद्मासनात् सादरं
मन्नाराचभयादयाचत किल ब्राह्मीं तनूं कौशिकः ॥

रामः । [स्वगतम्] कथं भगवन्तं विश्वामित्रमधिक्षिपति। तदतःपरं न सहिष्ये [प्रकाशम्]

ईशत्यक्तपुराणचापदलनप्रोद्भूतगर्वोद्धति-
व्यग्रोऽहं कतरः स ते मम गुरुः सोढुं न शक्तः शरान् ॥
तुष्टाद्दिष्टवरप्रदाद् भगवतः पद्मासनात् सादरं
त्वन्नाराचभयादयाचत किल ब्राह्मीं तनूं कौशिकः ॥

इति पदव्यत्यासेन पुनः श्लोकं पठति [पुनः साटोपम्]
अये जामदग्न्य !

तत् कोदण्डं कुलिशकठिनं भग्नमेतेन भग्नं
मग्नं शल्यं तव हृदि महद्भग्नमेतावता किम् ।
वैयग्र्यं वा भवतु यदि वा नाम नारायणोयं
नैतत् किञ्चिद् गणयति स मे दुर्मदो दुर्विलासः ॥

जामदग्न्यः । [सहर्षम्] साधु रे क्षत्रियपोत! साधु। यत् किल जामदग्न्यनाम्नश्चण्डधाम्नः पुरतः खद्योत इव विद्योतसे । किमात्थ रे किमात्थ ?

रामः । तदेव पठति,नन्विदं भूयोऽप्युच्यते -- पुनस्तदेव पठति ।

जामदग्न्यः । साधु स्मारितोऽस्मि ।

रामः । किं तत् !

जामदग्न्यः। कराघाताद्दिर्णोस्सरलवनमालापरिमल-
भ्रमद्भृङ्गध्वानद्विगुणितविकाशः समजनि ।
स यस्य ज्याघोषः सुररिपुवधूवर्गरुदित-
ध्वनिस्वाध्यायानां प्रणव इव तत् कार्मुकमिदम्॥

रामः। करपङ्केरुहक्रोडे क्रीडितं येन शार्ङ्गिणः । तदेतत् ।

जामदग्न्यः। अथ किं यदि शक्तोऽसि गृहाण विगृहाण वा ॥

रामः । गृह्णामि ।

जामदग्न्यः। तदेहि वाष्पायमानभवद्बन्धुजनबन्धुरां वसु-न्धरामतिक्रम्य समरक्षमां क्षमामवतरावः ।

इति निष्क्रान्तौ ।

लक्ष्मणः । [विलोक्य, सहर्षं सकौतुकं च]
मा शाम्भवं धनुरिवेदमपि प्रयातु
भङ्गप्रसङ्गमिति मन्दचलद्भुजेन ।
आर्येण कार्मुकमपीदमहो सहेलं
चक्रीकृतं भगवतो गरुडध्वजस्य ॥

[नेपथ्ये] अहो कौतुकम् ।
उद्भिन्नचापचक्रादमरपरिवृतव्योमरन्ध्रावगाही
बाणोऽयं राघवस्य त्रिदशपुरगतिच्छेदकृद्भार्गवस्य ।
हंसीभूतः सुरस्त्रीकरकमलगलत्पुष्पसौरभ्यलुभ्य-
द्भृङ्गीसङ्गीतभङ्गीपरिचलितयशाः स्वर्गपर्यङ्कमेति ॥

ततः प्रविशतो रामजामदग्न्यौ ।

जामदग्न्यः । [रामं विलोक्य निर्वर्ण्य च, स्वगतम्]

त्रिलोकी कोकीयं मुदमुदयतानेन लभते
विकाशं वा धत्ते मुनिजनमनःपङ्कजवनम्।
अये! कोऽयं बालः कुवलयदलश्यामलतनु-
र्जगद्योनिर्ज्योतिः कथमिदमहो तत् परिणतम्॥

[पुनर्विमृश्य]

आपूरणाय पुरवैरिशरासनस्य
बाणात्मना परिणतः किल लीलया यः।
आरोपणाय पुनरस्य स एव शङ्के
बालात्मना परिणतः पुरुषः पुराणः॥

[प्रकाशम्] वत्स! इतः——

रामः। [सलज्जमधोमुखस्तिष्ठति]

जामदग्न्यः। [उपसृत्य, रामस्य चिबुकमुन्नमय्य] किमिति लज्जास्थानम्?

कमलबन्धुविलोचन! यस्त्वया
स्वमहिमोन्नमनैरधरीकृतः।
न किमसावधरीकुरुते नर-
स्त्रिदशकोटिकिरीटमणीनपि॥

रामः। [अञ्जलिं बद्ध्वा] भगवन्नलमनेन। दुर्विनयपङ्कमलिनीकृतमात्मानं तावद् भवच्चरणनखकिरणतरङ्गिणीजलेन क्षालयामि।

चण्डमेव किल तिग्मरोचिषः
सौम्यमेव किल शीतरोचिषः।

चण्डसौम्यमिति कौतुकावहं
नौमि तावकमहं महन् महः ॥

[इति पादयोः पतति]

जामदग्न्यः । अयि कल्याणनिधे! आशीरुक्तिरपि त्वयि पुनरुक्तिरिव । तथापीदमाशास्महे ।

यशःपूरं दूरं तनु सुतनुनेत्रोत्पलवनी-
तमस्तन्द्राचण्डातपतपसहस्राणि शरदाम् ।
इयं चास्तां युष्मच्छरशमितलङ्केश्वरशिरः-
श्रितोत्सङ्गा नन्दत्सुरनरभुजङ्गा त्रिजगती ॥

तदनुजानीहि मामिति निष्क्रान्तः ।

रामः । [लक्ष्मणं प्रति] ननु कथं नयनपथमतिक्रान्त एव भगवान्? तदेहि, भृगुकुलतिलकवियोगखिन्नमात्मानं बन्धुजनविलोकनेन विनोदयावः ॥

॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ॥

॥ अथ पञ्चमोऽङ्कः ॥

——०:-:०——

ततः प्रविशतो गङ्गायमुने ।

गङ्गा । सखि कालिन्दि ! किमिति दुर्मनायसे ?

यमुना । भअवदि भाईरहि अत्थि कारणम्* ।

गङ्गा । कीदृशं तत् ?

यमुना । एक्कं दाव अत्थि मह भादा सुग्गीवोत्ति † ।

गङ्गा । [सकौतुकमात्मगतम्] अये ? कथमस्याः कपिकुलोत्पन्नोऽपि भ्राता ? । [विमृश्य] उपपन्नमिदमनयोः खल्वेक एवायं सविता प्रसविता [प्रकाशम्] अथ किं तस्य ।

यमुना । सोतिबलिट्ठेण दुट्ठवलीमुहेण वालिणामहेएण परिहूदो एक्कदुग्गमत्तसरणो कइपअपरिवारो चिट्ठति ‡ ।

गङ्गा । नन्विमावपि भ्रातरौ तत् किमनयोरीदृशं वैरायितमित्यर्थोक्त एव । अथवा

"एकामित्राभिलाषो हि बीजं वैरमहातरोः"

---

* भगवति ! भागीरथ्यस्ति कारणम् ।

† एकं तावत् । अस्ति मम भ्राता सुग्रीव इति ।

‡ सोऽतिबलिष्ठेन दुष्टवलीमुखेन वालिनामधेयेन परिभूत एकदुर्गमात्रशरणः कतिपयपरिवारस्तिष्ठति ।

इति ख्यातमेतत् तत् किमनेन ? द्वितीयमपि कारणं कथय तावत् ।

यमुना। कस्सिंपि दिअहे गहीअतवस्सा विअ मम्महव-सन्ता दोवि तरुणा जटाहरा एक्का चक्कवाकत्थणी अन्दव-यणा मं उत्तरिअ दक्खिणं चलिदुं उवक्कन्ता * ॥

गङ्गा। ततस्ततः ।

यमुना। तदो अ तीए खणं विलम्बिअ पणमिअ मुउ-लिअकरकमलजुअलाए अहमेरिसं विसत्ता। अयि देवि दिणअरणन्दिणि पुणोवि णिअकुटुम्बस्स दंसणप्पसादं करे-सुत्ति † ।

गङ्गा। तत् कथं सम्भावयसि ?

यमुना। गङ्गायाः कर्णे एवमेतत् ।

गङ्गा। असम्भावनीयमिदम्। तन्नूनमावर्तशतभ्रमितहृ-दया किमप्यलीकमनुभूतवती [विमृश्य] अथवा को जा-नाति विधेः संविधानवैदग्ध्यम् ?

यमुना। जइ संवुत्तो ता कहं भअवदीए ण गोअरो इमो वुत्तन्तो ‡ ।

---

* कस्मिन्नपि दिवसे गृहीततपस्याविव मन्मथवसन्तौ द्वावपि तरुणौ जटाधरौ एका चक्रवाकस्तनी चन्द्रवदना मामुत्तीर्य दक्षिणं चलितुमुपक्रान्ताः ।

† ततश्च तया क्षणं विलम्ब्य प्रणम्य मुकुलितकरकमलयुगलया अहमीदृशं विज्ञप्ता । अयि देवि दिनकरनन्दिनि ! पुनरपि निजकुटुम्बस्य दर्शनप्रसादं कुरुष्वेति ।

‡ यदि संवृत्तस्तत् कथं भगवत्या न गोचरोऽयं वृत्तान्तः ।

गङ्गा । न किंचिदेतत् । मया हि ब्रह्मलोकादागतायाः सरस्वत्याः समागमसुखव्यग्रचित्तया स्थितं तदिहायमदूरे सरयूस्तेन हि तन्मुखादेव निरूपयावः। [इति परिक्रामतः]

[प्रविश्य] सरयूः । देव्यौ नमो वाम् ।

उभे । अस्त्ववितथमङ्गला भव ।

गङ्गा । [सरयूं हस्ते गृहीत्वा] सखि ! कथं तापनिमग्न-मङ्गकं ते ।

सरयूः । भगवति ! प्रतीपमाभाषसे । ननु लज्जापङ्कनिम-ज्जनमनुभवन्त्या मेऽधावलम्बनोऽयमङ्गसंताप इति ।

गङ्गा । स्पष्टं तावदावेदय ।

सरयूः । बहलगलितैः संतापोष्णैस्तटान्तविहारिभि-
र्दशरथपुरीपौरस्त्रीणां विलोचनवारिभिः ।
उपचयवतीं संतापोष्णां निजां दधती तनू-
मिह मुहुरहं मातर्लज्जां वहामि जहामि च ॥

गङ्गा । [सातङ्कम्] किं पुनरासामश्रुवृष्टेः कारणम् ?

सरयूः । गङ्गायाः कर्ण एवमेवम् ।

गङ्गा । हा इन्दुमतीनन्दन ! हा सकललोकहृदयानन्दन-चन्दन ! हा महाकोदण्डपण्डित ! हा आखण्डलप्रियसख ! हा निजतनयनिर्विशेषप्रीतिपरिपालितसकललोक ! हा राम-भद्रैकजीवितेति [मूर्च्छति]

सरयूः । [स्वगतम्] अस्यैव विलसितमेतत् ।

गङ्गा । हा महाराज दशरथेति मूर्च्छिता पतति ।

यमुना। [अंशुकाञ्चलेन वीजयन्ती] भगवति समस्ससिहि समस्ससिहि, एं इमेहिं जेव्व गुणेहिं असोअणिज्जो सो राआ * ।

गङ्गा। [सरयुं प्रति] सखि! तवैव न केवलमयं तापः, सर्वजनसाधारणः खल्वसौ ! तदेनं रामभद्रच्छत्रच्छाययापनोदयामः।

सरयूः । [विश्वस्य] भगवति ! न खल्वप्रोषितसलिलसेकः कामलकेदारः परिशुष्यति ।

गङ्गा । स्पष्टं तावत् कथय ।

सरयूः । [अधरस्फुरणं नाटयति]

गङ्गा । अलमलं कथं दावानलशोषितायां तरुशाखायां कुठारमारोपयितुमिच्छसि ? अथवा कथय तावत् ।

सरयूः । [स्वगतम्] अहो !

न त्रातुं नाप्यनुत्रातुं नेक्षितुं नाप्युपेक्षितुम् ।
स्वजनः स्वजने जातं विपत्पातं समीहते ॥

[प्रकाशम्] रामभद्रमभिषेक्तुं कृतमनोरथं दशरथमेत्य कैकेयी प्रथमं तावदिदमुक्तवती ।

इदमेव नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारमनर्गलम् ।
यदात्मनः प्रतिज्ञा च प्रजा च परिपाल्यते ॥

गङ्गा । [स्वगतम्] अनेनैव तावत्कल्याणरुचो सूचिता दुराशया [प्रकाशम्] चरमं च किम् ।

* समाश्वसिहि समाश्वसिहि ननु तैरेव गुणैरशोचनीयोऽसो राजा ।

सरयु: । त्वया देयं यन् मे द्वयमभिहितं देहि तदिदं
वनं कौशल्येयो विशतु युवराजोऽस्तु भरत: ।

गङ्गा । [सोद्वेगम्] तत: किं वृत्तम् ?

सरयू: । इतीदं कैकेय्या वचनमधिगम्याकुलमति:
पितु: पादौ नत्वा मुदितहृदयोऽसौ वनमगात् ॥

गङ्गा । यमुने! तदिदं यत् कथितवत्यसि । [सविषादम्] हा रघुकुलकुटुम्बं निहतमिति ।

यमुना । भअवदि एक्कं किं रघुकुलकुटुम्बयं णं मिस्स-महेसिवग्गदेवदाओ परिहरिअ सअलो जेव्व जीअलोओ रामचन्दमुहचन्दविलोअणविहीणत्तणेण णिहदो * ।

सरयू: । एवमेतत् ।

प्रोषितवति रजनिकरे बन्धुतया न खलु कैरवाख्येव ।
म्लायन्ति किन्तु सहसा भुवनान्यपि तमसि मज्जन्ति ॥

गङ्गा । एवमेतत् परं सखि सरयु! कथय तावत् कीदृशी वृत्ति: सीतालक्ष्मणयोर्वत्सरामभद्रे ?

सरयू: । तौ हि तस्य सदैव सन्निहितौ चन्द्रिकाप्रसादाविव चन्द्रमस: । अतो जाजास्येव यादृशी चन्द्रिकाप्रसादयोरेव चन्द्रमसि ।

गङ्गा । [स्वगतं, सहर्षं] कथं सहैव वनं गतावित्युक्तं भवति ।

---

* भगवत्येकं किं रघुकुलकुटुम्बकं ननु मिश्रमहर्षिवर्गदेवता: परिहृत्य सकल एव जीवलोको रामचन्द्रमुखचन्द्रविलोकनविहीनत्वेन निहत: ।

[प्रकाशम्] सखि! जीवितास्मि तावदनेन वागमृतेन। अव-
मयिहि रामचन्द्रविरहमनुभवितुमसहा मे वत्सा जानकी।

सरयूः। एवमेतत्। रामचन्द्रेण हीदमुक्ता जानकी।

"अम्बाः शुश्रूषमाणा मे शरदः कतिचिन् नय।"

इदमाकर्ण्य तथा मूर्च्छिता जानकी यथा स्वजनकरोप-
नीतशीतशीकरासारसिक्तापि न प्रबुद्धा।

यमुना। ता उण कहं पबुद्धा *।

सरयूः। "वनं वनजपत्राक्षि! समागच्छ सहैव वा॥"

इत्यनेन रामवचनामृतेनैव।

गङ्गा। उचितमिदं जानकीस्नेहस्य।

यमुना। अवि णाम रामलक्खणाणं वि कोवि संवादो
संवुत्तो †।

सरयूः। अथ किम्। इदमुक्तो हि रामचन्द्रेण लक्ष्मणः।

गमय वत्स! निमील्य विलोचने
कतिचिदत्र निमेषसमाः समाः।
अपिच मामिव शीलसुशीतलं
शुभरतं भरतं परिशीलय॥

इदमुक्तं च लक्ष्मणेन। अये रघुनाथ!

त्वया समं मे चत्वारि यामा एव युगान्यपि।
चतुर्दश समाः स्यातुं विना मन्वन्तराणि मे॥

---

* तत् पुनः कथं प्रबुद्धा?

† अपिनाम रामलक्ष्मणयोरपि कोऽपि संवादः संवृत्तः।

अपिच । त्वया मम समेतस्य कल्पा अपि समासमाः ।
भवता विप्रयुक्तस्य कल्पकल्पः क्षणोऽपि मे ॥

गङ्गा । अपि नाम कौशल्ययापि किञ्चित् शिक्षितो रामभद्रः ।

सरयूः । अथ किम् ? सा हि अयि वत्स रामभद्र ! सीतामित्यर्धोक्त एव बाष्पकण्ठकण्ठोदमुक्तवती । अथवा वत्स लक्ष्मण रक्षितरि को भवान् सीतासमीक्षणस्य । तदिदं तावदभ्यर्थयामि ।

इह मुग्धमुखे वत्स ! लक्ष्मणे दक्षिणो भव ।
अपि राज्योपभोगेभ्यो यस्य त्वं सहजप्रियः ॥

*इदमुक्तं च रामभद्रेण । अपि मातर्निजजीवितेऽपि दक्षिणेन भवितव्यमित्यपि शिक्षणीयमेव ?

गङ्गा । तन् नूनं ततःप्रभृति सहजसौन्दर्यमेवाभरणं वत्सरामस्य ।

सरयूः । अन्यदप्येकं विमुञ्चन् सकलमाभरणजातमित्थमभ्यर्थितः कौशल्यया रामभद्रः ।

हस्ताजलब्धदानाय सीतामाङ्गल्यसंपदः ।
इदं विमुञ्च मा वत्स राम ! रत्नाङ्गलीयकम् ॥

इदमन्यच्च ते कथयामि धीरा समाकर्णय ।

गङ्गा । वाढमेतावदाकर्णितवतीमपि मामधीरामाशङ्कसे ।

सरयूः । निकामं रामस्य प्रमुदितमुखाम्भोरुहरुचे
जटावल्लीमल्लीमुकुलसदृशैर्बाष्पपृषतैः ।

निषिञ्चन् सौमित्रिः कथमपि विलीने खलु यदा
तदा जातं मातः करुणमयमेतत् जगदपि ॥

यमुना। अवि णाम तस्सिं समये सीदावि किंवि सिक्खिदा बन्धुअणेण *।

सरयूः। अयि देवि! विपरीतमालपसि।

गहनविपिनवासोत्कण्ठया संप्रयातं
प्रियतममनुयान्त्या तत्क्षणं राजपुत्त्र्या।
चरणकमलगुञ्जन् मञ्जुमञ्जीरशब्दैः
स्फुटतरमुपदिष्टा बान्धवाः साधु वृत्तम् ॥

इदं तु वृत्तम्।

पुरः कान्तं यान्तं विपिनमनुयान्त्याः सरभसं
तदादौ सीतायाः किसलयनिभौ वीक्ष्य चरणौ।
मुहुः शीतास्तस्याः किमपि च मुहुर्बन्धुनयनैः
समं मुक्ता मुक्तासदृशकचये बाष्पकणिकाः ॥

गङ्गा। हर्षविषादयोर्विलसितमेतत्।

सरयूः। इदं बन्धुजनेन शिक्षितो रामचन्द्रः।

बाला विदेहतनया तरलौ भवन्तौ
दिग् दक्षिणा च रजनीचरचक्रदुष्टा।
तद् वत्स वत्सलतयेदमुदाहरामो
मा राम गच्छ नय दक्षिण दक्षिणाशाम् ॥

गङ्गा। ततस्ततः।

---

* अपि नाम तस्मिन् समये सीतापि किमपि शिक्षिता बन्धुजनेन।

सरयू:। ततस्तामेव दिशं प्रति ।

सुरमुरजगभीरघोरनाद-
द्विगुणगुणध्वनिचापदत्तहस्तः ।
पुरजननयनैः कृतं दधानः
कुवलयदाम जगाम रामभद्रः ॥

यमुना । को उन सो अवसरो सुरमुरअसद्दस्स * ।

गङ्गा । सखि! न जानासि । गभीरं ध्वनद्भिः खलु सुरमुरजैः किमपि गभीरमिव ध्वनितम् । [पुनः सविषादम्] हा दशरथ! सकलगुणसंपदां भाजनं भूत्वापि कथमेकस्य भाजनं न जातोऽसि ।

यमुना । कहं उण सो राआ तुम्हेहिं पसंसीअदि जेण तादिसोऽवि तणओ तुणं विअ मुक्को † ।

सरयू: । शान्तं पापम् ।

नरेन्द्रः कैकेयीवचनपरिपाटीविगलितः
क्षणं मोहक्रोधप्रसरभरयोरन्तरचरः ।
सुतं चौरग्रस्तो मणिमिव करस्थं न कृपण-
स्तृणानीव प्राणान् पुनरयममुञ्चद्दशरथः ॥

यमुना । अवि णाम भरदस्स णाणुमदमिदम् ‡ ।

सरयू: । अये! भरतस्य मातुलगृहादागतस्य कैकेय्याश्च संवाद एवोत्तरं दास्यति ।

---

* कः पुनः सोऽवसरः सुरमुरजशब्दस्य ?

† कथं पुनः स राजा युष्माभिः प्रशंस्यते? येन तादृशोऽपि तनयस्तृणमिव मुक्तः ।

‡ अपि नाम भरतस्य नानुमतमिदम् ।

गङ्गा । कीदृशः पुनरसौ ?

सरयूः। मातस्तातः क्व यातः सुरपतिभवनं हा कुतः पुत्रशोकात्
कोऽसौपुत्रश्चतुर्णां त्वमवरजतया यस्य जातः किमस्य ?
प्राप्तोऽसौ काननान्तं किमिति नृपगिरा किं तथासौ बभाषे
मद्वाग्बद्धःफलं ते किमिह तव धराधीशता हा हतोऽस्मि ॥

गङ्गा । [सहर्षम्] वत्स भरत! भवसि रामानुजन्मा ।

सरयूः ।

रामे प्राप्ते वनान्तं कथमपि भरतश्चेतनां प्राप्य तातं
नीत्वा देवेन्द्रलोकं मुनिजनवचनादूर्ध्वदेहक्रियाभिः ।
भ्रातुः शोकाभितप्तः स्वजनपरिवृतः पालयामास नन्दि-
ग्रामे तिष्ठन्नयोध्यां रघुपतिपुनरागामिभोगापवीरः ॥

यमुना । तदोतदो * ।

सरयूः । अहमेतावदेव जानामि । ततः परं तद्वृत्तान्त-
निरूपणाय निजजलकमलवनवासी कोऽपि कलहंसः प्रस्था-
पितो मया ।

[प्रविश्य] कलहंसः । देव्यः! इदं नमो वः ।

तिस्रः । अयि कमलावतंस कलहंस! मङ्गलमन्दिरं भव ।

गङ्गा । अये ! कथय तावत् वत्सानां मे प्रथमतः प्रभृति
पथि चरितानि ।

हंसः । विघ्नानिवानुसरतो विनिवार्य पौरा-
नग्रे स्वयं नय इवैष जगाम रामः ।

* ततस्ततः ।

एवं विभूतिरिव सानु जगाम सीता
तां लक्ष्मणस्तु सुखलाभ इवानुगच्छत् ॥

गङ्गा । ततस्ततः ।

हंसः । ततः कियत्यपि दूरे पथिकलोकेनेदमुक्तास्ते वत्सवर्गाः ।

पन्थाः समः सिकतिलो मृदुशाद्वला भू-
र्वेतस्वती सरिदियं शिशिरा न दूरे ।
अग्रे चकास्ति सरसी च कुमुद्वतीयं
कादम्बकूजितकरम्बितहंसनादाः ॥

अन्यच्च । तरुरयमितः शीतच्छायः स्रवन्मधुशीकरः
सरिदियमितः स्वल्पस्वच्छप्रवाहमनोरमा ।
इदमिदमितः स्निग्धामोदं मुहुर्मधुरध्वनन्-
मधुकरवधूमुग्धाभोगं वनं सरसीरुहाम् ॥

गङ्गा । अहो ! अध्वश्रमशमनानि पथिकजनवचनानि ।

यमुना । ततोततो * ।

हंसः । ततः प्रियतममनुगच्छन्ती जानकी ।

भीतं विलोक्य हरिणं करुणार्द्रचित्ता
पत्युर्निजेन पिदधे धनुरंशुकेन ।
केदारसीम्नि सदयं च यवप्ररोह-
मादाय साधु विदधे श्रवणावतंसम् ॥

अन्यच्च । तटभुवि सरसीनां सैकते निम्नगानां

* ततस्ततः ।

परिसरमपहातुं चक्रवाकी प्रियस्य ।
क्षणमपि न समर्था लोलमालोकयन्ती
पथि जनकतनूजा प्राप हर्षं शुचं च ॥

गङ्गा। एवमनुकम्पनीयवत्सला मे जानकी। [पुन: सस्नेहम्]
अपि तावत् पथिकनीतिशीतलानि मे वत्सानां शीलानि ।

हंस: । कीदृशी पुन: पथिकनीति: ?

गङ्गा । यावत् कर्णं तपति तपनस्तावदेव प्रयाणं
विश्रामश्च प्रसरति रवेरंशुजाले कराले ।
यात्रोद्योग: पुनरपि रवेर्लम्बमाने विमाने
यावन् मीलत्यथ कमलिनी तावदावासबन्ध: ॥

हंस: । भगवत्यनवस्थितमिदं नित्यपथिकानाम् ।

गङ्गा। हंत! कथं कठोरातपस्पर्शमपि जानन्ति जानकी-
ललिताङ्गानि ।

हंस: । अलं कातरतया ।
अपि तपति पतङ्गे चण्डचण्डैर्मयूखै:
पथि जनकतनूजा नैव सन्तापमाप ।

गङ्गा । [सकौतुकम्] कथमिव ?

हंस: । अपरिचितनिमेषालोकमालोकयन्ती
कुवलयदलदामश्याममङ्गं प्रियस्य ॥

गङ्गा । प्रियतमस्नेहशीलतया सीतया न केवलमात्मा
वयमपि जीविता: ।

सरयू: । पालिताश्च ।

हंसः । अप्युच्चण्डैस्तपनकिरणैस्तापितायां पृथिव्या-
मप्यन्येषां कठिनवपुषां दुर्गमे मार्गसीम्नि ।
प्रेमार्द्रेण प्रगुणितधृतिश्चेतसा शीतशीतान्
मेने सीता प्रियतमपदैरङ्कितान् भूमिभागान् ॥

यमुना । अयि ताद दिणअर कहं णिअकुडुम्बेवि णि-क्करुणोऽसि संवुत्तो* ।

सरयूः । अयि देवि वसुधे ! कथं निजसुतायामपि सीतायामेवं निर्दयासि संवृत्ता ?

गङ्गा । [विहस्य] अलमनयोरुपालम्भनेन, न खलु स्नेहानुगुणप्रवृत्तयो महाभूतवृत्तम् ।

हंसः । कान्तेनाथ प्रणयमधुरं किञ्चिदाचञ्चलेन
श्रान्ताश्रान्ता जनकतनया वल्कलस्याञ्चलेन ।
चक्रे वीतश्रमजलकणस्निग्धमुग्धाननश्रीः
श्रान्तः श्रान्तः स पुनरनया लोचनस्याञ्चलेन ॥

गङ्गा । अहो ! कमनीयता विनिमयस्य ।

यमुना । तदोतदो† ।

हंसः । ततः ।

प्रत्यासन्ने भवति निलये संप्रयाता पुरस्तात्
तूर्णं चित्रैः कतिपयपदैश्चापमादाय हस्तात् ।

* अयि तात दिनकर ! कथं निजकुटुम्बेऽपि निष्करुणोऽपि संवृत्तः ?

† ततस्ततः ।

श्रान्तं कान्तं नवकिसलयैः सानुजं वीजयन्ती
जाता सीता समुचितविधिप्रक्रियावैजयन्ती ॥

[पुनः सकौतुकम्] इदमन्यच्च सरसपेशलं कथयामि ते ।

जनकतनयाहस्तन्यस्तैर्मुहुर्नवपल्लवैः
शिशिरमसृणस्तत्कालं यः समेति समीरणः ।
प्रशममसुना स्वेदोद्भूतं जगाम कपोलयोः
सलिलमनयोः शोकोद्भूतं शशाम न नेत्रयोः ॥

अपिच । कृतः स्थाने स्थाने विहितत्ररिवस्यापरिकरः
सुमित्रापुत्रेण श्रमशमनशीलो रघुपतिः ।
असावेतेनापि क्षणविरहबाष्पाञ्चितदृशा
कृतालोकश्चक्रे गलितसकलायासशिशिरः ॥

सरयूः । क्रियतां पुनरह्नां परिवर्त्तेन रघुराष्ट्रमतिक्रान्तं वत्से ! ।

हंसः । अयि ! कथमजानती वर्तसे रघूणामाधिपत्यम् ।

एते हि स्वरसावनम्रनिखिलक्ष्मापालमौलिज्वलन्-
माणिक्यस्फुरदंशुमांसलपदप्रेङ्खन्नखज्योतिषः ।
दूरोन्मुक्तचतुःसमुद्रलहरीविच्छिन्नशुक्तिस्खलन्-
मुक्तापङ्क्तिविनिर्मितैकवलयं भूमण्डलं भुञ्जते ॥

उत्तरकोशलास्त्विचतुरैरेवाहोभिरतिक्रान्ताः । अथ पुर-मथनमौलिमालतीमालां मन्दाकिनीमचिरेण च, कलिन्दगिरिकरिकपोलमदवारिधारां कालिन्दीमप्यतिक्रान्ताः ।

गङ्गा । [यमुनां प्रति] सखि ! तदिदं यत् कथितवत्यसि ।

तपनसुतया देव्या यद्वा भगीरथकन्यया
विपुलविपुलैर्वीचीहस्तैश्चिरादपि किं कृतम् ।
ललितलवलीभङ्गैरङ्गैर्वनं चलिता सती
जनकतनया पाणौ धृत्वा न यद् विनिवारिता ॥

गङ्गा। [विहस्य] सखि ! कथं परोक्ष इव समक्षेऽपि नितान्त मुपालभसे ?

यमुना। तदोतदो*

हंसः। ततश्च शबरशरदलितविन्ध्यकरिकुम्भतटीविमुक्तमुक्ताफलप्रकरतारकिततीरलतावितानपरिच्छदां शर्मदां नर्मदामतीत्याचिरेण चपलकर्णाञ्चलपरिमिलितमदकरिकपोलचलितसहचरसमागममुदितमधुकरवधूमधुरसरसकुसुमकेसरं गोदावरीपरिसरं प्रयाताः।

यमुना। हद्धिहद्धि। तत्थ हि लङ्केसरभइणी क्खणेण पमत्ता सुप्पणहा णाम रक्खसी परिभमइ† ।

हंसः। अतिप्रमत्तेति वक्तव्यम्। सा हि सौमित्रिशरदलितनिजनासिकारुधिरसीधुरसमास्वादितवती।

गङ्गा। [सातङ्कम्, तदाकर्ण्य] किं प्रतिपन्नं जनस्थानवासिना निशाचरचक्रेण।

हंसः। करकलितकरालकुन्तकरवालकार्मुकेण निशाचरचक्रेण रामं प्रति प्रचलितम्।

* ततस्ततः।

† हा धिक् हा धिक् ! यत्र हि लङ्केश्वरभगिनी क्षणेन प्रमत्ता शूर्पणखा नाम राक्षसी परिभ्रमति।

गङ्गा। ततस्ततः।

हंसः। ततश्चेदं विज्ञप्तः सौमित्रिणा रामभद्रः। आर्यायं मे

नक्तंचरेन्द्रभगिनीसुकुमारनासा-

निर्मुक्तरक्तलवलिप्तशितैकधारः।

उत्कण्ठते कठिनराक्षसकण्ठजानां

पानाय कर्दमसृजामसृजां कृपाणः॥

इदमुक्तं च रामभद्रेण वत्सास्त्येतत् किन्तु प्रकृतिभीरुः खल्वबलाजनस्तेन हि जानकीसनाथगर्भां पर्णशालामेव समुत्खातकरवालः पालयतु भवानयमहमचिरादित्यर्धोक्त एव निशाचरचक्रं प्रति प्रचलितः संमिलितश्च।

गङ्गा। [सत्रासम्] अनन्तरं किं वृत्तम्?

हंसः। अथाहूतस्तादृक्समरजयसंरम्भरभस-

प्रसर्पद्गम्भीरध्वनिगरिमगर्जद्दशदिशम्।

मुहूर्तात् सौमित्रिः ———— ।

सरयूः। तत् किं रामेण?

हंसः। नहि नहि।

सरयूः। अयि देवि भागीरथि! त्रायस्व मां नूनं निशाचरचक्रेणेति वक्ष्यति।

हंसः। विपिनचरनक्तंचरचमू———— ।

वधक्रीड़ाकिञ्चिन्मुकुलितरुषा रामधनुषा॥

सरयूः। दिष्ट्या जीवितास्मि। सेयं प्रथमदर्शिततीव्रातपा पीयूषवृष्टिः।

यमुना । तदोतदो* ।

हंसः । ततः प्रमुदितमुनिजनशतसमुद्भूतसाधुवादश्रवण-
विनोदेन कतिचिदहानि नयन्ति स्म ।

अथाविरासीत् कुरुविन्दलोचनो
द्रुमान्तरे विद्रुमशृङ्गशोभितः ।
विभक्तमुक्तामयचित्रमण्डनो
मनोपहारी हरिणो हिरण्मयः ॥

गङ्गा । [स्वगतं] नूनमयमनर्थाङ्कुरः । [प्रकाशं] ततस्ततः ।

हंसः । भ्रूवल्लीविजितमनोजचारुचाप-
श्चापश्रीजितयुवतीमनोरमभ्रूः ।
सीतायास्तमनु ससार लोचनान्तः
कान्तश्च स्फुरदसितोत्पलाभिरामः ॥

ततः । त्रासातुरेण हरिणेन सहैव तेन
दूरं प्रयाति हृदये जनकात्मजायाः ।
सौमित्रिराश्रमपदात् कृतचापपाणि-
र्द्राङ् निर्जगाम च विवेश च कोऽपि भिक्षुः ॥

गङ्गा । ततस्ततः ।

हंसः । ततः ।

द्रुतो बाणं रामः क्षिपति हरिणे मुक्तकरुणः
सचापः सौमित्रिः स्वजनमनुयाति द्रुतमितः ।

* ततस्ततः ।

इत: सीताभिक्षामुपनयति भिक्षोः करतले
त्रयं व्योम्नि प्रेङ्खन् युगपदहमालोकयमिदम् ॥

सरयूः। ततस्ततः।

हंसः। ततः।

कनकहरिणगात्रे बाणपातावलोकाद्-
विमुखहृदयवृत्तिर्लोचने संनिमील्य।
कथयितुमपि चेदं रामवृत्तान्तजातं।
सरयु! तव तटान्तं तूर्णमेवावतीर्णः॥

तदनुजानीत मां देव्यः! सलिलावगाहनाय श्रान्तोऽस्मि।

तिस्रः। विहरास्मिन् रमणीये शुचिपयसि स्मेरनीरजे सरसि
पुरतरुणीचरणरणन्मणिनूपुरकूजितोत्कुतुकः॥

हंसः। [प्रणम्य] निष्क्रान्तः।

गङ्गा। सखि! सरयु नेष वृत्तान्तक्रमेण कातरं मे मनः।

सरयूः। अलं कातरतया। नन्वनेन हि नूपुरोदितेन स्मृतं मया यत् किल वनगमनोद्यतां जानकीमिदमुक्तवती करकलितनूपुरद्वया पतिव्रता सीमन्तिनीरत्नमरुन्धती।

अधिचरणममू चमूरुनेत्रे!
मृदुरणितौ मणिनूपुरौ विधेहि।
अहरपि विरहं न यन्महिम्ना
हरिणदृशः सह वल्लभैर्लभन्ते॥

कृतवती च तथा जानकी।

गङ्गा। इदानीं किमपि निर्वृतास्मि। सत्यवादिनी हि मे

सखी वसिष्ठगृहमेधिनी । यदामच्छतेमं वृत्तान्तं रघुकुलवत्सलाय सागराय निवेदयाम इति [परिक्रामन्ति]

गङ्गा ।[सविस्मयम्] अहो! प्रवाहवेगातिशयात् तत्क्षणादेव दूरमुपयाताः स्मो यदयमदूर एव गोदावरीसहचरः सागरः किमपि समालपन्नालोक्यते कल्लोलिनीकान्तः ।

ततः प्रविशति गोदावरीसहचरः सागरः ।

सागरः । ततस्ततः ।

सरयूः । कथमिहापि किमपि वृत्तान्तशेषः प्रस्तूयते ?

यमुना । अवि णाम तं जेव्व हविस्सदि जं किर हंसेण णावगअम्* ।

गोदावरी । ततः ।

रामोन्मुक्तैकबाणप्रणिहतहृदयः काञ्चनाङ्गः कुरङ्गः
सद्यो मारीचनामाऽजनि रजनिचरः सान्द्ररक्ताक्तवक्षाः ।
भिन्नः सोऽपि क्षणार्धम् मणिखचितचलत्कुण्डलश्रेणिशोभा
वीचीखेलत्कपोलस्फुरितदशशिराः कुम्भकर्णाग्रजोऽभूत् ॥

गङ्गा । हा! हतास्मि [निरूप्य] अथवास्ति तत्र मणिनूपुरद्वयम्

सागरः । अपि नाम मम वधूटिका स्पृष्टा निशाचरेण ?

गोदावरी । न स्पृष्टा ।

सागरः । कथमिव ?

गोदावरी । तथाहि—

---

* अपि नाम तदेव भविष्यति यत् किल हंसेन नावगतम् ।

रजनिचरवराणूत्थसंपातविघ्नं

रचयितुमनुसूयाहस्तदत्ताङ्गरागाम् ।

बहलमनलपुञ्जः पिञ्जरज्योतिरुद्यत्

कुवलयदलशीतां संवृणोति स्म सीताम् ॥

सागरः । अहो ! अचिपलस्यास्तपःप्रभावः ।

गोदावरी । ततो वरुणमन्त्रचिन्तनाहूतनूतनबला-हकाञ्चलनिचुलितपाणिरस्यश्रदेव ।

हा राम ! हा रमण ! हा जगदेकवीर !

हा नाथ ! हा रघुपते ! किमुपेचसे माम् ?

इत्थं विदेहतनयां मुहुरालपन्ती-

मादाय राचसपतिर्नभसा जगाम ॥

सरयूः । अयि भागीरथि ! कथमस्मद्भागधेयाद्वस्य तीवाचोऽपि मृषा भविष्यन्ति ।

गङ्गा । नहिनहि ।

सागरः । [सविषादं] ततः ।

गोदावरी । ततः शैलशिखराधिवासिना विहङ्गरा-जेन जटायुना पन्थानमवरुध्येदमुक्तो राचसेन्द्रः—

आः ! पापिन्! पश्यतो मे रघुतिलकवधुं चोरवृत्यापहर्त्तुं

सीतां शीतांशुलेखामिव गिरिशशिरःशायिनीमुद्यतोऽसि

एष च्छित्वा शिरांसि प्रखरनखमुखैर्दीप्तचूडामणीनि

त्वामद्याहं गरुत्मानुरगमिव सुधाकाङ्क्षिणं संहरामि ॥

गङ्गा । स एष नूपुरप्रसादः ।

सागरः । [सहर्षं] ततस्ततः ?

गोदावरी । नखैस्तदीयैः कुलिशात् कठोरै-
भिन्दद्भिरङ्गानि निशाचरस्य ।
रथः स हेमाभरणो बभञ्जे
न जानकीलाभमनोरथोऽस्य ॥

सागरः । ततः ?

गोदावरी । ततश्च निशितनखनिस्त्रिंशनिर्घातभैरवे समरसंरम्भे संभ्रमकातरायां रावणैककरस्थितायां जानक्याम्।

तस्याः क्वणत् किमपि नूपुर एक एव
क्रन्दन्निवातिकरुणं चरणात् पृथिव्याम् ।

गङ्गा । हा! अधुना निराशाः स्मः ।

गोदावरी । आस्तिष्ठतिष्ठ निहतोऽसि खलेति जल्पन्
दूरात् जटायुरपि खड्गहतः पपात ॥

सागरः । हा ! वत्से ! जानक्यधुना नीतासि निशाचरेणेति मुर्च्छति ।

गङ्गा । उपसृत्यांशुकान्तेन वीजयन्ती अये! रघुकुलवत्सल ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

सागरः । कथमिह गङ्गापि ।

गङ्गा । यमुनासरय्वौ च ।

सागरः । तन् मां मिलिताः सर्वा एव धारयतायमहं हतोऽस्मि शोकस्रोतसा ।

गङ्गा । अलमतिकातरतया । यतः—

प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः संपदोऽपि दुरात्मनाम् ।
भवन्ति हि सुखोदर्का विपदोऽपि महात्मनाम् ॥

सरयूः। सखि गोदावरि ! अपि जानासि नूपुरवृत्तान्तम् ?

गोदावरी । अथ किं कथितमेव वनदेवतया तमादाय कोऽपि कपिः ऋष्यमूकसम्मुखं गत इति ।

सागरः । रामभद्रस्य तु को वृत्तान्तः ?

गोदावरी । रामभद्रोऽपि सीताविरहविह्वलः । सौमित्रिणा धार्यमाणस्तामेव दिशं प्रतस्थे ।

[नेपथ्ये] सखि कालिन्दि ! वर्धसे ।

यमुना। का उण इमाइं सूईसलाआविद्धाइं मह णहाइं अलत्तअरसेण सिञ्चदि * ।

[प्रविश्य] तुङ्गभद्रा । जयतु जयतु नदीनाथः ।

सागरः । कथं पुनर्वर्धते कालिन्दी ?

तुङ्गभद्रा । भ्रातुः सुग्रीवस्य चक्रवर्तिपदलाभेन ।

यमुना । दाणिं चन्दणचण्डातवल्लिम्पन्तपासजुअला वट्टामि † ।

सागरः । कथं पुनर्वालिपालितापि कपिराज्यलक्ष्मीः सुग्रीवमनुसंक्रान्ता ।

तुङ्गभद्रा । कथमद्यापि वालिकथा ?

सागरः । कथमिव ?

---

* का पुनरिमानि सूचीशलाकाविद्धानि मम नखान्यलक्तकरसेन सिञ्चति ।

† इदानीं चन्दनचण्डातपलिप्यमानपार्श्वयुगला वर्ते ।

तुङ्गभद्रा । ननु नूपुरप्रदानविश्वासितेन रामचन्द्रेणा-त्मानं सुग्रीवं च समर्पयता हनूमता तथा व्यवसितं यथा—

सहेलं हत्वैनं हरिणमिव हैमं रघुपतिः
कपीनां साम्राज्ये प्रणतमभिषिञ्चन् रविसुतम् ।
अपि ध्वंसात् शत्रो नृपतिमपि चक्रे फलभुजा-
मपि प्रीतं चक्रे निजकुलगरिष्ठं दिनकरम् ॥

सागरः । ततः किं वृत्तम् ?

तुङ्गभद्रा । ततः सुग्रीवेणापि ।

परिम्लानां मालामिव ललितसौरभ्यरहिता-
मपि स्थानेस्थाने विचिनुत वधूटीं दिनमणेः ।
इति स्वेनैवोक्ताः कुमुदनलनीलाङ्गदमुखा
हनूमत्संयुक्ता दिशिदिशि नियुक्ताः कपिभटाः ॥

सागरः । इदानीमुज्जीवितोऽस्मि ।

गोदावरी । किं भवानेव ! नन्विदानीमखिलोऽपि जी-वीतो जनः ।

सागरः । एवमेतत् । सकलजनमनःसाधारणी हि रामचन्द्रमाधुरी नन्विहैव पश्य—

नेदीयसी हि सरयूस्तपनोद्भवेरं
भागीरथीयमुदयः सगरात् ममापि ।
इत्यन्वयाद्रघुकुले यदि पक्षपात-
स्तद् वत्सला किमपि वामपि चित्तवृत्तिः ॥

[ऊर्ध्वमवलोक्य, सविस्मयम्]

विलासैर्दम्भोलेर्दलितगरुत: सर्वगिरय:
स चैको मैनाक: पयसि मम मग्नो निवसति ।
अये ! कोऽयं शैल: स्फुरदमितगव्यूतिमहिमा
हिमाद्रिर्विन्ध्यो वा लघुतरगतिर्लङ्घयति माम् ॥
तदागच्छत निरूपयामस्तावत् कोऽयमिति ।

॥ इति निष्क्रान्ता: सर्वे ॥

॥ इति पञ्चमोऽङ्क: ॥
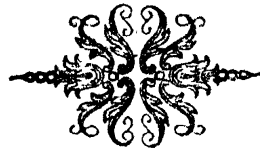
॥ अथ षष्ठोऽङ्कः ॥

—ः-०-ः—

ततः प्रविशतो रामलक्ष्मणौ ।

रामः । सौमित्रे ! ननु सेव्यतां तरुतलं चण्डांशुरुज्जृम्भते ।

लक्ष्मणः । चण्डांशोर्निशि का कथा रघुपते ! चन्द्रोऽयमुन्मीलति ।

रामः । वत्सैतद् विदितं कथन्नु भवता ?

लक्ष्मणः । धत्ते कुरङ्गं यतः ।

रामः । क्वासि प्रेयसि ! हा ! कुरङ्गनयने ! चन्द्रानने जानकि ?

[पुनर्विलोक्य] हन्त ! सन्तापेन प्रतारितोऽस्मि । कथमयं गगनतलाधिरोही रोहिणीहृदयनन्दनश्चन्द्रः । [चन्द्रं प्रति]

रजनिकर ! करास्ते बान्धवाः कैरवाणां
सकलभुवनचेष्टाजागरूका जयन्ति
न कथयसि कथं तत् कुत्र सा जानकी मे
त्वमसि मृगसहायः किन्नु नक्तंचरोऽसि ॥

लक्ष्मणः । [स्वगतं] कथमयमभिषङ्गतरङ्गस्तरलीकरोत्यार्यमानसं तदन्यतो नयामि [प्रकाशम्] आर्यायमितो विलोक्यतां चपलचञ्चुपुटाचान्तशीतकरशीकरश्चकोरः ।

रामः । [चकोरं प्रति]

तन् मे विदेहतनयावदनं निवेद्य
भ्रातश्चकोर ! कुरु मां चरितार्थवृत्तिम् ।
पीता यदीयकमनीयकपोलकान्तिः
कान्तासखेन भवता शशिनं विहाय ॥

लक्ष्मणः । आर्येयमितो विलोक्यतां शरत्कृशा निशाकरकिरणानुकारितरङ्गा तरङ्गिणी ।

रामः । [विलोक्य]

कल्लोलिनि ! त्वमिव सापि कुरङ्गनेत्रा
नूनं किमप्यनुदिनं कृशिमानमेति ।
एतावदस्ति भवतीह निसर्गशीता
सीता पुनर्वहति कामपि तापमुद्राम् ॥

लक्ष्मणः । इतो विलोक्यतामनिद्रनीलनलिनीवनविलीनोऽयमलिनीनाथः ।

रामः । [विलोक्य] अये कोऽयं विहङ्गः ?

उन्मीलन्नयनान्तकान्तिलहरीनिर्धौतयोः केवला
दामोदादवधारणीयवपुषो कान्तासखेन क्षणम् ।
यत्कर्णोत्पलयोः स्थितेन भवता किंचित् समुन्मुञ्चितं
भ्रातस्तिष्ठति कुत्र तत् कथय मे कान्तं प्रियाया मुखम् ॥

लक्ष्मणः । [सातङ्कम्] अपीमं न विलोकयेदार्यः ।

रामः । [विलोक्य] अये कोऽयं विहङ्गः ?

योऽयं बहिः कलितकुङ्कुमरेणुराग-
मन्तस्तु संभृतदवं हृदयं दधानः ।

परितरङ्गिणि मुहुः करुणं रटन्ती-
मालोकते सहचरीं न तु संनिधत्ते ॥

[विमृश्य] नूनमयं वल्लभाविरहविदारितहृदयो वराक-श्चक्रवाकः।

लक्ष्मणः। अहो! प्रमादः।

रामः। नूनमयमेकः समदुःखतया समानशीलो मे। अथवा कुतोऽस्य मम च समानशीलता।

अयमुदयति चन्द्रे विप्रयोगं प्रियायाः
श्रयति तपति सूर्ये सङ्गमङ्गीकरोति।
मम तु जनकपुत्रीविप्रयुक्तस्य यातं
शतमधिकमपीदं चन्द्रसूर्योदयानाम् ॥

लक्ष्मणः। आर्येह तावत् मुकुलितकमलिनीपरिसरानु-सारिणि कलहंसे दीयतां दृष्टिः।

रामः। [विलोक्य]

निजनखशिखालेखालीढस्फुरत्कमलस्तनीं
विरलमधुपश्रेणीगोतां चलन् कलहंसकः।
अकरुणशशिप्रेङ्खत्पादप्रहारविमूर्छिता-
महह। नलिनीं कान्तकान्तां मुहुर्मुहुरीक्षते ॥

[विमृश्य] वरमेवंविधानामपि सहचरीजनानुकम्पया कोमलं चेतो न तु निसर्गकठिनस्य रामस्य ॥

लक्ष्मणः। [स्वगतम्] कथमिदानीमप्यस्य चेतसि जान-कीयमिन्द्रजालमुन्मीलति।

[नेपथ्ये] सखे रत्नशेखर! चिराद् दृश्यसे।

लक्ष्मणः। [आकर्ण्य] किमेतत्?

[पुनर्नेपथ्ये] वयस्य! चम्पकापीडैवमेतत्। मया हीयन्तं समयमखिलमायानिधेर्मयनाम्नो दानवस्य पुत्रीं निजमहोदरीं मन्दोदरीमनुवर्त्तितुं लङ्कायां कृतालयात् चित्ररूपनाम्नो दानवात् सकलमिन्द्रजालकलामाददानेन स्थितम्।

लक्ष्मणः। नूनमयं कृतकर्णकौतुकामोदः कयोरपि विद्याधरयोः संवादः।

[पुनर्नेपथ्ये] सखे रत्नशेखर! तत् मे धारयसि निजकलादर्शनमिति।

[पुनर्नेपथ्ये] वयस्य चम्पकापीड!

असुरसुरनिशाचरोरगाणा-
मपि नरकिन्नरसिद्धचारणानाम्।
सकलजनविलोकनैकचित्रं
स्फुटमिह वास्य विजृम्भते चरित्रम्॥

अथवा किमन्येन। लङ्कानुभूतमेव नूतनं किमपि सरसरमणीयं चरितमुपदर्शयामि ते।

लक्ष्मणः। आर्य्यैतोऽवधार्यतां नन्विदमयत्नोपनीतं प्रेक्षणीयम्।

रामः। [अनाकर्णितकेन]

देवि! त्वदीयमणिनूपुरजृम्भमाण
कोलाहलोत्तरलहंसकुलाकुलासु।

वैदेहि ! लक्ष्मणपदाम्बुजलाञ्छितासु
गोदावरीपुलिनभूमिषु देहि दृष्टिम् ॥

लक्ष्मणः । क्व पुनरिह वैदेही क्व वा गोदावरी ?

रामः । [विमृश्य] कथं प्रतारितोऽस्मि प्रतिविभ्रमेण । [विचिन्त्य] अथवा कृतार्थीकृतोऽस्मि । अनेन हि मे ।

गोदावरीतीरतपोवनेषु
सौमित्रिसीतापरिपूर्णपार्श्वः ।
मुदा निमेषानिव यान्यनैषं
दिनानि तान्येव पुनः स्मृतानि ॥

पुनः सप्रत्याशम् । अपि नाम ।

तान्येव पक्ष्मलदृशो वचनामृतानि
भूयोऽपि कर्णपुटकैरहमापिबेयम् ।
यैर्मामदर्शयदसौ विकचप्रमोदा
गोदावरीकमलवीचिविचेष्टितानि ॥

[नेपथ्ये] तुह सुहअ उक्खिवन्ती तरङ्गसिअचामरं रहुमिअङ्क ।
धवलकमलाअवत्तं धारइ गोलाणई सहत्थेण* ॥

रामः । [सहर्षम्] । अये स एवायं प्रियतमायाः समालापः । तथाहि —

परिमितकमनीयः कोमलो वाग्विलासः
सरसमधुरकाकुस्वीकृता कापि लेखा ।

---

*तव सुभग उत्क्षिपन्ती तरङ्गसितचामरं रघुमृगाङ्क ।
धवलकमलातपत्रं धारयति गोदा नदी स्वहस्तेन ॥

ध्वनिरपि च विपञ्चीपञ्चमस्यानुवादी
श्रुतिरपि कलकण्ठीकण्ठसंवादभूमिः ॥

तत् कुत्र पुनः प्रेयसी ? [विलोक्य] तत् कथमयमदृष्टचन्द्रलेखश्चन्द्रालोकः। [ततः प्रविशति यथा निरूपयिष्यमाणा जानकी]

रामः। [ससंभ्रमम्] प्रिये ! प्राप्तासीति गन्तुमिच्छति।

लक्ष्मणः। [रामं हस्ते धृत्वा] अलमिह संभ्रमेण? विद्याधरोपनीतमिन्द्रजालकं खल्वेतत्।

रामः। [निर्वर्ण्य] अये क एष संनिवेशविशेषः? तथाहि

एकेनालम्बितेयं शिथिलभुजलताशोभिना शाखिशाखा
हस्तेनान्येन चायं दिनकरकिरणक्लान्तकान्तिः कपोलः
एष स्रस्तो नितम्बे लुलति कुचभरस्त्यक्तकाञ्चीकलापे
नेत्रोत्सङ्गे च बाष्पस्तवकनवकणैः पक्ष्मला पक्ष्मलेखा ॥

नूनमियमशोकशाखिशाखां सखीमिवावलम्ब्य निद्रामुपागता। तथाहि—

आमीलन्नवनीलनीरजतुलामालम्बते लोचनं
शैथिल्यं नवमल्लिकासहचरैरङ्गैरपि स्वीकृतम्।

[पुनर्विमृश्य] नूनमनया हृदयप्रमोददायी कोऽपि स्वप्नो दृष्टः। तथाहि।

आलापादधरः स्फुरत् कलयति प्रेङ्खत्प्रवालोपमा
मानन्दप्रभवाय बाष्पकणिका मुक्ताश्रियं बिभ्रति ॥

सीता। [उन्मील्य लोचने] हदिहदि अणारिसो मे जो-

असोओ णीलाअदि, कहिं सा णीलुप्पलसामलो कहिं रामो लक्षा कहिं कहिं वा हत्वि रामेक्कजीविदा सीदेति मुक्‌ति* ।

रामः । अयि वसुधे !

या वै गर्भे त्रिजगदवलारत्नभूतां दधाना
लब्धार्थत्वात् जगति भवती रत्नगर्भा बभूव ।
तामुत्सङ्गे तव विलुलितां वीक्षमाणा च सीतां
द्राग् दीर्णासीन् न कथमथवा देवि! सर्वंसहासि ॥

तदेनामभ्यर्थयामि तावदस्याः समुद्बोधनाय । अथवा किमभ्यर्थनया ।

निजामपि सुतां सीतां नेयमुद्बोधयिष्यति ।
निर्जीवापत्ये करुणा कठिनप्रकृतेः कुतः ॥

तदेनं तावदभ्यर्थयामि ।

स्निग्धाशोकद्रुम ! निजसखीं तूर्णमुद्बोधयैनां
सिक्तासिक्ता किसलयकरस्पर्शिना सीकरेण ।
एतस्याः किं नयनकमलस्यन्दिभिः सान्द्रसान्द्रै-
र्बाष्पोत्पीडैरनुदिनमपि त्वं न सिक्तालवालः ॥

कथमनाकर्णितकेन प्रत्याख्यातमनेन । अये ! कृतघ्नता पलाशिनः । [विलोक्य] कथं प्रकृतिप्रियंवदाया मे प्रियायाः सखीजनोऽपि न क्वचिदिह ।

---

* हा धिक् हा धिक् मन्मादृशी मे जीवलोकी नीलोत्पल कव सा नीलोत्पल श्यामलः क रामो लक्षा क्व क वाद्या धिक् रामैकजीविता सीतेति ।

[प्रविश्य] त्रिजटा। आश्वसिहि समाश्वसिहि।

सीता। [समाश्वस्य] कहं पिअसही मे तिअडा *।

त्रिजटा। सखिनया ते मधुरया मुखरेखया तर्कयामि यत् किल प्रियं किमपि दृष्टवती भवती।

सीता। अत्थि दाणिं हि मए सिविणम्मि सअं गीलाणईए सहत्थकलिदतरङ्गचामरधवलकमलादवत्ताए परिचरिज्जन्तो अज्जउत्तो दिठ्ठी †।

त्रिजटा। तर्हि वर्धसे सुखस्वप्नः खल्वसौ।

सीता। केरिसो मे रामेक्कचित्ताए सिविणम्मि विस्सासो ‡।

त्रिजटा। तत् किं चिन्तास्वप्न इति संभावयसि। अहि। चिन्तास्वप्नोऽपि नैवमचुम्बितावगाही भवति।

सीता। किं उण अचुम्बिदम् ¶।

त्रिजटा। यन् न संभाव्यते।

सीता। जं खु संभावीअदि तंपि हला अत्थि अत्थ लोअम्मि।
जं जीवइ जणअसुदा अपुलोअन्तोवि रामचन्दमुहम्॥ §

---

* कथं प्रियसखी मे त्रिजटा।

† अस्तीदानीं हि मया स्वयं गोदानद्या स्वहस्तकलिततरङ्ग चामरधवलकमलातपत्रया परिचर्यमाण आर्यपुत्रो दृष्टः।

‡ कीदृशो मे रामैकचित्तायाः स्वप्ने विश्वासः?

¶ किं पुनरचुम्बितम्।

§ यन् न खलु संभाव्यते तदपि हला अस्त्यत्र लोके।
यत् जीवति जनकसुता अनालोकयन्त्यपि रामचन्द्रमुखम्॥

ता किं इमिणा सिविणएण जीविदेण वा उवेक्खिदम्हि अज्जउत्तेण * ।

रामः। शान्तं पापम्। अयि प्रिये! हृदयस्थितापि मे कथमजानती वर्तसे हृदयवृत्तिम्।

सीता। अथवा किंति हरमउडमिअंके कलङ्कारो पयिस्सम्। जाणामि अज्जउत्तो अज्जवि अकलिदउसन्तो मे † ।

रामः। प्रिये! इदानीमुचितमनुसंधत्से।

सीता। [विस्मय] कहं?

वाआलेणवि कहिदा णादं णाहस्स णिउरएण।
अहवा विहिविहुरवलात् तेणवि मूअत्तणं पत्तम्॥ ‡

[नेपथ्ये] अये! लङ्कानिवासिनः! सावधानमवधीयतां नन्विति:।

प्राकारमुन्नतमसीमबलो विलङ्घ्य
लङ्कामयं विशति कोऽपि कपिप्रवीरः।

[उभे आकर्ण्य त्रासं नाटयतः]

---

* तत् किमनेन स्वप्नेन जीवितेन वा उपेक्षितास्म्यार्यपुत्रेण।

† अथवा किमिति हरमुकुटमृगाङ्के कलङ्कारोपयिष्ये जानाम्यार्यपुत्रोऽद्याप्यकलितहृतान्तो मे।

‡ कथम्?—वाचालेनापि कथिता नाहं नाथस्य नेपुररवेण।
अथवा विधिविधुरबलात्तेनापि मूकत्वं प्राप्तम्॥

[पुनर्नेपथ्ये] तमसमुखं प्रचलति स्वयमवतार्य्या
मन्येव राक्षसपतेः कुपितः कुमारः ॥

सीता। कहं उण सह महीअरेण वेअदिव्व असोअ-
वणम् * ।

त्रिजटा। [विमृश्य)

तुहिनकरमयूखैर्दीप्तकन्दर्पदर्प-
स्तपनकुलवधूटीं त्वामयं मुक्तलज्जः।
अयमयमनुनेतुं रामचन्द्रैकचित्ता-
मपि स विपिनवीथीमेति लङ्काधिनाथः ॥

सीता। [त्रासं नाटयति। ततः प्रविशति रावणः। सीता
पराङ्मुखी तिष्ठति]

रावणः। अयि जानकि !

कन्दर्पज्वरवेदनापरिपतद्बाष्पस्तुतिक्षालितं
स्वर्गस्त्रीकुचकुम्भकुङ्कुमरजस्तेयापराधोज्ज्वलम् ।
एतत् त्वां सुरदन्तिदन्तशिखरोल्लेखाङ्कविख्यापित-
प्रस्फुर्जच्चतुरन्तविश्वविजयं वक्षस्थलं याचते ॥

सीता। [अनाकर्णितकेन] अवि णाम पुणोवि राम-
चन्दमुहचन्दं पुलोवइस्सम् † ।

त्रिजटा। जानकि ! एवं प्रलापिनि लङ्केश्वरे कर्णाव-
धानमपि तावत् देहि—

* कथं पुनः सह महीधरेण वेपत इवाशोकवनम् ।

† अपि नाम पुनरपि रामचन्द्रमुखचन्द्रं विलोकयिष्ये ।

रामः। साधु त्रिजटे! प्रलाप इत्युत्तरयत्यसि।

रावणः। यत् सन्तुष्टवतः पुरा पुरभिदश्छन्दोऽनवच्छेदिनो
न क्रोधादनमन्नवोन्नतशिरःश्रेणी नमन्त्यामपि।
एतत् तद् दशमं शिरो मम नमत्यत्पादपाथोजयो
रव्याजं मिथिलेन्द्रपुत्रि! भवतीं प्रेमातुरं याचते॥

सीता। [संस्कृतमाश्रित्य]

निजे पाणौ कृत्वा वकुललतिका बालमुकुलं
ययोश्चक्रे गुञ्जन्मधुपमवतंसं रघुपतिः।
अपीमौ कर्णौ मे वचनमिदमाकर्ण्य न कथं
विशीर्णौ युक्तं वा चरितमिदमन्तःकुटिलयोः॥

रावणः। अयि जानक्यवलोकनमात्रेणापि तावत् मां संभावय॥

सीता। अपि निशाचरैतावत्प्रार्थनाभङ्गलाघवात् कथं राघवादपि न बिभेषि?

रावणः। अये! क एष राघवो नाम यं किल जनो राम इति जल्पति। [विहस्य]

कामः कियानसिलतानिहितैकबाहु-
क्रीडार्दितत्रिभुवनस्य दशाननस्य।
रामस्तु केवलमयं सुमुखि! त्वदर्थे
मां हन्ति हन्त! न चिरात् निशितैः शरौघैः॥

सीता। सत्यमेतत्।

रावणः। (स्वगतम्) कथमन्यदेव किमप्युक्तवानस्मि

तदेव विपरीतं पठित्वापि जानकि ! तावत् मां जीवय नयनामृतेन ।

सीता । तदा त्वामपि लङ्केश ! विलोकयिष्यति जानकी ।

रावणः । सप्रत्याशं तत् कथय समयं । अयं हि ।

मन्दोदरीमपि विमुञ्चति राज्यमेत-
दप्युन्मदं तव पदाब्जतले करोति ।
किं जल्पितेन बहुना सुमुखि ! त्वदर्थे
स्वान्युच्छिनत्त्यपि शिरांसि पुनर्दशास्यः ॥

सीता । अपि खद्योतभासापि समुन्मीलति पद्मिनी ?

रावणः । [सक्रोधम्] आः पापे ! यावत् किल तपन-खद्योतयोस्तावदेवान्तरं राम-रावणयोः । यद् ब्रूयं हन्यस इति [खड्गमुत्पाटयति]

रामः । हा जानकि ! त्वमधुनासि कथं भवित्री [सविचिकित्सम्] धिग् दैवतं तव सुदारुण एष पाकः ।
[सक्रोधम्] आः पाप राक्षसकुलाधम ! संहृतोऽसि
[ससंभ्रमम्] हे वत्स लक्ष्मण ! धनुर्धनुरेष कालः ॥

लक्ष्मणः । आर्य ! किमिदमैन्द्रजालिकविलोकनादलीकमेव संभ्रम्यते ।

रावणः । अयि ! जानक्ययमसावुदीर्णकरालकरवालः कालभुजङ्गः । तदिदानीमपि दशकण्ठभुजाश्लेषभेषजमनुजानीहि ।

सीता । विरमविरम रक्षः ! किं मुधा आग्रहेण
स्पृशति नहि मदीयं कण्ठसीमानमन्यः ।
रघुपतिभुजदण्डादुत्पलश्यामकान्ते-
र्दशमुख ! भवदीयान् निष्कृपाद्वा कृपाणात् ॥

रावणः । किमतः परं कालक्षेपेण । तदहमिदानीमस्याः कण्ठरुधिरेण कालिकामर्चयामीति खड्गधारां परामृशति ।

रामः । अहह !

विधिरकरुणः स्फीतंस्फीतं तमः परिजृम्भते
जलधिसलिले मग्नं विश्वं परिवर्तते ।
कुवलयदलस्रक्संश्लेषोत्सवैकपदे पदं
तदयमदयः सीताकण्ठे करोति कृपाणकः ॥

[पुनर्विभाव्य] हन्त भोः !

चान्द्रीं लेखां दशति दशनैर्दारुणः सैंहिकेयो
नव्यां वल्लीं दवदहनकश्चान्दनीं दन्दहीति ।
अप्युन्मत्तः कुवलयमयीं मालिकामालुनीते
मूलादुन्मूलयति नलिनीं दुष्टहस्ती करेन ॥

सीता । चन्द्रहास ! हर मे परितापं
रामचन्द्रविरहानलजातम् ।
त्वं हि कान्तिजितमौक्तिकचूर्ण
धारया वहसि शीतलमम्भः ॥

रावणः । कः कोऽत्र भोः ? सत्वरं मम करे कपालपात्र-मर्पतां येनास्याः कण्ठरुधिरं प्रतीच्छामीत्यशोकविटपान्त-

राले हस्तं प्रसार्य कथं न्यस्तमिव मम करतले कपालम्। [विलोक्य, सचमत्कारम्] अये! न कपालमेतत्। किन्त्वभग्न-च्छिन्नं शिरएव कस्यापि। [विमृश्य] कस्य पुनरिदम्? नून-मक्षकुमारस्येति [मूर्च्छितः पतति]

त्रिजटा। अयि लङ्केश्वर! समाश्वसिहि समाश्वसिहि।

रावणः। [समाश्वस्य] नूनमिदं तस्य दुष्टकपेर्विजृम्भितम्। तेन तमेव तावदग्रतः पातयामीति निष्क्रान्तः।

रामलक्ष्मणौ। [सहर्षम्] अहो! संविधानवैदग्धी।

त्रिजटा। [सीतामालिङ्ग्य] सखि! पुण्येन जीवितासि।

सीता। अपुण्णेणेति भणिज्ज *।

त्रिजटा। कथमिव?

सीता। कहं उण तं अपुण्णं ण होइ जं किर रामचन्द-विरहतावणिव्वावणीए चन्दहासधाराए उवेक्खिदह्मि। ता किं इमिणा जीविदेण इह दारुसंचएहिं अग्गिं पज्जालेहि जत्थ इमाइं अङ्गाइं सीअलअम्मि †।

त्रिजटा। शान्तं पापं। नन्वचिरादेव निजाङ्ककानाम्।

हिमकरकिरणकरम्बितमरकतमयपीनपट्टकप्रतिमे!।
मलयजपरागरजसि रामोरसि तापमपहरसि॥

---

* अपुण्येनेति भण।

† कथं पुनस्तत् अपुण्यं न भवति? यत् किल रामचन्द्रविरहतापनिर्वापण्या चन्द्रहासधारया उपेक्षितास्मि, तत् किमनेन जीवितेन इह दारुसंचयैरग्निं प्रज्वालय यत्रेमान्यङ्गानि शीतलयामि।

सीता। हला किं इमिणा अलीअजम्पिदेण। सव्वं जेव्व अणलपवेसेण विवसिदह्मि ता उवणेहि मे अङ्गारखण्डअं *।

रामः। हन्त भोः! कथमपि शार्दूलमुखान् मुक्तायाः पुनरपि शवरवागुरामवतीर्णायाः कुरङ्गबध्वाभङ्गीमङ्गीकृतवती जानकी।

त्रिजटा। (निर्गत्य प्रविश्य च) सुलभानलोयं प्रदेशः।

रामः। [सहर्षम्] त्रिजटे! दिष्ट्या रक्षितस्त्वया रामः।

सीता। संस्कृतमाश्रित्याशोकं प्रति।

अलमकरुणं चेतः श्रीमन्नशोकवनस्पते!
दहनकणिकामेकां तावन् मम प्रकटीकुरु।
ननु विरहिणां संतापाय स्फुटीकुरुते भवान्
नवकिसलयश्रेणीव्याजात् कृशानुशिखावलिम्॥

[विलोक्य सहर्षम्] हला पेक्खपेक्ख निवडिदं दाव इमस्स सिहरादो अङ्गारखण्डअं †। [इत्युपसृत्य ग्रहीतुमिच्छति]

रामः। अये! कथमशोकोऽपि ममायं शोकतां गतः?

लक्ष्मणः। आर्यानुपपन्नमिदं यत् किल तरुशिखरमङ्गारखण्डकमुज्झिरति।

* हला! किमनेनालीकजल्पितेन सर्वमेवानलप्रवेशेन व्यवसितास्मि। तदुपनय मेऽङ्गारखण्डकम्।

† हला! पश्यपश्य निपतितं तावदस्य शिखरादङ्गारखण्डकम्।

राम:। किं न संपादयेत् वत्स! रामस्य विधिवैधुरी।

सीता। अङ्गारखण्डं हस्तेनादत्ते।

राम:। अनल! नलिनकोमले करेऽस्या:

स्फुरदरुणोत्पलकुड्मलोपम: स्या:।

[विमृश्य] चरितमुचितमस्ति वा कुतस्ते

ननु भुवने विदितोऽसि कृष्णवर्त्मा॥

सीता। [हस्ते गृहीत्वा, सविषादम्] कहं मह अनुसेण अग्गीवि सीअलो संवुत्तो। [निपुणं निरूप्य, सचमत्कारम्] अये अङ्गालखण्डअं ण हु एदं अवि उण पम्मराअरअणखण्डअम् *।

त्रिजटा। अये! पुण्यवतामग्निरेव रत्नं भवतीति प्रवाद: सत्य एव संवृत्त:।

सीता। [पुनर्विलोक्य] कहं सा इमा रअणमुद्दिआ †।
[पुन: संस्कृतमाश्रित्य मुद्रिकां प्रति]

या शैशवावधि मनोरमरामचन्द्र-

हस्ताङ्गुलिप्रणयिनी सुभगा सुवृत्ता।

अन्येव सा जनकराजसुता कथं नु

लङ्कामुपागतवती मणिमुद्रिकेयम्॥

[पुन: सादरं, कराङ्गुलिकिसलयेन लालयन्ती] अयि!

---

* कथं ममानुकम्पयाग्निरपि शीतल: संवृत्त:। अयेऽङ्गारखण्डकं न खल्वेतत्, अपि पुन: पद्मरागरत्नखण्डकम्।

† कथं सेयं रत्नमुद्रिका?

रअणङ्गुलीअ अवि दाव कुसलं सलक्खणाणं रामचन्दचल-णाणं *।

[पटाक्षेपेण प्रविश्य] हनूमान्। कुशलं देवि! कुशलम्।

सीता। अमिअमुह कोसि तुमं †।

हनूमान्। तारापतेरनुचरो रघुनन्दनस्य
दूतः श्रुतोऽस्मि भवतः प्रथितो हनूमान्।
त्वां हन्तुमुद्यतवतो दशकन्धरस्य
न्यस्तं करे निभृतमङ्घ्रिगिरौ मयैव॥

रामः। अहो! कथमिदं हनूमन्नामधेयस्य महात्मनः विलसितमेतत्?

लक्ष्मणः। अहो! सचमत्कारता संविधानस्य।

सीता। अयि भद्दमुह को उण इमो तारावई ‡।

हनूमान्। यो वालिनः शौर्यनिधेरमित्रं
त्रैलोक्यवन्द्यस्तपनस्य सूनुः।
रामस्य पादाब्जतलाभिवर्ती
सुग्रीवनामा कपिचक्रवर्ती॥

सीता। केण उण णरवाणराणं एरिसं सक्खित्तणं णिम्मिदम् ¶।

* अये रत्नाङ्गुलीयक! अपि तावत् कुशलं सलक्षणयो रामचन्द्रचरणयोः।
† अमृतमुख! कोऽसि त्वम्?
‡ अयि भद्रमुख! कः पुनरयं तारापतिः?
¶ केन पुनर्नरवानराणामीदृशं सखित्वं निर्मितम्।

हनूमान् । रामवाणिनैव ।

वालिने विसृजता धनुरङ्कं

नाकलोकललनाकुचकेलिः ।

तारया सममदीयत चास्मै

वानरेन्द्रपदवीमणिमौलिः ॥

सीता । कहेहि दाव अवि णाम मह मन्दभाइणीए किदे दुव्वलो दाणिं किंपि रहुणाहो * ।

हनूमान् । किमपीति किमुच्यते । इदानीं हि ।

बहुलपक्षशशीव दिनेदिने

रघुपतिः कृशतामुपयाति सः ।

सीता । हद्धिहद्धि † ।

हनूमान् । कुवलयप्रतिमद्युतिरस्य तु

प्रविकसत्यनुभाववशंवदा ॥

सीता । दाणीं किमपि उज्जीविदह्मि ‡ ।

हनूमान् । अयि देव्याकर्णय तावत् यत् संदिष्टं देवेन देव्याः ।

हिमांशुश्चण्डांशुर्नवजलधरो दावदहनः

सरिद्वीचीवातः कुपितफणिनिश्वासपवनः ।

---

* कथय तावत् अपि नाम मम मन्दभाग्यायाः कृते दुर्बल इदानीं किमपि रघुनाथः ?

† हा धिक् हा धिक् ।

‡ इदानीं किमपि उज्जीवितास्मि ?

नवा मल्ली भल्ली कुवलयवनं कुन्तगहनं
मम त्वद्विश्लेषात् सुमुखि ! विपरीतं जगदिदम् ॥

अपि च । कस्याख्याय व्यतिकरमिमं मुक्तदुःखो भवेयं
को जानीते निभृतमुभयोरावयोः स्नेहसारम् ।
जानात्येकं शशधरमुखि ! प्रेमतत्त्वं मनो मे
त्वामेवैतत् चिरमनुगतं तत्प्रिये किं करोमि ?

सीता । लज्जते ।

त्रिजटा । सखि ! त्वमपि रघुपतेः किमपि सन्देशं प्रत्यभिज्ञानं च समर्पय ।

सीता । इमो मे पडिसन्देसो ।

बहलगलन्तणअणजलणिज्झरपज्जाउला वि मह दिट्ठी ।
तुह सुहअ वअणससहरलावण्णरसं पिपासेदि * ॥

(चूडारत्नमाकृष्य हनूमतः करे समर्पयन्ती) अयि चूडारअण !

विच्छालअ णिअसङ्गं रअणीअरदिट्ठिपंसुपंसुलिअम् ।
रहुवइपअणिम्मलणहरअणीअरजोह्नीरणिअरम्मि † ॥

---

* अयं मे प्रतिसंदेशः—

बहलगलन्नयनजलनिर्झरपर्याकुलापि मम दृष्टिः ।
तव सुभग ! वदनशशधरलावण्यरसं पिपासति ॥

† अयि चूडारत्न !

अपि चालय निजसङ्गं रजनिकरदृष्टिपांशुपांशुलितम् ।
रघुपतिपदनिर्मलनखरजनिकरज्योत्स्नीरभिसरे ॥

हनूमान् । देव्यनुजानीहि त्वरयति मां रामचन्द्रचरण-दर्शनोत्कण्ठा ।

सीता । सबाष्पगद्गदम् । अय्यकारणसिणिद्ध पडिगदे तुम्हि पुणोवि को मह कहिस्सदि रहुणाहस्स पउत्तिम्* ।

हनूमान् । अयि देवि ! दिष्ट्या स्मारितोऽस्मि । नन्विदं ते संदिष्टं देवेन देव्याः ।

मा ताम्य तामरसपत्रविशालनेत्रे !
विख्याप्यते पुनरपि त्वयि मत्प्रवृत्तिः ।
सौमित्रिकार्मुकगुणध्वनिभिर्गभीरै-
स्तैः किंच राक्षसवधूरुदितैरघोरैः ॥

(नेपथ्ये) हत्वा कथं चिदपि राजकुमारमक्षं
रे वानरापसद ! कुत्र पलायितोऽसि ।
त्वां हन्तुमिच्छति दशाननशासनेन
दर्पोद्धतो धृतधनुर्नमु मेघनादः ॥

हनूमान् । देवि ! कृतकार्योऽस्मि तदलमतः परमालाप-लापेन । तदिदं प्रणम्यसे आपृच्छ्यसे च ।

सीता । अये पवणणंदण अणाआसेण इमं दुण्णिसा-अरसाअरं अदिक्कमेहि † ।

हनूमान् । अयं मूर्ध्नि गृहीतो देव्याः प्रसादः ।

इति निष्क्रान्तः ।

---

* अय्यकारणस्निग्ध ! प्रतिगते त्वयि पुनरपि को मम कथयिष्यति रघुनाथस्य प्रवृत्तिम् ।

† अये ! पवननन्दन ! अनायासेनेमं दुर्निशाचरसागरमतिक्रमस्व

सीता । हला तिअडे खेअरी भविअ पेक्ख दाव इमस्स उत्तन्तम् * ।

त्रिजटा । तथेति निष्क्रान्ता । [नेपथ्ये]

बाणौघानेकवीरः कलयति च रुषा मेघनादेन मुक्तान्

[सर्वे हर्षं नाटयन्ति] [नेपथ्ये]

बद्धोऽयं राक्षसेन ज्वलदनलशिखादीप्तपुच्छः कृतश्च ।

[सर्वे विषादं नाटयन्ति] [पुनर्नेपथ्ये]

क्रामन्नट्टालिकानामुपरि कृतपदो दन्दहीत्येष लङ्कां

[सर्वे हर्षविषादौ नाटयन्ति] [पुनर्नेपथ्ये]

अक्लान्तोऽयं पयोधेः पयसि शमयति स्वाङ्गलग्न कृशानुम् ॥ [सर्वे हर्षं नाटयन्ति]

[पुनर्नेपथ्ये] ! अहो आश्चर्यमाश्चर्यम् !

वेलाद्रेरस्य हेलाक्रमणपरिणतस्तुङ्गमाक्रम्य शृङ्गं
मौलिं पूर्वाचलस्य द्युमणिरिव नभो लङ्घयत्यम्बुराशिम्।
वेगप्रोद्भूतवातप्रतिहतसलिलोन्मुक्तगम्भीरगर्भ-
व्यक्तीभूतोरगेन्द्रस्तुतिगतविकसत्कीर्तिहारी हनूमान्॥

सीता । [नेपथ्याभिमुखमवलोक्य] हला तिअडे अवतिण्णासि महीअलं ता पिअंवदाए तुह आलिङ्गेमि अङ्गाइं †

इति निष्क्रान्ताः ।

---

* हला ! त्रिजटे खेचरी भूत्वा प्रेक्षस्व तावदस्य वृत्तान्तम् ।

† हला त्रिजटे अवतीर्णासि महीतलं तत् प्रियंवदायास्तवालिङ्गाम्यङ्गानि ।

रामः । प्रिये ! मामपि प्रतीक्षस्व ।

लक्ष्मणः। आर्य! किमिदं लङ्कावृत्तान्तानुसारिणि विद्याधरप्रणीते महेन्द्रजाले पुनः संभ्रम्यते ?

रामः । तर्हि दिष्ट्यास्माभिर्निजविक्रमकथापराङ्मुखस्यापि हनूमतश्चरितरहस्यमाकलितम् ।

[नेपथ्ये] अये रघुनाथ ! अयमसौ—

दर्पोद्धतं दधिमुखं तरसा निपीड्य
पीत्वा चिरं मधुवने स्वरसं मधूनि ।
द्रष्टुं समेति भवतः पदपद्मलीलां
नीलाङ्गदप्रभृतिभिः सहितो हनूमान् ॥

रामः । वत्साकर्णितं तदागच्छ कृतकार्यं हनूमन्तं प्रत्युद्गच्छावः ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

॥ इति षष्ठोऽङ्कः ॥

॥ अथ सप्तमोऽङ्कः ॥

——:०:——

ततः प्रविशति पुलस्त्यशिष्यः ।

[परितो विलोक्य] अपरिशीलितसन्निवेशोऽस्मि, तत् कथं पृच्छामि तस्य भवनं ? [पुनर्विलोक्य] कथमयं लङ्केश्वरमहामन्त्रिणो माल्यवतः परिचारकः करालकः। [उच्चैः] सखे करालक ! इतइतः ।

[प्रविश्य] करालकः । मुने ! प्रणम्यसे ।

मुनिः । समीहितं लभस्व । कथय तावत् मे विभीषणस्य भवनम् ।

करालकः । किं तत्र ?

मुनिः । आदिष्टोऽस्मि भगवता पुलस्त्येन कमपि सन्देशमुपनेतुं पौत्रस्य ।

करालकः । न तावदिदानीमिह विभीषणः ।

मुनिः । कथय किमेतत् ?

करालकः । एकदाभिप्रणमतो विभीषणस्य करात् सकौतुकं लिखिताक्षरपङ्क्तिपत्रमेकं गृहीतं लङ्केश्वरेण वाचितं च ।

"उदर्कभूतिमिच्छद्भिः सद्भिः खलु न दृश्यते ।
चतुर्थीचन्द्रलेखेव परस्त्रीभालपट्टिका ।"

मुनिः । अहो ! प्रभुविप्रलम्भचातुरी बिभीषणस्य ।

करालकः । ततो विहस्यैकं लङ्केश्वरेणोक्तं नूनं केनापि भीरुणा भाषितमेतत् । ख्यातं हि यत् किल ।

"परस्त्रीकुचकुम्भेषु कुम्भेषु परदन्तिनाम् ।
निपतन्ति न भीरूणां दृष्टयः शरवृष्टयः ॥"

मुनिः । अहो ! निजचित्तवृत्तिभित्तिभूमिकानुसारीणि वाक्चित्राणि लोकस्य ।

करालकः । ततः प्रणयकोपविषादमिदमाह लङ्केश्वरं बिभीषणः—

"यस्य त्र्यम्बकमौलिखेलदमलस्वर्लोककल्लोलिनी-
लीलालङ्घनलम्पटेन यशसा दिग्भित्तयः क्षालिताः ।
सोऽपि त्वं जनकाधिराजतनयाबद्धाभिलाषः कथं
हा! जातोऽसि पुलस्त्यसन्ततियशःशीतद्युतेर्लाञ्छनम् ।"

मुनिः । [सकौतुकम्] ततस्ततः ।

करालकः । ततश्च । कोपपाटलितलोलदृष्टिना
किञ्चिदुन्नमितखड्गयष्टिना ।
रावणेन नयधर्मभूषणः
स्ताडितो हृदि पदा बिभीषणः ॥

मुनिः । हन्त ! नूनम् ।

लङ्केश्वरेण दुष्टेन नयधर्मविभूषणः ।
बिभीषणस्य न परं विभवोऽपि पदा हतः ॥

ततस्ततः ।

करालकः । ततः कतिपयपरिवारेण लङ्केश्वरं विहाय राम एव समाश्रितः ।

मुनिः । [स्वगतम्] अनुष्ठितं तर्हि पुलस्त्यसंदेशरहस्यं विभीषणेन । [प्रकाशम्] भवान् पुनः किमधुना कर्तुकामः ?

करालकः । अहमादिष्टोऽस्मि माल्यवता जानकीविरह-विह्वलहृदयस्य लङ्केश्वरस्य मनोविनोदनाय केनापि चित्र-करेण विरचितं चित्रमिदं दृग्गोचरीकरणीयमिति ।

मुनिः । [विहस्य] कथमित्थमासन्नशत्रौ लङ्केश्वरेण तादृ-शस्य महामन्त्रिणो माल्यवत एवमुपचरितुमुचितं । तन्नूनं प्रस्तुतोचितमेव किमप्येतद्भविष्यति । [नेपथ्ये]

रे रे चन्दनमिन्दुमण्डलशिलापट्टे समुद्घृष्यतां
रे रे चामरमुज्ज्वलैः शशिकरैः श्वेतं विनिर्मीयताम् ।
रे रे बालमृणालतन्तुलतिकासूत्रेण पाथोजिनी-
पत्रस्थैरुदबिन्दुभिर्मणिमयो हारः समासूत्र्यताम् ॥

मुनिः । [सोपहासमात्मगतम्] यादृशोऽयं शीतोपचार-स्तादृश एव सोतोपचारो लङ्केश्वरस्य भविष्यतीति । [प्रका-शम्] कथमिदं विरहतप्तस्य दशकन्धरस्य शीतोपचारार्थमा-दिश्यन्ते निशाचराः ?

करालकः । खेचराश्च । इदानीं हि—

अङ्गं लिम्पति चन्दनेन मृदुभिः शीतद्युतिः स्वैः करैः
किञ्चिच्चञ्चलतालवृन्तकलनव्यग्रो वसन्तानिलः ।

किञ्चायं नलिनीदलैर्वितनुते तल्पं प्रतीचीपति-
र्दैवैरित्थमनङ्गतप्तहृदयो लङ्केश्वरः सेव्यते ॥

मुनिः। [स्वगतम्] अये! अलीकवागडम्बरं निशाचरस्य!

करालकः। [नेपथ्याभिमुखमवलोक्य] कथमयं प्रहस्तो राजद्वारमुपसर्पति! तदस्य हस्ते चित्रपटमर्पयिष्ये। भवानपि समीहितं साधयतु।

इति निष्क्रान्तौ ॥

॥ विष्कम्भकः ॥

ततः प्रविशति रावणश्चित्रहस्तः प्रहस्तश्च।

रावणः। [स्वगतम्]

राजन्ललाटफलका कमनीयकूजत्-
काञ्चीगुणप्रणयिनी धृतकेशपाशा।
हा! किं करोमि मम सा हृदयं प्रविष्टा
नाराचयष्टिरिव पुष्पशिलीमुखस्य ॥

[विमृश्य] अहो! कथमद्यापि हठाहरणखिन्नां नितान्तक्लमधूसराङ्गीमपि जानकीं जनस्थानस्थितामिवाहमखण्डमण्डनां पश्यामि। अथवोचितमिदम्।

आचान्तकान्तिरुद्रिक्तैर्मयूखैरहिमत्विषः।
धूसरापि कला चान्द्री किं न बध्नाति लोचनम् ॥

प्रहस्तः। अयि देव! इदमालोक्यतां चित्तविनोदनं चित्रम्।

रावणः । किं पुनरिहालिखितम् ?

प्रहस्तः । अयं तावत् तरलतिमिनिकरकरालकल्लोलकोलाहलोज्जागरः सागरः ।

रावणः । [विलोक्य] किमिदमुत्तरेण तरङ्गमालिनमनुतमालखण्डमाखण्डलधनुःसहस्रानुकारि कपिशयति गगनतलम् ?

प्रहस्तः । तदिदं सुग्रीवपालितं कपिकुलम् ।

रावणः । [विहस्य] अपि वालिपालितमिति वक्तव्यम् । भवतु किं पुनरनेन । कौ पुनरिमौ कार्मुकधरौ ?

प्रहस्तः । ताविमौ रामलक्ष्मणौ, ययोरग्रजस्य बाणपातविलसितेन सुग्रीवपालितमधुना कपिकुलम् ।

रावणः । [अनाकर्णितकेन] कः पुनरयं नितान्तक्रशकमनीयतनुरमन्दमन्दराघातनिर्मन्थनोत्थिततरलतरङ्गदूरविक्षिप्तशङ्करशिरःशेखराधिरोहणकुतूहली कलानिधिरिव तरङ्गमालिनस्तटभुवमधिशेते ?

प्रहस्तः । स एव लङ्कागमनकुतूहली निजकुलगुरुं सागरमुपचरितुं कुशशयनविन्यस्तगात्रः प्रथमो दाशरथिः ।

रावणः । [विहस्य] कथमित्थमेव जानकीलाभकौतुकी सोऽयमस्मानप्युपचरिष्यति ?

प्रहस्तः । इतो विलोक्यतामयं रामनाराचनिर्मुक्तबहलानलहेलातरलदीनमीननिकरपरिवारः पारावारः ।

रावणः । कौ पुनरिमौ ज्येष्ठतापसस्य सादरं वानरवीरैः पार्श्वपरिसरमानीयेते ?

प्रहस्तः । अयं तावत् सागर एव । अयमपि देवस्यैवे-त्यर्थोक्ति—अथवा किमस्य बन्धुविरोधिनो नामग्रहणेन ।

रावणः । कथमयं बिभीषणोऽस्मद्विरोधेन राममाश्रयति ? भवतु ।

निशाचरशिरोरत्नरञ्जिताङ्घ्रिशिरोरुहः ।
प्रियोऽपि दशकण्ठस्य नैष दर्शनमेष्यति ॥

रावणः । [सकौतुकम्] किं पुनरिदमक्षरपङ्क्तिद्वयम् ?

प्रहस्तकः । नूनमिदं समुद्रबिभीषणौ प्रति लक्ष्मणस्य वचनद्वयं भविष्यति ।

रावणः । एकं तावद् वाचय ।

प्रहस्तकः । वाचयति—

"त्रासं मुञ्च समुद्र ! कोपदहनो रामस्य पास्यत्ययं
बन्दीभूतसुरेन्द्रसुन्दरदृशामश्रोरमुद्रं पयः ।
कामं ते मकरीगणो विहरतामेतस्य लङ्केश्वर-
स्त्रीगण्डस्थलपत्रभङ्गमकरीविध्वंसिनः साय

रावणः । अन्यदपि वाचय ।

प्रहस्तः । वाचयति—

"अद्यैवास्य बिभीषणस्य शरणापन्नस्य मूर्द्धानते-
रानृण्यं विदधात्ययं रघुपतिर्लङ्काधिपत्यश्रियम् ।
एतस्यैव भुजाविह प्रतिभुवौ सुग्रीवराज्यार्पण-
त्रैलोक्यप्रथमानसत्यचरितौ सर्वे वयं साक्षिणः ॥"

रावणः । अहो ! वाग्डम्बरैकसारता कनिष्ठतापसस्य ।

भवतु, किं पुनरिदं मध्येसमुद्रमालोक्यते ?

प्रहस्त: । स एष कपिकुलोन्मूलितशैलशिखरनिर्मित: काकुत्स्थकुलकीर्तिप्रसक्तिप्रबन्ध: सेतुबन्ध: ।

रावण: । अहो ! चित्रकरस्य चातुरी ! यदलीकमपि सत्यमिव दर्शितवान् ।

प्रहस्त: । कथमद्याप्येदमलीकमिति संभावना देवस्य ?

[नेपथ्ये] कलकल:

रावण: । किमेतत् ?

प्रहस्त: । एषामयं रामचमूचराणां
दर्पोद्धतानां कपिकुञ्जराणाम् ।
नवोन्नतानामिव नीरदानां
कोलाहल: कोऽपि समुज्जिहीते ॥

प्रहस्त: । तदिदं शङ्कितव्यं प्रतिविधातव्यं वा ।

रावण: । आ: ! किमिह शङ्कया प्रतिविधानेन वा ?

अनेनहि । कोलाहलेनोल्लसता कपीनां
मनो मदीयं मुदमेव धत्ते ।
मन्दोदरीभूषणनूपुराणां
महामणीनामिव शिञ्जितेन ॥

[प्रविश्य] मन्दोदरी । जेदु जेदु देवो * ।

रावण: । देवि ! इत आस्यताम् ।

मन्दोदरी । यथोचितमुपविश्याधोमुखी तिष्ठति ।

* जयतु जयतु देव: ।

रावणः । भुग्नालकं स्मितपराजितचन्द्रलेखं
दृग्लीलया कुवलयश्रियमादधानम् ।
एतन् मुखं दिविषदामिव दुर्निरीक्ष्यं
तन्वङ्गि ! मामिव मुधा किमधः करोषि ॥

प्रहस्तः । देव ! कपिसेनाकोलाहलचिन्तयैव नूनमधरीकृतमुखी देवीति तर्कयामि ।

रावणः । आः क एष चिन्ताविषयः ?

इयं लीलालोलाङ्गदभुजलता नीलचिकुरा
समुन्मीलत्तारा कुमुदहसिता चारुनयना ।
प्लवङ्गानां सेना युवतिरिव तारापतिमुखी
ममाग्रे कन्दर्पं प्रकटयितुमद्य प्रभवति ॥

मन्दोदरी । देव अण्णंपि अत्थि कारणं अज्ज हि मए देवस्स सउणणिरूवणत्थं गिरिसिहरगहणगब्भठ्ठिदा सबरपल्लीं पट्ठाविदा णिअपरिआरिआ ताए अ कोएवि सबरकुडुम्बिणीए णिअघरपेरन्तवासिणं केसरिकिसोरअं उल्लावअन्तीए एरिसं वअणमाअण्णिदम्*—

मा होहि णाअवइणो परिहवभीत्तेण गव्वणिव्वूढो ।

* देव! अन्यदप्यस्ति कारणं, अद्य हि मया देवस्य शकुननिरूपणार्थं गिरिशिखरगहनगर्भस्थिता शबरपल्लीं प्रस्थापिता निजपरिचारिका तया च कयापि शबरकुटुम्बिन्या निजगृहपर्यन्तवासिनं केसरिकिशोरकं लालयन्त्या ईदृशं वचनमाकर्णितम्—

वसुधामिमां गिरिसंकटं मद्भन्द्र शरभस्य नन्दनो प्राप्तो*

रावण: । किमिह विषादस्थानमस्मान् प्रत्युदासीनमेवैतत् ।

तथाहि—मा भव नागपते: परिभवमात्रेण गर्वनिर्व्यूढ: ।
वसुधामिमां गिरिसङ्कटमयीं मृगेन्द्र शरभस्य नन्दन: प्राप्त:॥

प्रहस्त: । देवान्यथा घटमानमिदम् ।

मा भव नागपते: परिभवमात्रेण गर्वनिर्व्यूढ: ।
वसुधामिमां गिरिसङ्कटमयीं दशरथस्य नन्दन: प्राप्त:

रावण: । आ: ! केयं निसर्गनिशङ्के लङ्केश्वरे मयि शकुनोपश्रुतिपरीक्षा ।

(नेपथ्ये) हेलास्फालितरामलक्ष्मणधनुर्ज्यावल्लरीझल्लरी-
झङ्कारप्रसरप्ररूढपुलकाभागम्भारनीरन्ध्रिता: ।
व्यावल्गत्कपिकण्ठकाण्डकदनक्रीडत्कृपाणाञ्चल-
स्फूर्जद्दोर्जयदोर्वलैकचपलाश्चलन्ति रात्रिचरा: ॥

रावण: । (सहर्षम्) अये ! निशाचरवीरविजयोत्तर: समर: ।

(पुनर्नेपथ्ये) अग्रेसरो रघुपते: परिणतपाक-
किम्पाकपाटलमुखी कपिवीरसेना ।
नि:शेषमापिबति राक्षसवीरचक्रं ।
प्रात: प्रभेव तपनस्य तमिस्रजालम् ॥

---

* मा भव नागपते: परिभवमात्रेण गर्वनिर्व्यूढ: ।
वसुधामिमां गिरिसङ्कटां मखेन्द्र शरभस्य नन्दन: प्राप्त: ॥

रावणः । आः ! कथमुत्कण्ठायितं मर्कटैः । (उच्चैः) कः कोऽत्र भोः ? मदाज्ञया—

कृत्वा विनिद्रमपनिद्रभुजावलेपः ।
प्रोद्दामरामसमराय स कुम्भकर्णः ।
आदिश्यतां निजभुजार्दितवज्रपाणि-
रद्यैव लक्ष्मणरणाय च मेघनादः ॥

(पुनर्नेपथ्ये) देव! भवदाशयविदा महामन्त्रिणा माल्य-वता पूर्वमेव संविहितमिदम् । इदानीं हि ।

रामेण सार्धमयमुद्धतबाहुदर्पः
संग्राममूर्ध्नि अधितिष्ठति कुम्भकर्णः ।
रक्षःशिखण्डिहृदयोत्सवमेघनादः
सौमित्रिणा रणमुखाय मेघनादः ॥

[पुनर्नेपथ्ये]

यद्दंष्ट्रावज्रपातैः समिति विदलिताः शैलकल्पाः कपीन्द्राः
यन्नाराचाम्बुवर्षैर्दवदहनसमाः शामिता वानरेन्द्राः ।
वीरोऽसौ कुम्भकर्णः स च समरकलाकौतुकी मेघनादः
संजातौ—

रावणः । किमतःपरं वदिष्यति ? [पुनर्नेपथ्ये]

हा !—पतङ्गौ दशरथसुतयोर्दारुणे बाणवह्नौ ॥

[मन्दोदरीरावणौ मूर्च्छितः]

प्रहस्तकः । देव ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

रावणः ।[समाश्वस्य] देवि! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ॥

मन्दोदरी । [समाश्वस्य] परित्ताअदु मं अज्जउत्तो एसा णिमग्गम्हि सोअतिमिरे * ।

रावणः । अय्यलं कातरतयायं चन्द्रहासचन्द्र एव शोक तिमिरादुद्धरिष्यति भवतीम् । [पुनरुत्थाय] खड्गमुद्यम्य पश्यायमसौ मे ।

भिन्नप्रभिन्नसुरकुञ्जरकुम्भमुक्त-
मुक्ताफलप्रकरकैः कलिताधिवासः ।
अद्यैव खेचरनिशाचरलोचनाना-
मुन्मीलयन् मुदमुदञ्चति चन्द्रहासः ॥

इति प्रहस्तेन सह निष्क्रान्तः ।

मन्दोदरी । अये! अच्चरिअं समरसंरम्भविलोअणविम्हअ-त्थिमिदमिदं विज्जाहरमिहुणं क्किम्पि मन्तेदि तेण हि अज्ज-उत्तस्स विजअत्थं अहंपि णिअकुलदेवदाओ अच्चिदुं गच्छम्हि † ।

इति निष्क्रान्ता ।

[ततः प्रविशति विद्याधरमिथुनम्]

विद्याधरी । अज्जउत्त को इमो रणरहसविअसन्तपुल-अभरकुड्मलिदभुअवणो कविचमूचक्कमहिवट्टदि ‡ ।

---

* परित्रायस्व मामार्य्यपुत्र एषा निमग्नास्मि शोकतिमिरे ।

† अये! आश्चर्यं—समरसंरम्भविलोकनविस्मयस्तिमितमिदं विद्याधरमिथुनं किमपि मन्त्रयति । तेन हि आर्यपुत्रस्य विजयार्थमहमपि निजकुलदेवता अर्चितुं गच्छामि ।

‡ आर्यपुत्र ! कोऽयं रणरभसविलसत्पुलकभरकुड्मलितभुजवनः कपिचमूचक्र-मभिवर्तते ?

विद्याधरः । प्रिये ! स एष रामसमरकौतुकी दधिकण्ठः ।

विद्याधरी । कोउण इमो अञ्जणपुञ्जच्छविसरीरो कवि-वीरो तस्स सम्मुहं परावट्टदि * ।

विद्याधरः । प्रिये ! स एष विचित्रसमरशोली नीलः । [विलोक्य, सविस्मयम्] अहो !

वक्षस्थले झगिति नीलकरोज्झितेन
नीलाचलस्य शिखरेण कृतप्रहारः ।
लङ्केश्वरः स्मरति नूनमसौ वसन्त-
नीलोत्पलप्रहरणं हरिणेक्षणानाम् ॥

[पुनः सकौतुकं] पश्यपश्य —

नीलोऽयं दशमुखपाणिपङ्कजाना-
मङ्केषु भ्रमरतुलां भ्रमन् बिभर्ति ।
अप्येको दशसु किरीटपीठिकासु
द्राक् प्रेङ्खन्ननुभवतीन्द्रनीललीलाम् ॥

विद्याधरी । को उण इमो णिसाअरेन्द्रेण समं समरसा-हसमङ्गीकरिअ चिठ्ठदि † ।

विद्याधरः । स एष स्वामिपक्षपाती बिभीषणः ।

विद्याधरः । [सविषादं] हन्त भोः !

येयं बिभीषणे शक्तिर्मुक्ता क्रूरेण रक्षसा ।

विद्याधरी । अह किं ताए ‡ ।

---

* कः पुनरयमञ्जनपुञ्जच्छविशरीरः कपिवीरस्तस्य सम्मुखं परापतति ?

† कः पुनरयं निशाचरेन्द्रेण समं समरसाहसमङ्गीकृत्य तिष्ठति ?,

‡ अथ किं तस्याः ?

विद्याधरः । लक्ष्मणेन गृहीतेयं प्रियेव निजवक्षसा ॥

विद्याधरी । हद्धिहद्धि * ।

विद्याधरः । वर्षन् नैव समन्ततो दशमुखं चापच्युतैः सायकैः
सौमित्रिं च विसंज्ञमङ्कनिहितं नेत्रच्युतैरम्बुभिः ।
एतत् तर्कय हर्षशोकतरलाः कुर्वन् कपीनां दृशो
रामश्यामलकेलिवीरकरुणाव्यामिश्रतां गाहते ॥

[विलोक्य] कथमपगत एव रामबाणपीडितो दशकण्ठः ।

[नेपथ्ये] हा वत्स लक्ष्मण ! विकासय नेत्रपद्मे
मागादिदं युगपदेव समस्तमस्तम् ।
भाग्यं दिवाकरकुलस्य च जीवितं च
रामस्य किञ्च नयनाञ्जनमूर्मिलायाः ॥

विद्याधरः । हन्त ! सोऽयमनुजवत्सलस्य रामस्य विलापः ।

[नेपथ्ये] देव ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

विद्याधरी । कहं सुग्गीवेण समासासीअदि रामचन्दो ता किं दाणीमालविस्सदि † ।

विद्याधरः । आकर्णयामस्तावत् सुग्रीवेण समाश्वास्यमानः किमाह रामः ।

[नेपथ्ये] सखे सुग्रीव ! कथमाश्वास्यते ?
अयि राघवाविति सुधामधुरं
विनिपीय पौरमुनिलोकवचः ।

---

* हा धिक् हा धिक् ।

† कथं सुग्रीवेण समाश्वास्यते रामचन्द्रस्तत् किमिदानीमालपिष्यति ?

अयि राघवेति गरलप्रतिमं
कथमद्य रामहतकः पिबतु ॥

अपिच । कनीयस्या मातुः कृतचरणपातः कथमहं
सहिष्ये मत्पार्श्वे विफलपरिवर्तं नयनयोः ।
अये! शान्तं पापं कठिन इव चेज्जीवितमना
विना वत्सं रामः पुनरयमयोध्यां प्रविशति ॥

विद्याधरः। अहह! करुणैकार्णवो वर्तते। [विमृश्य] कः पुनरिह प्रतीकारः ? [विचिन्त्य] अथवा का प्रतीकारकथा ? वक्रो हि विधिः।

विद्याधरी। वक्कदरोत्ति भणिअव्वं। इदं पेक्ख णं इमो वाणरो जेव्व कोवि लक्केसरकिदसंधाणो करकलिदसैलसिहरो रामसंमुहं जेव्व परिवट्टदि *।

विद्याधरः। कर्णौ पिधाय शान्तं पापम्। अयि मुग्धे! मैवं वादीः। अयं हि—

महौषधीनामाधारं भूधरं गन्धमादनम्।
आदाय लक्ष्मणप्राणत्राणायाऽभ्येति मारुतिः ॥

[पुनर्विलोक्य, सहर्षम्]

आमोदमाघ्राय महौषधीनां
सौमित्रिरुन्मीलितपक्ष्मनेत्रः।

---

* वक्रतर इति भणितव्यम्। इदं पश्य ननु अयं वानर एव कोऽपि लङ्केश्वरकृतसंधानः करकलितशैलशिखरो राममभिमुखमेव परिवर्तते।

भूयोऽपि चक्रीकृतचारुचापः
करोति रामः परिपूर्णकामम् ॥

विद्याधरी । कहं पुणोवि रामरणकोदूहलफुल्लभुअमण्डलो णिसाअराखण्डलो पराबडिदोजेव्व * ।

विद्याधरः। प्रिये! तदिदानीं सावधानं विलोकयं तुलाधिरोहः खल्वयं वीरलक्ष्म्याः । यन्नाम रामरावणयोः समर इति ।

विद्याधरी । कहं उण सअललोअवीरस्स रामचन्दस्स अनेकवीरपरिहूदस्स रावणस्स तुलाधिरोहो वीरलच्छीए हविस्सदि † ।

विद्याधरः। प्रिये ! न जानासि ? कार्यं दशकण्ठं विना।
विन्यासं नाकनारीकुचकलशतलस्तुङ्गमस्यासकाना-
मस्पृष्ट्वा मार्ष्टुमासीदलिकतिलककलाकोविदः कोविदग्धः।
भिन्नस्वर्गेभकुम्भस्थलगलदलसल्लोहिताभ्यक्तहासः
कस्याक्रीडत् करायैस्त्रिदशभनिवहस्य द्रहासश्चन्द्रहासः ॥

अपिच। किं ब्रूमो दशकन्धरं त्रिजगतामुत्साहपाटोभवद्
वक्षःपीठपतत्कठोरकुलिशव्रातेषु जातस्मितम् ।
व्योमाभोगसरोमिकाहिनि दधे यत्पाणिपङ्केरुहां
कैलासेन शिरःश्रियीकलितकौतुकेन हंसायितम् ॥

* कथं पुनरपि रामरणकौतुकफुल्लभुजमण्डलो निशाचराखण्डलः परापतित एव ।

† कथं पुनः सकललोकवीरस्य रामचन्द्रस्यानेकवीरपरिभूतस्य रावणस्य तुलाधिरोहो वीरलक्ष्म्या भविष्यति ।

[नेपथ्ये] हेलोन्मूलितचन्द्रचूडगिरयस्त्रैलोक्यदत्तापदो

लङ्कातङ्कहराः पुनन्दरपुरस्त्रीवृन्दबन्दीकृतः ।

वैदेहीकुचकुम्भकुङ्कुमरसव्यासङ्गबद्धस्पृहाः

सीत्कारं दशकन्धरस्य जयिनः खेलन्ति दोःकेलयः॥

[पुनर्नेपथ्ये] हेलोन्मूलितचन्द्रचूडधनुषस्त्रैलोक्यदत्ताभया

लङ्कातङ्ककराः पुरन्दरपुरस्त्रीवृन्दबन्दीमुचः ।

वैदेहीकुचकुम्भकुङ्कुमरसव्यामङ्गलब्धोत्सवाः

सोत्कर्षं रघुनन्दनस्य जयिनः खेलन्ति दोःकेलयः॥

विद्याधरः। नूनमयं राक्षसवानरयोर्निजस्वामिवर्णनानुसारी व्याहारः ।

विद्याधरी । कहं उण रहट्ठिदेण रावणेण समं भूमिट्ठिदस्स राहवस्स समरो हविस्सदि* ।

विद्याधरः। प्रिये! पश्यानीत एव मातलिना पुरुहूतरथः। अधिष्ठितश्च विनयाभिरामेण रामेण ।

[नेपथ्ये] अये ! कथम् ?

पूर्वमेव प्रयातानां खरमारीचवालिनाम् ।

सौजन्यमुग्धः पन्थानमधिवर्तितुमीहसे ॥

विद्याधरः । आकर्णयामस्तावदनेन रामवचनेन प्रोञ्छितः किमाह रावणः ?

[नेपथ्ये] खरः कीदृक् वाली कपिरपि च मारीचहतकः

कुरङ्गस्तान् हत्वा कथमपि कथं दृप्यसि मनाक् ।

---

* कथं पुनः रथस्थितेन रावणेन समं भूमिस्थितस्य राघवस्य समरो भविष्यति ?

अयं पश्य प्राप्तो दशवदननामा सुरपुरी-
करीन्द्राणां हेलारचितकदनः पञ्चवदनः ॥

अथवा । कालीकेसरिकेसराञ्चलसटासाटोपसम्पादित-
क्रीडाचामरकोमलानिललवाचान्तश्रमाम्भःकणः ।
श्रीमानेव दशाननो विजयते तस्यास्य पञ्चानन-
व्यापारप्रतिपादनैरपि यशः कीदृक् समुन्मीलति ॥

विद्याधरः। अये ! दशवदनवचनकुपितः किमपि वक्तु-
काम इव लक्ष्यते लक्ष्मणः ।

[नेपथ्ये] किं पञ्चाननतया दशाननतया वा ? त्वमि-
दानीम्—

दूरोन्मुक्तमदो बिभीषण इव न्यञ्चच्छिरःशेखरः
स्वच्छन्दं चरणारविन्दयुगले रामस्य भृङ्गो भव ।
रे नक्तञ्चर कुम्भकर्ण इव वा कर्णान्तचक्रीभव-
च्चापोत्सङ्गविमुक्तबाणदहने सद्यः पतङ्गो भव ॥

विद्याधरी । पेक्खपेक्ख इदो सरन्धआरं वित्थारअ-
न्तेण णिसामुहायिदं दसमुहेण* ।

विद्याधरः । नन्वितस्तदेव निजविशिखधारया विनिवा-
रयता चन्द्रायितं रामचन्द्रेण । [पुनः सकौतुकम्] अये ! नू-
नमयंदिव्यास्त्र लीलया प्रतिहतदिव्यास्त्रंनिकृत्तचापं रावणं
कर्तुमिव वक्तुकाम इव रामः ।

[नेपथ्ये] निकृत्तचाप इति मा संक्षोभतरलो भव ।

* पश्यपश्य इतः शरान्धकारं विस्तारयता निशामुखायितं दशमुखेन ।

अलमन्यदपि स्वैरं ननु रे समरे कुरु ॥

विद्याधरी। आकस्रियदु दाव किं दाणीं भणदि रावणो*।

[नेपथ्ये] आकर्णितस्तव दशानन ! बाहुदण्ड-

श्रीखण्डकाननफणी नवचन्द्रहास: ।

येन स्वनामभवसाम्यतयैव पीत:

स्वर्लोकलोलनयनामुखचन्द्रहास: ॥

विद्याधर:। लीलादलितचन्द्रहास: सोत्प्रास: किम धुना वदति रावणं रामचन्द्र: ।

[नेपथ्ये] अयि ! तावदधुना लङ्केश्वर: खिद्यति ।

विद्याधरी । किम्पि दाणीं जम्पिस्सदि रावणो † ।

[नेपथ्ये] कथमद्येव लङ्केश्वर: खिद्यति । ननु रे !

विध्वस्ता दशभिर्भुजैर्दशदिश: प्रत्येकमेते पुन-

र्भारायैव दशापरे मम गिरिप्राग्भारभाजो भुजा: ।

आराध्य: शशिमौलिरम्बुधिजले निद्राति नारायण:

किंकर्तव्यतयानयानुदिवसं लङ्केश्वर: खिद्यति ॥

विद्याधरी । वअणमेत्तं दाणीं ‡ ।

विद्याधर: । नहिनहि । पश्यपश्य नन्वयमिदानीमपि ।

धनुर्निस्त्रिंशादिप्रहरणगणच्छेदकुपितो

दशास्य: स्वान् मूर्ध्नो रघुपतिशरश्रेणिदलितान् ।

करैरेकैर्नभसि भृशमादाय युगपत्

---

* आकर्णयतु तावत् किमिदानीं भणति रावण: ।

† किमपीदानीं जल्पिष्यति रावण: ? ‡ वचनमात्रमिदानीम् ।

च्छिपभन्यैरर्थैः सफलयति दोर्विंशतिमपि ॥

[पुनः सकौतुकम्]

एतान्यस्य यथायथा सुविशिखैः कृत्तानि रक्षःपते-
रुद्गच्छन्ति शिरांसि भीतिपुलकैः साकं दिवौकःपतेः ।
उन्मीलन्ति तथातथा रघुपतेरन्तः प्रमोदोर्मयः
कण्ठच्छेदविनोदकौतुकभरव्यग्रीभवच्चेतसः ॥

विद्याधरी । कहं अज्जवि णिसाअरिन्दबन्दीकिदसुरसुन्दरीणं दंसणं दुल्लहं जं इमस्स सीसाइं पुणोपुणोवि उम्मीलन्ति * ।

विद्याधरः । अलं तावेन क्रीडति खलु रामः सह रावणेन न पुनरद्यापि कुप्यति । [पुनर्विलोक्य]

[सकौतुकं] प्रिये ! पश्यपश्य—

अन्तः सान्द्रदहन्महेश्वरशिरःशीतांशुलेखोल्लसत्
पीयूषद्रवशीकरव्यतिकरप्राग्भारभाजामिव ।
छिन्नानामपि रामचन्द्रविशिखैर्भूयः समुद्गच्छतां
कान्त्यन्येव निशाचरेन्द्रशिरसां कान्तिः समुज्जृम्भते ॥

[पुनः सकौतुकं, विहस्य] अहो ! अस्य चित्तवृत्तिः ।

अयं यावद्यावत् पृथुहृदयपीठी रघुपतिः
शिरश्छेदासक्तो न दशवदनस्य व्यथयति ।

---

* कथमद्यापि निशाचरेन्द्रबन्दीकृतसुरसुन्दरीणां दर्शनं दुर्लभं यद् अस्य शीर्षाणि पुनःपुनरपि उन्मीलन्ति ।

अयं तावत्तावद्दहति सुचैर्दशमुख:
किमेतस्मिन् देवी जनकपतिपुत्री निवसति ॥

[नेपथ्ये] अयि प्रिय राम !
किं क्रीडसि शरस्तोमैर्नन्वेकेनैव पत्रिणा ।
परिपूरय न: कामं यशसा च जगत्त्रयम् ॥

विद्याधर:। नूनममी दिवौकसस्त्वरयन्ति रामचन्द्रं तच्छृणवत् किमधुना वक्ष्यति रावण: ।

[नेपथ्ये] रेरे मम भुजा: !

मुक्त्वा का हरशेखरप्रणयिनीं पीयूषभानो: कलां
दिक्पालावलिमौलिमण्डनमणीम् गृह्णीत सर्वानपि
तै: काञ्चीं रचितां चिराय वहतु श्रोणीतटे जानकी
गायन्ती कमनीयशिञ्जितभरैर्मद्विक्रमाडम्बरम् ॥

विद्याधर:। [विहस्य] लङ्केश्वर! समयज्ञोऽसि यद् भुजामेव नियुक्तवानसि अधुना हि भुजमण्डलमेव परिवारवर्गस्ते । [विलोक्य, साकूतम्] अये! कथमनेन दशानन-वचनेन किञ्चित् कुपित इव दृश्यते जानकीकान्त: ?

[पुन:सहर्षविषादं] हन्त भो: !

विकचकुसुमस्तोमाकीर्णैं परागविभूषित: ।
शशिमणिशिलातल्पेऽनल्पे सलीलमशेत य: !
अयमयमसौ रोषारूढे क्षणं रघुनन्दने
भुवि दशमुख: शेते धूलिच्छटापरिधूसर: ॥

विद्याधरी । (सहर्षम्) ता दाणीं जेव्व जणअणन्दिणी रामचन्देण समं सङ्गमिस्सदि * ।

विद्याधरः । अथ किम् ?

उद्दामहेतिवलयैः परिदीपिताशम्
पश्य प्रविश्य जनकेन्द्रसुता हुताशम् ।
प्रत्युद्गता समधिकां द्युतिमावहन्ती
प्रातर्मयूखकलिकेव दिवाकरस्य ॥

विद्याधरी । पेक्ख पेक्ख इमो अरुणमणिमरअअखचिदं पदेसं अवदरइ रामचन्दो † ।

विद्याधरः । तदेहि कार्यान्तरं पुलोमजायै निवेदयावः ।

इति निष्क्रान्तौ ।

ततः प्रविशति रामः । सीतालक्ष्मणौ सुग्रीवविभीषणौ च । अये ! कथमुपगत एव भगवानम्बरमणिश्चरमाचलचूडम् ।

लक्ष्मणः । पश्चिमपयोधिवेलां च । नन्विदानीम्—

उद्दामदिग्द्विरदकज्जलकर्णपूर-
गण्डस्थलीमदमलिम्लुचकान्तीनि ।
नीलाभ्रभासि मृगनाभिसमानभासि
दिगन्तरेषु विलसन्ति तमांसि ॥

रामः । अये ! कथमुज्जृम्भितमेव निशाचरचक्रानुकारिणा तिमिरनिकरेण ?

* तदिदानीमेव जनकनन्दिनी रामचन्द्रेण समं सङ्गमिष्यति ।

† पश्य पश्यायमरुणमणिमरकतखचितं प्रदेशमवतरति रामचन्द्रः ।

बिभीषणः। नन्वितोऽपि समुन्मीलितमिव रामनाराचानुकारिणा तुहिनकरकिरणप्रकरेण।

सुग्रीवः। एवमेतत्। अमी हि—

क्षीराब्धेर्लहरीषु फेनधवलाश्चन्द्रोपलेषु स्रवत्-
पाथः सीकरिणो विकासिकुमुदक्रोडे रजःपिञ्जराः।
उन्मीलन्ति चकोरचञ्चुगहने क्लिन्नप्ररूढाङ्कुरत्-
कुर्वन्तः प्रियविप्रयुक्तरमणीगाले सुधांशोः कराः॥

बिभीषणः। एवमेतत्। इदानीं हि—

शङ्करार्धतनुबद्धपार्वती-
कुङ्कुमाक्तकुचकोरकाकृतिः।
स्पृशति कमलिनीभिरुन्नमत्-
पद्मकोशकरलीलया शशी॥

लक्ष्मणः। सकौतुकमेवमेतत्। अहो?

ध्वान्तौघे क्षितिकण्ठकाण्डमहसि प्राप्ते प्रतीचीमखम्
प्राचीमञ्चति किञ्च दुग्धलहरीमुग्धे विधोर्धामनि
एतत् कोकचकोरशोकरभसम्लानप्रसन्नोल्लसत्-
दृक्पातोर्मिकदम्बचुम्बितमिव त्रैलोक्यमाभासते॥

रामः। वत्सैवमेतत्। इदानीं हि—

शीतांशुस्फटिकालवालवलयद्रागुल्लसत्कौमुदी-
वल्लीनूतनपल्लवाञ्चितमिव प्राप्य क्षणं ताम्रताम्।
चञ्चच्चारुचकोरचञ्चुघटनाच्छिन्नाग्रकाण्डच्युत-
क्षीरस्यन्दनिरन्तरप्लुतमिव श्वेतं वियद्भासते॥

[पुनर्विलोक्य, सकौतुकं] वत्स लक्ष्मण !

पश्योदेति वियोगिनां दिनमणिः शृङ्गारदीक्षामणिः
प्रौढानङ्गभुजङ्गमस्तकमणिर्व्योमचूडामणिः ।
तारामौक्तिकहारनायकमणिः कन्दर्पसीमन्तिनी-
काञ्चीमध्यमणिश्चकोरपरिषच्चिन्तामणिश्चन्द्रमाः ॥

लक्ष्मणः । एवमेतत् । अयमसौ——

स्वैरं कैरवकोरकान् विदलयन् यूनां मनः खेदयन्
अम्भोजानि निमीलयन् मृगदृशां मानं समुन्मीलयन् ।
ज्योत्स्नां कन्दलयन् दिशो धवलयन्नुद्वेलयन् वारिधीन्
कोकानाकुलयन् तमः कवलयन्निन्दुः समुज्जृम्भते ॥

विभीषणः । सखे सुग्रीव ! पश्य—

मयूखनखरत्रुटत्तिमिरकुम्भिकुम्भस्थली-
स्खलत्तरलतारकाकपटकीर्णमुक्तागणः ।
पुरन्दरहरिद्दरीकुहरगर्भसुप्तोत्थित-
स्तुषारकरकेसरी गगनकाननं गाहते ॥

सुग्रीवः । सखे विभीषण ! पश्य—

यः श्रीखण्डतमालपत्त्रति दिशः प्राच्याः स्मरक्ष्मापतेः
पाण्डुच्छत्त्रति दन्तपत्त्रति वियल्लक्ष्मीकुरङ्गीदृशः ।
केलिश्वेतसहस्रपत्त्रति रतेः किञ्च त्रपायोषितः
क्रीडाराजतसीधुपात्त्रति शशी सोऽयं जगन्नेत्रति ॥

रामः । [निर्वर्ण्य]

सितकिरणकपोलीमालिमालोकयन्ती

तिमिरविरहतापव्याकुलां व्योमलक्ष्मीम् ।
रजनिरमलताराशीकरैः सिक्तमस्याः
परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥

[पुनर्विमृश्य, स्वगतम्]

इन्दुरिन्दुरिति किं दुराशया
बिन्दुरेष पयसो विलोक्यते ।
मन्त्रिदं विजयते मृगीदृशः
श्यामकोमलकपोलमाननम् ॥

[पुनः सीतां प्रत्यपवार्य]

सखि ! त्वद्वदनस्य विभ्रमलवं लावण्यवारांनिधे-
रिन्दुः सुन्दरि दुग्धसिन्धुलहरीबिन्दुः कथं विन्दतु।
उत्कल्लोलविलोचने क्षणमयं शीतांशुरालम्बता-
मुन्मीलन्नवनीलनीरजवनीविलम्बरालश्रियम् ॥

सीता । [लज्जां नाटयति । विलोक्य सहर्षम्] अहो ! क-
हमिमो उम्मीलिदो जेव्व * ।

मउलीकिदारविन्दो माणवईमाणवारणमइन्दो ।
तिहुअणणअणारविन्दो रअणीमुहचन्दणो चन्दो ॥

रामः । सखे सुग्रीव ! पश्य पश्य—

इन्दोरस्य त्रियामायुवतिकुचतटीचन्दनस्थासकस्य ।
व्योमश्रीचामरस्य त्रिपुरहरजटावल्लरीकोरकस्य ।

* कथमयमुन्मीलित एव ?
मुकुलीकृतारविन्दो मानवतीमानवारणमृगेन्द्रः ।
त्रिभुवननयनारविन्दो रजनीमुखचन्दनश्चन्द्रः ॥

कन्दर्पक्षोणिपालस्फटिकमणिगृहस्यैतदाखण्डलाशा-

नासामुक्ताफलस्य स्थगयति जगतीं कोऽपि भासां विलासः॥

सुग्रीवः। अये रघुनाथ! पुनरुक्तमिदमाचष्टे। चन्द्रमसः किरणविलासः।

रामः। कथमिव?

सुग्रीवः। नन्वत एव—

कर्पूरादपि कैरवादपि दलत्कुन्दादपि स्वर्णदी-

कल्लोलादपि केतकादपि चलत्कान्तादृगन्तादपि।

दूरोन्मुक्तकलङ्कशङ्करशिरःशीतांशुखण्डादपि

श्वेताभिस्तव कीर्तिभिर्धवलिता ससार्णवा मेदिनी॥

रामः। अलं तुच्छप्रायजल्पितेन।

विभीषणः। देव! तुच्छप्रायमेव जल्पितं सुग्रीवेण यदुक्तं मेदिनीधवलितेति। ननु त्रिलोकीतलमेव धवलितमिति वक्तव्यम्। संप्रति हि—

समुन्नतवनस्तनस्तबककुम्बितुम्बीफल-

क्षणस्मृतरवीणया विबुधलोकवामभ्रुवा।

त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्-

तुषारकरकन्दलीकिरणपूरगौरं यशः॥

रामः। अयि लङ्केश्वर! भवानपि किष्किन्धानाथमतमेवानुगतः। [पुनर्विलोक्य सहर्षं सुग्रीवं प्रति]

संरम्भोद्भिन्नगर्तासमयदशमुखोच्चण्डदोर्दण्ड-

कैलासः सहलोकीजयमुदितमसौ?

सीतासौगण्डपालीलवणिमजलधेरुन्नतः फेनपिण्डः
पश्य व्योमावकाशं विशति विरहिणां दत्तशङ्कः शशाङ्कः॥

[निर्वर्ण्य, स्वगतम्]

अयं नेत्रादत्रेरजनि रजनीवल्लभ इति
भ्रमः कोऽयं प्रज्ञापरिचयपराधीनमनसाम् ।
सुधानामाधारः स खलु रतिबिम्बाधरसुधा-
रसासिक्तस्निग्धादजनि नयनात् पुष्पधनुषः ॥

लक्ष्मणः। आर्ये जानकि ! पश्य पश्य ---

आनन्दं कुमुदादीनामिन्दुः कन्दलयन्नयम् ।
लङ्घयत्यम्बराभोगं हनूमानिव सागरम् ॥

सीता। अये ! सुलक्खण लक्खण सो उण दाणीं कहिं रहुउलकुडुम्बसन्तावसमणचन्दणो पवणणन्दणो * ।

लक्ष्मणः। आर्ये ! स एष रामचन्द्रेण बन्धुमानन्दितुमयोध्यायां प्रहितः ।

सीता। ता अम्हेहिं किंति बिलम्बीअदि † ।

रामः। [बिभीषणमुखमालोकते]

बिभीषणः। [निर्गत्य प्रविश्य च] इदं तत् पुष्पकाभिधानं विमानरत्नमारुह्यताम् ।

सर्वे विमानावरोहणं नाटयन्ति ।

---

* हे सुलक्षण लक्ष्मण ! स पुनरिदानीं क रघुकुल-कुटुम्ब-सन्ताप-शमन-चन्दनः

रामः। [सकौतुकम्] अये ! तदिदं विमानरत्नं यत् किल त्रिभुवनैकवीरः कुवेरानुजः कुबेराटाजहार ।

लक्ष्मणः । [सामर्षम्] कथमयं किष्किन्धामाहिष्मतीपतिभ्यां समभागविभक्तलक्ष्मीकोऽपि त्रिभुवनैकवीर इति व्यपदिश्यते ?

रामः । [विहस्य] वत्सैवमेतत् ।

तादृक्कठोरभुजयन्त्रनिपीडनेन
निःशब्दतामुपगतैर्दशकण्ठकण्ठैः ।
यत्कीर्तिघोषणमकारि चतुःसमुद्र-
वेलासु किं स वचसां विषयः कपीन्द्रः ॥

अपि च । कोपप्रदीप्तनिजलोचनदीपवह्नि-
निर्भिन्नसान्द्रतिमिरे स दशाननोऽपि ।
काराकुटीरकुहरे वसतिश्च यस्य
सोऽप्येष हैहयपतिर्विषयो न वाचाम् ॥

किन्तु परिभावय वत्स !

यस्य द्राक्करवालकृत्तशिरसः कण्ठालवालस्थलीं
चूडाचन्द्रमसं निपीड्य निबिडं सिञ्चन् सुधानिर्झरैः
स्वां मेने दशमुण्डमण्डन इति ख्यातिं कृतार्थां हरः
पन्थानं दशकन्धरः स च कथंकारं गिरां गाहते ॥

[निर्वर्ण्य] अये ! किमुच्यतेऽस्य खलु निकटे कण्ठीरवस्य दशकण्ठस्य लोकोत्तरांशिकाहे ?

यद्दोःशालिनि चन्द्रशेखरगिरौ भारावतारोद्गम-
न्नागाधीशफणावलीमणिरुचां पूरे समुन्मीलति ।
जातास्तुल्यमकालबालतपनातास्रायतस्त्रो दिशो
देवस्यापि रुषा तुषारकिरणोत्तंसस्य तिस्रो दृशः ॥

लक्ष्मणः । आर्य ?

एष मे मनसि भासतेऽधुना
मूर्तिमानिव मनोरथो रथः ।
नास्ति नो यदधिरोहलीलया
दूरमागतवतामपि श्रमः ॥

रामः । एवमेतत् । तथाहि—

उल्लङ्घ्य नीरधिमतीत्य च दण्डकानि
नद्यौ च मेकलकलिन्दसुते व्यतीत्य ।
प्राप्ताः शिखण्डिशतखण्डितशाखिखण्ड-
मेते वयं शिखरिणं ननु चित्रकूटम् ॥

सीता । [तिर्यग्विलोक्य] अहह ! कलिन्दणन्दिणि सच्चप्पसादासि जं पुणोवि णिअकुडुम्बस्स दिसादंसणासि *

रामः । अयि ! तदिदं निर्मुक्तविरोधश्वापदं भगवतो भारद्वाजस्याश्रमपदम् ।

लक्ष्मणः । एवमेतत् । अत्र हि—

व्याजृम्भमाणवदनस्य हरेः करेण

---

*कलिन्दनन्दिनि ! सत्यप्रसादासि यत् पुनरपि निजकुटुम्बस्य दर-

कर्षन्ति केसरसटाः कलभाः किलैके ।
अन्ये च केसरिकिशोरकपीतमुक्तं
दुग्धं मृगेन्द्रवनितास्तनजं पिबन्ति ॥

अपिच । क्रोडस्थापत्यकाङ्क्षिताडनगतैर्व्याघस्य च्युं
शार्दूलस्य नखाङ्कुरेषु कुरुते कण्डूविनोदं मृगः ।
चञ्चच्चन्द्रशिखण्डितुण्डघटनानिर्मोकनिर्मोचितः
किञ्चायं पिबति प्रसुप्तनकुलश्वासानिलं पन्नगः ॥

रामः । अये ! कथमयं संप्राप्त एव चक्रवाकरमणीसंर-
म्भसमयः प्रभातसमयः ! तथाहि—

एते केतकधूलिधूसररुचः शीतद्युतेरंशवः
शान्ताः संप्रति पश्चिमस्य जलधेस्तीरं जराजर्जराः ।
अप्येते विकसत्सरोरुहवनीदृक्पातसम्भाविताः
प्राचीरागमुदीरयन्ति तरणेस्तारुण्यभाजः कराः ॥

लक्ष्मणः । [सकौतुकम्]

सद्यः सङ्घटमानकोकमिथुनव्याजेन पीनस्तन
द्वन्द्वव्यञ्जितयौवनोज्ज्वलरुचो निर्माय दिक्कन्यकाः ।
दुर्दैवाम्बरमालिकामिव झटित्याकृष्य भृङ्गावलीं
लक्ष्मीमम्बुजिनीजनस्य तनुते देवस्त्विषामीश्वरः ॥

सुग्रीवः । बिभीषण ! पश्यपश्य—

उन्मीलन्ति निशानिशाचरवधूप्रोच्चाटमामान्त्रिकाः
सायं सालससुप्तपङ्कजवनप्रोद्बोधवैतालिकाः ।
फुल्लत्पङ्कजकोशगर्भकुहरप्रोद्भूतभृङ्ग
झङ्कारप्रणवोपदेशगुरवस्त्वंशवः ?

विभीषणः । एवमेतत् । तथाहि—

आयान्त्या दिवसश्रियः पटतलस्पर्शांशुभाभासित
व्योमाशोकतरोर्नवीनकलिकागुच्छः समुज्जृम्भते ।
आलम्बम्बवतंसविभ्रमभसावाशाकुरङ्गीदृशा-
मुन्मीलत्तरुणप्रभाकरकरस्तोमः समुल्लासते ॥

रामः । प्रिये !

एतत् तर्कय चक्रवाकसुदृशामाश्वासनादायिनः
प्रौढध्वान्तपयोधिमग्नजगतीदत्तावलम्बोत्सवाः ।
दीप्तांशोर्विकसन्ति दिङ्मृगदृशां काश्मीरपङ्कोदक-
व्यात्युक्षीचतुराः सरोरुहवनश्रीकेलिकाराः कराः ॥

[अपवार्य] पश्यपश्य—

शिथिलयति सरागो यावदर्को नलिन्याः
कमलमुकुलनीवीग्रन्थिमुद्रां करेण ।
प्रविकसदलिमाला गुञ्जितैर्मञ्जुशब्दा
जनयति मुदमुच्चैः कामिनां कामिनीव ॥

सीता । [विहस्य विलोक्य च] कहं इमो उम्मीलिदा जेव्व
पुव्वगिरिपोम्मरायो पअडीकिदणअणाभिरामसहाओ ।
कुङ्कुमकिअङ्गराओ नलिणीजणवल्लहो देवो * ॥

रामः । [प्रकाशम्] अयि जानकि ! पश्य—

तरलतरतरङ्गभङ्गहेला-
बहलविलासविलोलहंसमाला ।

अमरपुरतरङ्गिणीयमम्बा
सुरनरमङ्गलकारिणी न दूरे ॥

सीता । सहर्षं तदेव पठति संस्कृतं प्राकृतञ्च । राम: । [सहर्षं] वत्स लक्ष्मण ! इयमदूरे रघुकुलमङ्गलाङ्कुरप्ररोहकेदारधरणीतरङ्गिणी सरयूः । इयं च सरयूतरङ्गशीकरशीतलीकृतपरिसरा नगरीसीमन्तमणिरयोध्या ।

लक्ष्मणः । [सहर्षम्] अयमसौ भरतानुयातस्त्वदभिषेककृतमतिर्भगवानरुन्धतीपति: ।

दिलीपकुलमाणिक्यं सकलाशाविकासकम् ।
आविर्भवन्तं भास्वन्तं भवन्तं संप्रतीक्षते ॥

तेन पुष्पकादवतराम: ।

रामः । वत्स! प्रतीच्छ इहैव तावत् सुलभसकलमण्डलालीकमाखण्डलाशामण्डनं भगवन्तं चण्डमरीचिं नमस्याम: । [अञ्जलिं बद्धा]

प्राचीकुङ्कुमतिलकं पूर्वाचलरोहणैकमाणिक्यम् ।
त्रिभुवनगृहैकदीपं वन्दे लोकैकलोचनं देवम् ॥

[नेपथ्ये] अये वत्स रामभद्र ?

रामः । अहो ! अद्भुतम् ।

विकासयन्ती नितरां पद्मानीव मनांसि नः ।
अम्भेव भारती कापि भानुबिम्बाद्विजृम्भते ॥

[नेपथ्ये] यशः पूरं दूरं तनु सुतनुनेत्रोत्पलवनी-
तमस्तन्द्राचन्द्रातप तपसहस्राणि शरदाम् ।
इयं चास्तां युष्मद्गुणकथनपीयूषपटल-
श्रितोत्सङ्गानन्दत्सुरनरभुजङ्गा त्रिजगती ।

रामः । अनुगृहीतोऽस्मि ।

[पुनर्नेपथ्ये] अन्यच्च ते किमाशास्महे ?

सुग्रीवः। अये तात दिनकर! परिपूर्णमनोरथ एव राम-भद्रः। अनेन हि—

प्राप्ता निर्भरमुन्नतिर्निजगुणैराज्ञा पितुः पालिता
सुग्रीवस्य विभीषणस्य परमां राज्यश्रियं प्रापितौ।
सङ्ग्रामे दशकन्धरः सुररिपुर्नीतो यशःशेषतां
दृष्टो बन्धुजनस्य हर्षविगलद्बाष्पोल्लसल्लोचनः॥

तथापीदमस्तु—

आशालाद्दशाम्बुजे तनुभृतां सारस्वतं जृम्भतां
देवे कौस्तुभधाम्नि चन्द्रमुकुटेऽद्वैता मतिः खेलतु।
वाग्देव्या सह मुक्तवैरसरसा देवी च दीव्यादियं
शेषस्येव फणास्थलेषु सततं लक्ष्मीः सतां सद्मसु॥

रामः। तदागच्छत पुष्पकादवतीर्य गुरुं बन्धुजनं पौरां

[सर्वे पुष्पकादवतरन्ति]

जायन्तामविरामरामचरितक्रीडाभिरामाः सता-
मुन्मीलन्नवमालिकाविरचितस्रग्दामरम्या गिरः।
याः कण्ठेऽपि निवेश्य पेशलधियो रामाङ्कलीलाञ्चिताः
कान्ताबाहुलताविलासमहिमाश्लेषान् लघुं मन्वते॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

इति श्रीजयदेव-विरचिते "प्रसन्नराघव"-नाम्नि नाटके सप्तमोऽङ्कः समाप्तः।

॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः॥

२४	कुमारसम्भव—उत्तरखण्ड	...	॥
२५	अष्टकम् पाणिनीयम्	...	॥।
२६	वाचस्पत्यम् [संस्कृत-वृहदभिधान]	...	६०
२७	कादम्बरी—सटीक	...	४
२८	राजप्रशस्ति	...	=
२९	अनुमानचिन्तामणि तथा अनुमानदीधिति		४
३०	सर्वदर्शनसंग्रह	...	२
३१	भामिनीविलास—सटीक	...	१
३२	हितोपदेश—सटीक	...	१
३३	भाषापरिच्छेद मुक्तावलीसहित	...	१
३४	बहुविवाहवाद	...	।
३५	दशकुमारचरित—सटीक	...	१॥
३६	परिभाषेन्दुशेखर	...	१॥
३७	कविकल्पद्रुम (वोपदेवकृत धातुपाठ)	...	॥
३८	चक्रदत्त (वैद्यक)	...	२॥
३९	उणादिसूत्र—सटीक	...	२
४०	मेदिनी कोष	...	२॥
४१	पञ्चतन्त्रम् [श्रीविष्णु-शर्म्म-सङ्कलितम्]	...	२॥
४२	विद्वन्मोदतरङ्गिणी (चम्पूकाव्य)	...	॥
४३	माधवचम्पू	...	।=
४४	तर्कसंग्रह (इंराजी अनुवाद सहित)	...	॥
४५	प्रसन्नराघवनाटक (श्रीजयदेवकविरचित)		१॥
४६	विवेकचूड़ामणि [श्रीमत्शङ्कराचार्य्य विरचित]		।=
४७	काव्यसंग्रह [सम्पूर्ण]	...	५
४८	लिङ्गानुशासन (सटीक)	...	।
४९	ऋतुसंहार—सटीक	...	।=